

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
кафедра документознавства та інформаційної діяльності
Калуська міська рада
Управління культури, національностей
та релігій Калуської міської ради
КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»
Красназавчий музей Калущини

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 4

*Збірник наукових статей, документів
і матеріалів*

Івано-Франківськ
ФОЛІАНТ
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою Івано-Франківського
національного технічного університету нафти і газу
(протокол № 03/609 від 21.05. 2020 р.)*

Редакційна колегія: Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – головний редактор;

Оксана Франко, доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Оксана Когут, доктор філологічних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – заступник головного редактора;

Ігор Райківський, доктор історичних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Франко, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства (Інститут Івана Франка Національної академії наук України, м. Львів);

Олег Єгreshій, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Ірина Судук, кандидат філологічних наук, доцент (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – літературний редактор;

Артур Єфремов, директор («Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»);

Іван Тимів, старший науковий співробітник (Краєзнавчий музей Калущини) – упорядник та відповідальний науковий редактор;

Мар'яна Думенко, головний спеціаліст загального відділу виконавчого комітету Калуської міської ради;

Ольга Кецуур, заслужений учитель України (Калуський ліцей № 10) – літературний редактор;

Оксана Тебешевська, заслужений учитель України (Голинська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів);

Людмила Андрійчук, науковий співробітник Меморіального музею «Калуська в'язниця».

Рецензенти: Володимир Качкан, академік АН ВШ України;

доктор філологічних наук, професор;

Микола Литвин, доктор історичних наук, професор;

Ярослав Мандрик, доктор історичних наук, професор.

К-90 Калуські історичні студії. – Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / Упоряд. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – 276 с.

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем історії України і Калущини. Проаналізовано суспільно-політичні виклики, що постали в ХІХ – ХХ століттях перед українською спільнотою. Окреслено дискусійні проблеми соціально-економічного і політичного розвитку краю, висвітлено біографічний сегмент і творчий доробок науковців і краєзнавців.

Видання адресоване історикам, краєзнавцям, учителям та всім небайдужим до минулого краю.

Книга видається за фінансової підтримки Калуської міської ради

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних. Відповідальність за викладені факти, цитати, імена та інші дані несуть автори публікацій. Під час передруку матеріалів посилання на це видання обов'язкове.

ЗМІСТ

<i>Малярчук О. М.</i> Калушезнавство в історії бойківського краю	5
--	---

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Ониськів Д. Г.</i> Північно-західна Калущина в 1968–1981 рр. (За щоденниками Ярослава Дякона 1968–1981 рр.)	12
--	----

РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ

<i>Тимів І. М.</i> Виникнення міст і містечок у Руському воєводстві у XIV–XVII ст.: локація Калуша і Войнилова на Магдебурзькому праві	31
--	----

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

<i>Відливаний О. В.</i> Листопадовий чин 1918 р. на Калущині.....	60
---	----

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПІЛЛЯ ОУН РЕПРЕСОЛОГІЯ

<i>Чорній А. Є.</i> Політичні репресії радянської влади проти членів ОУН на території Калуського району 1939–1941 рр.....	73
<i>Андріїв Е. П.</i> Калуська торговельна школа: причини створення та розстрілу учнів.....	86
<i>Андрійчук Л. І.</i> Участь жінок Калущини у національно-визвольній боротьбі (40-і рр. XX ст.).....	101

З ІСТОРІЇ СУДОЧИНСТВА

<i>Ониськів О. Г.</i> Калуські судді – активні учасники культурно-просвітницького руху 20–30 рр. XX ст. на теренах Калущини.....	129
--	-----

ПОСТАТІ

<i>Маковей Ю. Р.</i> Траєкторія долі: Іван Куровець та Андрій Кос.....	142
<i>Кецмур О. В.</i> Оксана Тебешевська – українська письменниця, педагог, краєзнавиця, громадсько-політична та просвітянська діячка Калущини.....	151

КРАЄЗНАВЧЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Тебешевська О. С.</i> Григорій Цеглинський: штрихи до портрета відомого калушанина.....	168
<i>Півторак О. М., Півторак В. Р.</i> Генеалогія популяризації Миколи Євшана на Калущині: меморіально-літературознавчий контекст.....	184
<i>Півторак Д. В.</i> Роль нових медіа в популяризації постаті Миколи Євшана.....	195

ТОПОНІМІКА

<i>Тимів І. М.</i> Тюркський слід у топоніміці Прикарпаття.....	204
---	-----

ГАЛУРГІЯ КАЛУЩИНИ

<i>Костів І. Ю.</i> Калущина – край калійних добрив.....	231
--	-----

ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ

Додатки.....	251
Фотоматеріали.....	261
Відомості про авторів.....	272
Information about the authors.....	273
Вимоги до оформлення статей.....	274

Калушезнавство в історії бойківського краю

Анотація. У статті охарактеризовано нові напрями вітчизняних історико-краєзнавчих досліджень на прикладі Калущини, висвітлено унікальність науково-популярної збірки «Калуські історичні студії» том 4 у контексті калушезнавства, розкрито внесок у процес формування української ментальності упродовж століть в умовах зовнішніх політичних викликів, узагальнено вклад у національний поступ видатних особистостей бойківського краю – складової незалежної України.

Ключові слова: калушезнавство, краєзнавці, українська ментальність, національна ідея, особистості.

У сучасному краєзнавстві України значно розширилася тематика досліджень, розгорнулися раніше недоступні для вивчення сторінки історії того чи іншого краю. Це відкрило нові напрями історико-краєзнавчих студій: соціальна історія, дослідження ментальних відмінностей, соціонормативна культура, господарський (економічний) розвиток, «залюднення» місцевої історії. Переосмислення потребують можливості краєзнавчого туризму, музеє- та пам'яткознавства. Якісних змін зазнала методика досліджень. Важливим напрямом сучасних краєзнавчих досліджень є вивчення історії населених пунктів. Зараз помітно збільшилася кількість дослідників цієї проблематики – як професійних істориків, так і небайдужих до своєї малої батьківщини краєзнавців-аматорів.

Найкращою формою презентації краю традиційно залишається книга, яка дає змогу охопити найрізноманітніші сфери діяльності народу, продемонструвати самобутні зрізи цілих епох, зразки матеріальної і духовної культури. У зв'язку з цим підготовка унікального видання «Калуські історичні студії»

том 4 є важливою складовою загальнонаціонального завдання популяризації наукових знань про Україну та її історичні землі, талановитий і героїчний народ. Запропонована читачам книга містить багатий різноплановий текстовий та ілюстрований матеріал, який змальовує неповторний світ місцевих традицій народної культури, промислового розвитку, проливає світло на його багату історію, демонструє духовний потенціал бойківського краю як складової незалежної України.

Основоположний принцип формування збірки – калушезнавча тематика публікацій. Головним напрямом наукових досліджень Краєзнавчого музею Калушини на сьогодні є **калушезнавство – знайомство широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини міста, його відомими постатями та пам'ятками природи. Це популяризація духовних скарбів і туристичного потенціалу краю в нерозривному зв'язку з минулим України та Європи.**

У пропонованому збірнику подані наукові статті педагогів, журналістів, краєзнавців, науковців Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Державного підприємства «Науково-дослідний інститут галургії», Краєзнавчого музею Калушини, Меморіального музею «Калуська в'язниця», Меморіального комплексу «Дем'янів Лаз».

Статті й матеріали укладено за проблемно-хронологічним принципом.

Збірку відкриває стаття журналістки-краєзнавця Дарії Ониськів, з якої дізнаємося про розмаїття буденних проблем родини галицьких інтелігентів, котрі за самовіддану працю у справі виховання українського населення на національній ідеї були заслані комуністичною владою до Сибіру. Вчитель-українець Ярослав Дякон із дружиною Софією віддали себе справі навчання дітей і дорослих власним господарським та

релігійним традиціям, плеканню національної свідомості. Їхня діяльність на ниві освіти припала на непрості міжвоєнні роки. Вже у похилому віці справжні народні вчителі в умовах радянської атеїстичної дійсності виступали зразком порядності, працьовитості, релігійності, чесності, чим і заслужили велику повагу від людей. Це приклад дослідження в галузі мікроісторії – галузі історичного знання, предметом якої вважаємо сферу людської буденності в її історико-культурних, політичних, етнічних та конфесійних контекстах.

Окрім розуміння суті історичного процесу, для написання якісного дослідження з історії окремо взятого населеного пункту дослідник повинен володіти певними знаннями в галузі суміжних з історією дисциплін, зокрема, етнології, археології, топоніміки. Важливим у цьому плані є також вивчення історіографічного доробку фахових дослідників цієї проблеми та джерельної бази. Відомий краєзнавець Прикарпаття Іван Тимів здійснив об'єктивний аналіз виникнення міст і містечок у Руському воєводстві, зокрема локацію Калуша і Войнилова на Магдебурзькому праві, зробив аргументовані узагальнення і висновки. Варто розрізняти поняття «утворення міста» і «заснування міста» з урахуванням різних етапів розвитку поселень. В усі часи в будь-яких країнах міста вважали головними осередками суспільного прогресу.

Для кращого розуміння довготривалого процесу формування української «ментальності» в збірці показано її еволюцію на підставі регіональних особливостей західноукраїнського суспільства, в умовах українсько-польського, пізніше німецького та радянського протистояння. Унаслідок впливу цих особливостей та інших соціальних процесів серед західноукраїнського суспільства витворилася певна психологічна конструкція, яка суттєво позначилась на формуванні загально-української ментальності, була і залишається рушієм української національ-

ної ідеї. Формування галицької ментальності відбувалося в умовах гострого українсько-польського протистояння впродовж XIX ст. та війни 1918–1919 рр. У міжвоєнний період та напередодні Другої світової війни протиріччя лише посилилися. Значний вплив на формування української ментальності в 1920–1930 рр. мав підпільний рух Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН), а з 1942 р. – Української повстанської армії (УПА). Невдача галицьких українців у державотворчих змаганнях не означала польської перемоги над національною свідомістю, так само як і прихід гітлерівської Німеччини у 1941 р. та сталінського Радянського Союзу в 1944 р. Переслідувань зазнала національна Українська греко-католицька церква, проголошена радянською владою «розсадником» націоналізму. При цьому радянська влада робила спроби нав'язати населенню стереотип, згідно з яким націоналізм мав асоціюватися винятково з негативними епізодами української історії, тоді як комуністичний світогляд подавали як нездоланну перспективну «ідеологію завтрашнього дня». Однак розгорнуті радянською владою заходи щодо викорінення домінуючих у бойківському краї національних цінностей не мали успіху. Національний менталітет бойка-українця міцно вкоренився в свідомості, він формувався століттями у середовищі родинного оточення, народних традицій, тому був для штучно синтезованої радянської системи малодоступним. Важливим елементом стійкості національних настроїв було те, що українська національна культура сприймалася як самодостатня, а військовий дух незламним. Про це на яскравих прикладах йдеться у дослідженнях Олега Відливаного, Анни Чорній, Емілії Андріїв, Людмили Андрійчук, Олега Ониськіва та Юлії Маковей.

Вдалу спробу обрамити багатогранну постать Оксани Тебешевської через висвітлення творчих здобутків здійснила Ольга Кецмур. Природа обдарувала Оксану Степанівну великим

талантами та працьовитістю. Її творчий доробок надзвичайно різноманітний та тісно пов'язаний з активною популяризацією української національної ідеї та культурної спадщини. Гордістю Калушини як частини бойківської краю та України є Оксана Тебешевська – чудовий приклад відданості своєму покликанню, щирого бажання літературними засобами та громадською діяльністю творити світ прекрасного.

Постать Євшана визріла у творчому літературно-критичному доробку Оксани і Віталія Півторака. У своїй статті витончено пошановують крайнина аристократа національного духу Миколу Федюшка Євшана. Творча співпраця євшанознавців, а серед них і Володимир Качкан, і Оксана Тебешевська, і Роман Цюп'як, і Йосип Кашишин, не лише поетичними рядками, а й сценаріями театралізованих дійств художньо переосмислюють генія-патріота. Творчий натхненник «Євшанового розмаю» Віталій Півторака. У рамках відзначення ювілею створено онлайнресурси у Фейсбукі «Особистість. Книгопростір. Час», «Книго-простір «Євшанової світлиці», а також проведено круглий стіл-зустріч «Вичути всі удари його серця». Академічне вшанування Миколи Євшана відбулося 1 листопада 2019 р. в Прикарпат-ському університеті імені Василя Стефаника. Заснування спільної премії імені Миколи Євшана Івано-Франківською обласною організацією Національної спілки письменників України та Івано-Франківською обласною організацією краєзнавців України служитиме загальній історико-просвітницькій, культуро-логічній справі українського народу.

Євшанопоханувальний контент сучасного медіапростору, виявлення його як сильних, так і подекуди слабких сторін здійснила у своїй статті Дарія Півторака. На найвідвідуваніших сайтах світу Google.com та Facebook.com створено віртуальну євшанознавчу царину. На жаль, на ресурсі «Бібліотека українського світу.1576.ua» закрався прикрий недогляд – використано

світлину іншої людини. Ляпсуси у нових медіа непоодинокі явище, на що й звертає увагу дослідниця. Нові медіа повинні наповнюватися якісним контентом, де своє особливе місце заслужено посів звитяжець українського духу Микола Федюшка (Євшан).

Штрихи до портрета відомого українського письменника, громадсько-політичного діяча, який народився у Калуші, – Григорія Цеглинського, зроблено Оксаною Тебешевською. У статті висвітлено його літературну спадщину, зокрема малодосліджену прозу та драматичні твори. Григорій Цеглинський яскравий і завзятий представник на ниві українства. На зламі XIX–XX ст. не цурався свого знедоленого народу. Він з когорти тих, хто виступав будівничими незалежної України.

Детальне вивчення історії населеного пункту чи краю вимагає також застосування знань історичної топології – досліджень історико-географічних систем на найнижчому рівні, зокрема малих локальних об'єктів міської та сільської інфраструктури – райони міста, вулиці, площі, парки, хутори, присілки, кути, урочища. Подібні дослідження неможливі без застосування знань топоніміки – науки, що вивчає географічні назви, їхнє походження, розвиток, сучасний стан, написання і вимову. Дослідник повинен давати фахову оцінку всім мікротопонімам населеного пункту. У цьому відношенні цікавою є стаття «Топоніми Калуша на давніх мапах» надрукована у регіональному науково-методичному альманасі «Краєзнавець Прикарпаття» № 33 січень – червень 2019 р. Цю тематику в масштабах Галицької землі далі розвиває фаховий історик Іван Тимів, досліджуючи «тюркський слід» в топоніміці краю.

Економічну історію, зокрема калійне виробництво, «соляного міста» Калуша описує Іван Костів. У минулому столітті в серіях «Історія фабрик і заводів» і «Вчені України – народному господарству» випущено цілу низку праць, присвячених виробничому об'єднанню «Хлорвініл» у м. Калуш, трудовим звершен-

ням багатотисячного колективу хіміків. Флагман хімічної індустрії Української РСР переживає зараз ненайкращі часи. На хімічному підприємстві накопичилася велика кількість невіршених виробничих і екологічних питань, що призводять до техногенних проблем. Актуальною залишається велика потреба в калійних добривах для сільського господарства, як України, так і світу. Увагу акцентовано на перспективі відновлення на Калушині виробництва калійних добрив. У Калуші виробництво може бути відновлене – запасів рудника «Пійло» вистачить на 80 років. На Прикарпатті є нові родовища з запасами по мільярду і більше тонн кожне – 200 років експлуатації.

У всі часи, не зважаючи на політичні обставини, на Калушині творили талановиті особистості та незламні борці за свободу українського народу – символи тисячолітньої історії. У розміреному ритмі життя міста можна розгледіти багато цікавих постатей минулого та сьогодення, віднайти мистецькі події, трудову славу та військову звитягу всеукраїнського та міжнародного масштабу. Калуш пам'ятає кроки Івана Грабівського, Григорія Цеглинського, Івана Франка, Андрія Шептицького, Миколи Євшана, Івана Куровця, Степана Бандери...

Oleh Maliarchuk

Kalush

The study of Kalush in the history of the Boyko land

Annotation. The article describes new directions of domestic historical and local research on the example of Kalush region. The research highlights the uniqueness of the popular science collection «Kalush historical studios». Revealed the contribution of Kalush residents in the process of formation of the Ukrainian mentality over the centuries in terms of external political challenges, summarized the contribution of outstanding personalities of the Boyko Land to the national progress.

Keywords: the study of Kalush, local history expert, Ukrainian mentality, national idea, personalities.

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477. 86) : “1868/1981”

Дарія Ониськів
м. Калуш

Північно-західна Калущина в 1868–1981 рр. (За щоденниками Ярослава Дякона)

Анотація. У статті досліджено щоденники Ярослава Дякона – народного вчителя, просвітянина, громадського діяча, репресованого. Проаналізовано записи 1968 р. – початку 1982 р., коли автор проживав у с. Кропивник на Калущині. Досліджено діяльність парафіяльних священників в умовах підпілля ГКЦ та перебіг подій у краї. На основі метеорологічних заміток простежено зміни погодних умов північно-західної Калущини та їхній вплив на розвиток сільського господарства. Розкрито події «Празької весни 1968» й заворушення в Польщі 1976 р. та їхні наслідки для краян.

Ключові слова: Ярослав Дякон, щоденники, події, аналіз, церква, священник, «Празька весна».

Ярослав Дякон (1899–1982) – народний вчитель, український інтелігент, просвітянин. Його освітянська діяльність на Калущині припадає на 20–40 рр. ХХ ст. Саме на початку 20-х рр. минулого століття українські педагоги й культурні діячі головну увагу приділяли розробці теоретичних основ національної освіти й виховання. Вони ставили за мету збереження національної самоідентифікації українського населення краю й підготовку молоді до здобуття власної держави. Свою увагу педагоги й культурні діячі концентрували на зміцненні національної свідомості [6, с. 69]. Саме такий виховний ідеал ставив Ярослав Дякон за основу у своїй вчительській практиці в народних шко-

лах бойківських сіл Слобода Небилівська, Петранка (*нині – Рожнятівського р-ну*) та Голинь (*Калуського р-ну*).

Ярослав Дякон (*фото 13*) народився 10 січня 1899 р.* у сім'ї священника, просвітянина, у 1927–1936 рр. – декана Калуського деканату ГКЦ о. Григорія Дякона [12, с. 13] с. Махнівці на Тернопільщині (*нині Золочівський район Львівської області*). Навчався у Львівській гімназії. У той час Я. Дякон брав активну участь у залученні учнів і студентів Львова до похорону Івана Франка. Переносив його останки під час перепоховання. Будучи гімназистом, Я. Дякон вступив до Легіону січових стрільців. Також був старшиною Української галицької армії [7, с. 38 ; 8, с. 18–19; 15, с. 283–287].

Педагогічну освіту Я. Дякон здобув у Львівській вчительській семінарії. «До того вчився не в офіційному Львівському університеті ім. Яна Казимира, а в Українському таємному університеті. Лекції там читали професори-українці по квартирах студентів, зрідка вдавалось винаймати більші приміщення. Але польська влада досить швидко припинила діяльність цього «розсадника підозрілих» націоналістичних ідей. Ярослава разом з іншими студентами заарештували, кинули до недоброї пам'яті львівської тюрми «Бригідки». Там як слід відгамселили – дали вовчий білет «без права вступу у вищі школи польські» – то ж довелося вступити до вчительської семінарії, бо вона, як на

* У 2019 р. минуло 120 років від дня народження Я. Дякона. З цієї нагоди 2018–2019 навчальний рік у Петранківській ЗОШ І–ІІІ ст. був проголошений роком Ярослава Дякона. 20 січня 2019 р. у цьому навчальному закладі відбулися урочистості, під час яких на приміщенні школи відкрили меморіальну дошку цій непересічній особистості (автор – калуський скульптор Ігор Семак). На урочистості з'їхалися донька Я. Дякона калушанка Віра Пілянська, 1930 р. н., і його онуки зі всієї України.

сучасну мірку, дорівнювала середній спеціальній освіті. Добре, що після цих пригод взагалі вдалося знайти роботу вчителя у глухому селі», – розповіла його онука, мешканка м. Рівне Оксана Дякон [13]. Після вчительської семінарії він працював у школі с. Слобода Небилівська під Перегінським.

Найстаршого сина Я. Дякона, гімназиста, члена ОУН-«Юнацтва» Ігоря Дякона в 1943 р. заарештувало гестапо в Станіславі. Через чотири роки він, студент I курсу Станіславського медичного інституту, за те, що заготовляв ліки для УПА, був засуджений Військовим трибуналом Станіславської області до 10 років виправно-трудових робіт. А в 1950 р. вся сім'я Я. Дякона (крім нього, дружина Софія та двоє дорослих дітей: Орест і Віра) були вивезені в Томську область. Повернулися з Сибіру в 1957–1958 рр. Після повернення Я. Дякон із дружиною Софією проживав у с. Кропивник на Калущині. Там і поховані [10; 11].

У родинному архіві киянина Андрія Дякона й калушанки Віри Пілянської (*фото 14*) збереглися щоденники Я. Дякона. У його внука Андрія Дякона – за 1958–1961 рр. [1], 1968–1974 рр. [3] і 1975–1981 рр. [4], а у доньки Віри Пілянської – за 1962–1967 рр. [2] й початок 1982 р.. Ці щоденники дають нам змогу відстежити життя м. Калуш і навколишніх сіл (найбільше – с. Кропивник) протягом тринадцяти років.

Два щоденники Я. Дякона (1958–1961 рр. і 1962–1967 рр.) вперше були проаналізовані автором у статті «Північно-західна Калущина в 1958–1967 рр. (За щоденниками Ярослава Дякона)», опублікованій у збірнику «Калуські історичні студії» у 2018 р. [9, с. 50–67]. Загальна характеристика й аналіз усіх чотирьох щоденників і трьох аркушів 1982 р. поміщені в книзі «Ярослав Дякон: тернова доля галицького інтелігента» [8; 16].

У пропонованій статті описуємо життя м. Калуш і навколишніх сіл протягом 1968–1981 рр., проаналізувавши щоден-

ники Я. Дякона за 1968–1974 рр. (далі Щоденник 1) [3] і 1975–1981 рр. (далі – Щоденник 2) [4].

Обидва щоденники авторка досліджувала у вигляді сканкопій. Для записів у Щоденнику 1 Я. Дякон використав загальний зошит у лінійку. Щоденник 1 складається з різного (1–2; 189–193 стор.) і власне щоденника (4–185 стор.). Має 193 сторінки, три з них (3, 186, 187 стор.) – чисті. Формат: 19,5х15,5. Автор щоденникових нотаток уперше використав кулькову ручку: червоного, фіолетового, синього й зеленого кольорів. Червоним кольором він фіксував дуже важливі події місцевого й міжнародного значення. Почерк – розбірливий.

Записи в Щоденнику 1 Я. Дякон здійснював регулярно, лише зрідка кілька днів об'єднував загальним записом, а в кінці місяця – підсумок. У Щоденнику 1 автор почав практикувати досить детальні підсумки року: від 1968 до 1973 виділяє для цього цілу сторінку. У кінці 1974 р. підсумок відсутній.

Більшість років у Щоденнику 1 Я. Дякон починає з власних віршованих рядків. Рік виділяє в основному червоним кольором, зрідка поєднує два-три кольори.

На стор. 4 каліграфічно виведеними буквами читаємо: «Послідна картка грудня відкривається // 1967 рік // кінчається // а // 1968 рік // січнем місяцем починається». На наступній сторінці каліграфічно виведено червоним кольором «1968 рік», далі йдуть рядки (зеленим кольором): «Новий записник починаю // В ньому всі записи вміщаю // По дням, тижням // Місяцям і рокам // Щоб було на згадку // Нашим нащадкам», нижче – «Дякон Ярослав Григорович» (синім). 1970 рік («An. D. 1970») виділено червоним і синім кольорами, збоку – примітка «малювала: Ляля». Це є свідченням того, що автор залучав до ведення щоденника й онуків. «Рік 1972 // зачинаємо – щастя взаємно бажаємо!» – такий початок передус 1972 р. Цікавий вступ до 1973 р., який відразу говорить про найбільше бажання

Дяконів у тому році – міцного здоров'я й газифікації будинку: «Рік // 1973 // разом зачинаємо // здоров'я собі бажаємо // і // газу». «А. Д. // 1974 // зачинаємо // нам Всім // здоров'я і щастя // бажаємо, // щасливо його перебути // та // всякого горя оминути!!», – отакі побажання автора на 1974 р.

Для Щоденника 2 Я. Дякон використав загальний зошит у клітинку з видавничим написом *Palanga (Паланга – курортне місто заходу Литви на березі Балтійського моря. – Д. О.)*. Щоденник 2 складається з несистематизованих записів (1; 186–188 стор.) і власне щоденника (2–183 стор.). Записник має 188 сторінок, три з них (3; 184–185 стор.) – чисті. Формат: 20,5х14,5. Автор використовує кулькову ручку фіолетового й синього кольорів. Червоним кольором (олівець) записує або підкреслює двома лініями важливі події як місцевого (у тому числі й родинного), так і міжнародного рівнів. Почерк – розбірливий.

На відміну від попередніх, Щоденник 2 Я. Дякон вів не-постійно, в усі ці роки кілька днів об'єднував загальним записом. Короткий підсумок у кінці місяця трапляється регулярно. У Щоденнику 2 автор продовжує практикувати досить детальні підсумки року: від 1975 до 1980 виділяє для цього цілу сторінку. У кінці 1981-го підсумок відсутній.

На титульній сторінці зверху Щоденника 2 автор зробив запис латиною: «*Soli Deo honor et gloria*» (у перекладі означає «Єдиному Богу честь і слава»). Посередині обкладинки він цитує Кобзаря («Кавказ»): «Від молдаванина до фіна на всіх языках все мовчить, бо благоденствує» Т. Шевченко» (по пам'яті).

У Щоденнику 2 Я. Дякон майже не практикує віршованих вступів до кожного року, як це спостерігалось в попередньому. У 1977 р. він замість віршованих рядків пише латиною аббревіатуру «*S. D. N. et G.*» і розшифровує її: «*Soli Deo honor et gloria*» («Одному Богу честь і слава»). У 1979-му – «*Sursum-*

corda» («До серця»). 1980 р. Я. Дякон розпочинає емблемою Олімпійських ігор – п'ять переплєтєних кілець. І тільки на початку 1981 р. висловлює побажання: «Дав би Бог, щоб був лучший, як минулий!» (*Опис щоденників подано за [8]. – Д. О.*).

Якщо проаналізувати записи в Щоденниках 1 і 2, то їх можна систематизувати таким чином: моніторинг щоденної погоди (температура повітря, опади, а також наслідки тих чи інших погодних умов для господарства); короткий опис того, чим автор особисто чи члени його сім'ї займалися в цей день, хто до них заходив, приїжджав; їхні переживання з того чи іншого приводу; місцеві події (села, краю); події в державі (СРСР); міжнародні події, узагальнена інформація за місяць, а в кінці року – за рік, і її аналіз. Але в ці роки автор більше приділяє увагу родинним справам, ніж загальнодержавним чи міжнародним подіям, як це спостерігали в перших двох щоденниках [1; 2]. Акцентує на стані здоров'я – своєму й дружини. Переймається долею своїх рідних, особливо онуків, веде з ними переписку, що постійно фіксує в щоденниках.

У статті зупинимося тільки на тих записах Я. Дякона, які дадуть змогу відстежити життя м. Калуш і навколишніх сіл із 1968 до початку 1982 р.

Як свідчать Щоденник 1 і Щоденник 2 Я. Дякона, протягом цього періоду найхолодніший перший день року на Калушині був у 1970 й 1973 рр. Тоді автор зафіксував -17°C . Тільки на один градус вищою була температура повітря 1 січня 1969 р. : «сонячно, але морозно» – -16°C . Зате в 1972 і в 1974-му в цей день спостерігалася «осіння погода» – -1°C і -2°C відповідно. І 1981-й прийшов у Галичину з -1°C , але з хуртовиною. Якщо у перший день 1975 та 1977 рр. було -8°C і -10°C відповідно, «цілий день холодний, морозний вітер, м[алий]сніжок» у 1975 р., «хмарно – холодний вітер» у 1977-му, то 1 січня 1976 р. автор фіксує плюсову температуру: « $+2^{\circ}\text{C}$. Хмарно відлига».

Найхолодніший перший Святий вечір на Калущині в період з 1968–початок 1982 р., за записами Я. Дякона, був у 1969 р. Тоді він зафіксував -26°C , «сон[ячно], але д[уже] холод з вітром східним». А найтепліше було на перший Святвечір у 1975 р.: « $+5^{\circ}\text{C}$, тепло». Не спостерігалось зимової погоди й на другий Святвечір. « $+1^{\circ}\text{C}$. Г[арний] сон[ячний] день, ТЕПЛО як вліті в полудни в тіні $+12^{\circ}\text{C}$ », – констатує Я. Дякон. І взагалі січень того року «цілий місяць д[уже] теплий, без снігу і дощу». Автор наголошує, що «ніхто такого не пам'ятає». Старий Новий рік у 1972 р. – з 25-градусними морозами. «Сон[ячно], але с[ильний] мороз. Цілий день грію хату, бо с[ильний] холод», – такий запис зробив Я. Дякон 14 січня. У 1974-му не тільки на Різдво, а взагалі в січні майже не було снігу. Про другий день свят надibuємо досить дивний для Прикарпаття запис: «морозно, без снігу, на дорозі порох» («А снігу нема» і в лютому). Зате в 1981 р. 6–7 січня при -15°C «сніг добре покрити землю». А 9–10 – -28°C , «с[ильний] холод», так що на третій день Різдва «5 годин не було газу». Взагалі січень 1981 р. «морозний зі снігами до кінця місяця, мороз до -28°C ».

Щодо Великодня, то протягом періоду, який досліджуємо, найтепліші ці християнські свята на Калущині були в 1976 р. Тоді Паска випала на 25–27 квітня і автор щоденників зафіксував $+14^{\circ}\text{C}$. Хоча досить часто у Великодні свята було холодно, навіть випадав невеликий сніг. Скажімо, усі три Великодні дні 1968 р. були «гарні, сон[ячні], д[уже] теплі» ($+4$ – $+8^{\circ}\text{C}$). Великдень тоді випав на 21–23 квітня. Наступного року Паску відзначали на тиждень раніше, 13–15 квітня, але погода зовсім інша: «13. $+3^{\circ}\text{C}$. Хмарно, мерчить дощик; 14. 0°C . хмарно, дощ, холод; 15. $+3^{\circ}\text{C}$. Хмарно, дощ, холодно... страшна грязь». А в страсний четвер того року взагалі зафіксовано -6°C . У Великодну П'ятницю й суботу 1980 р Я. Дякон фіксує «великий снігопад».

У перший пасхальний день, 6 квітня, «дощ – цілий день. Грязь». В наступні два дні – «холод».

Як же погодні умови в ці роки впливали на сільське господарство Калущини? Якщо проаналізувати всі роки, які досліджуємо, то найнеурожайніший був 1970 рік – за записами Я. Дякона, «час дощів, повеней», «а за тим неурожай на всі ярини і збіжа. Трави вирости великі і багато сіна зробили люди. Бараболі майже не було, зглядно мало було. Сади також нічого не вродили, крім слив». Хоча й через десять років, у 1980-му, ситуація не краща: «Всеї бараболі 3-та часть минулорічної».

У підсумках 1968 р. Я. Дякон констатує: «1968 рік з початку весни і літа сухий, аж в серпні зачали падати дощі, які падали до кінця літа і пізньої осені, через те бараболі хоч вродило багато, але багато також зігнило на полі». Зате із садовини «найбільше зібрали винограду,...агресту,...трускавок і малин». «Решта дерев» того року «не цвила».

«На загал малоурожайний взах[ідних] областях» і 1973 р. «В нас бараболя дуже слабо, так що мало єї вживаємо, – пише автор. – Багато вродила садовина і друга огородовина». А от «на сході великий урожай [...] – забрали 1 міліард пудів зерна».

Зате 1971 р. видався «дуже урожайний на все». «Гарно вродила бараболя і вся ярина. Тай сади вродили багато ... Багато вродив виноград, сливи і вишні ... помідори». Бо ще в квітні «люди більшостью і колгосп закінчили весну, все зачало сходити». Щодо травня 1971 р., то Дякон зауважує, що «давно такого тепла в маю не було». Зате червень «хоч сухий, але холодний, горячих днів було мало». Напевно тому, що «в Татрах 19-го випав сніг». Зафіксував Дякон сніг серед літа і в 1973 р.: «15 травня великий сніг в Карпатах – холод», «16 червня знов сніг в Карпатах – холод».

Із щоденних записів Я. Дякона дізнаємося, що «через брак цілком снігу» в лютому 1972 р. «озимина пропала». Уже в берез-

ні 1974 р. Я. Дякон відзначає засуху: «Місяць д[уже] сухий, ані разу дощу», «Такого сухого, горячого марта ще ніхто не пам'ятає і я не пам'ятаю, щоб в марті в селі не було болота». «Дощ – перший за весну, але холодний» випав на Шуткову неділю, 7 квітня. У кінці 1975 р. він пише, що «з засухою може бути велика біда, знов грозить неурожай».

«Найхолодніший липень в цьому (XX. – Д. О.) сторіччю» Я. Дякон фіксує в 1978 р. Жовтень 1979 р. «сухий, аж 23-го зачав дощ настали морози ночію до 10⁰С, вдень сонце, 29-го зачав падати сніг». Із записів Я. Дякона дізнаємось: «синоптик подає», що «таких морозів і холоду зі снігом в кінці жовтня ще на Україні не було». 3 листопада він записує: «Великий холод – таке в жовтні і листопаді було 1920 р.».

Несприятливі для урожаю ні весна, ні літо 1980 р. Згідно зі щоденними записами автора, від 17 до 23 березня на Калушині «безустанку» падав сніг – «випало д[уже] багато – норма за цілу зиму». Квітень того року «хмарний, дощевий зі снігом». «Такого не було за 20 літ», – констатує Я. Дякон. У підсумках квітня червоним кольором автор наголошує: «Страшний місяць», «все пропаде. Місяць холодний, мокрий зі снігом – на городах нічого не сходить – найгірше фасоля і кукур[удза]. Заповідають великий неурожай». Червень «мокрый, холодний», «городи заляло» – «бараболі не буде». «Д[уже] важкий» і липень: «холодний, дощевий, грозовий – всюди вода все заливає, повені... Город мокрий, багно не знати чи щось вродить». Люди досаджують «багато бараболі», «бо не посходила». І тільки з 1 по 5 серпня зустрічаємо запис: «Випогодилося! Нарешті – горяч – літо». Та попри це «місяць дощевий, холодний», відповідно «на городах все тупо росте», «на бараболю мала надія». Правда, «є фасоля, трохи буряків і огірки». Зате вересень «погідний – перепадисті дощі». Результат мокрого й холодного літа – малий

урожай: «Всеї бараболі 3-та часть минулорічної». У жовтні – «сухше як було цілу весну і літо».

Щоденник Я. Дякона за 1968–1974 рр. засвідчує, як змінюється побут краян. 22 червня 1971 р. він робить запис: «Микола (зять Я. Дякона, чоловік його доньки Віри. – Д. О.) дістав машину», 3 липня «привіз машину – 3 тис. руб.». Наступного року «з Калуша відбули машиною подорож до Рави, Закарпаття і т. п. разом 2300 км». На подвір'ї в батьків Віри Микола будує гараж. А в липні 1973 р. «Орест (молодший син Я. Дякона. – Д.О.) купив машину жигулі», після чого часто привозив у гості до батьків всю свою сім'ю. У кінці серпня у Дяконів «підклю[чили] газо-плиту» й «... установили ... телевізор».

За щоденником Я. Дякона можна перенестися в «Празьку весну 1968» та відслідкувати, як вона вплинула на життя наших краян. Перший запис про події в Чехословаччині, зроблений червоною ручкою, зустрічаємо 24 березня: «Великі перемиїни в Чехії, усунули президента». А в кінці місяця автор пише: «В Чехії звільнили Новотного з президента, а зробили ген. Свободу». 17 липня: «В Чехах знов неспокійно». А 26-го дізнаємося про реакцію наших краян на ці події: «Великий переполох, що ночію беруть в армію». Наступного дня автор їде «до Кал[уша] по провіант – ... люди все викупили». На початку третьої декади серпня Дякон записує, причому зеленим кольором, ще й підкреслює червоним: «В Чехах великий неспокій – наші заняли Прагу». 25-го констатує: «Войсько їде на Чехи». У кінці 1968 р. підсумок: «В липні міс[яці] зачався неспокій в Чехах, що [...] до того щоруські з другими соц[іалістичними] /державами заняли цілу Чехію. Потім по 3 місяцях забрались оставили частину війська, але спокою вже не було до кінця року». Нема спокою й з початку наступного року. У січні 1969-го «студенти в Чехах самоспалюються – 8 чоловік, жадають, щоб «Іван Фуфайка» чапав додому і знесення цензури».

Із записів Я. Дякона стає відомо, що з січня 1968 р. «повизшили платню (*заробітну платню*. – Д. О.) до 60 руб.». 31 серпня 1968 р. «убило дівчину з 7-го кл[асу] – грім». Із підсумків вересня дізнаємося, що «на хімзаводі – згорів ТЕЦ».

3 жовтня 1969 р. Дякон пише, що «треба вчителів», очевидно в Кропивнику. Бо далі він продовжує: «але нам нічого не ділять, от біда тай тільки». 16 березня 1969 р. проводилися «вибори до села, району і області». У червні дізнаємося, що в Калуші «виселяють людей в саме полудне б[іля] базару, бо будують» щось там. Також того літа у Кропивнику «інтенсивно кінчають будову школи, щоб до 1-го вересня здати». У перші дні листопада («падолиста») «говорять про обмежену купівлю хліба». І вже 6 листопада Я. Дякон пише: «Я до міста, продуктів нема», а через 20 днів він констатує: «страшно великі перебої з хлібом», «бо люди годують ним худобу, свиней, курей». Причиною цього став неурожай того року на картоплю («бараболі нема»).

3 січня 1970 р. дізнаємося, що «згоріла в Кал[уши] стара поліклініка – епід-санстанція». Вересневий запис цього року свідчить про те, що і в 70-х роках ХХ ст. ціни на продукти не були сталими. 1 вересня «люди масово купують цукор», через день – «цукор ще стара ціна».

1 листопада 1970 р. в щоденниках Ярослава Дякона вперше трапляється запис, у якому йдеться про Листопадовий Зрив і проголошення ЗУНР (Західно-Української Народної Республіки): «Нині річниця 1-го ХІ.1918 р.». Причому зроблений він червоним кольором. На той час це досить сміливий запис.

Напередодні Старого Нового 1971 р. Дякон повідомляє, що «зачидилися 4 хлопці ... – один вже помер». А день перед тим «побили вчительку». З початку того року в Кропивнику робили нову електролінію. 29 січня автор пише: «Вже скоро нам відітнуть світло, бо роблять нову лінію». У березні 1972 р. почи-

наються записи про те, що в Кропивнику проводять газ. 31-го «копають вулицю на газ». 27 лютого 1973 р. «з великим трудом включили газ – горить тепло». Автор відразу оцінив його переваги: «То велике добро, бо в хаті тепло і чисто». У середині грудня 1973 р. «підключили газ до асфальт/заводу».

На початку листопада 1972 р. Я. Дякон фіксує: «кінець роботи на шахті (*рудник «Ново-Голинь»*. – Д. О.) – все вибрали». У ті ж дні спостерігається «великий брак муки».

Згідно із записом Я. Дякона, 1 серпня 1973 р. «перестала ходити колійка», яка була в той час чи не найосновнішим засобом сполучення: «до Калуша по продукти все пішки, бо колійки нема». Тому на початку грудня він пише «письмо на АТК за автобус».

З 11 на 12 грудня того року в Кропивнику «обікрали церков /3 чаші, 3 ложки, 1 велике Євангеліє дуже цінне/». 2 березня наступного, 1974-го, «переїхала ціла контора ССТ з Голиня сюди» (*в Кропивник*. – Д. О.).

Із щоденних записів Я. Дякона дізнаємося і про казуси поштових послуг. «Орестові ми післали посилку, але проломили кришку,.. і посилку з Кал[уша] вернули», – читаємо у підсумках лютого 1971 р.

У підсумках березня 1975 р. автор повідомляє, що в Кропивнику «зачали проводити газ до школи». 24 липня 1975 р. він пише, що «кріза з хлібом». Продовжує цю тему в грудні: «13. Брак хліба». Не краща ситуація й наступного року: «14–15 квітня. Брак хліба по магазинах». «Перебої з хлібом» і в кінці листопада – на початку грудня 1978 р. А в кінці січня наступного – «великі перебої з хлібом». На фоні цих записів розуміємо, наскільки важливими для вчительської сім'ї похилого віку були «6 кг муки – гарної – сухої», яку щороку в грудні «дітали за учителів».

У січні 1976 р. «на шахті старій відкрили амбулатор[ію]». 25 травня того року почали «будувати медпункт в Мостищу». 23–24 червня «злучили колгоспи». Як повідомила з цього приводу уродженка с. Кропивник Ярослава Шеремета, у колгосп «Росія» тоді входило 8 сіл: Кропивник, Сівка Калуська, Голинь, Пійло, Хотінь, Кадобна, Довга Калуська, Мостище; головою колгоспу був Мар'ян Посацький [14]. 13 липня в Кропивнику «зачали оббивати церков дошками, збирають гроші на краску». 9–10 серпня вже «обшальювали і зачали малювати».

25 червня 1976 р. Дякон повідомляє про те, що «в Поль[щі] заворушення що до цін». Наслідки цього країни відчують у кінці жовтня: «Великі недостачі... м'яса цілком нема, все продають по 200 гр[ам], бо все масово післали до Польщі, щоб там тихо сиділи». «Добре що хоч вродила бараболя і капуста, навіть забракло оливи», – аналізує ситуацію автор. У кінці листопада «в магазинах нема омасти крім лою, м'ясо зникло також». 8 грудня «продуктів крім хліба нема», 31-го «нічого нема по магаз[инах]». Польську тему продовжує і в 1980 р. У жовтні автор щоденника повідомляє про те, що в магазинах нема продуктів: «В нас велика недостача зі всіми продуктами, навіть печеня зникло». «...а всі мовчать якби нічого не було», – констатує він. Правда, «привозять потрохи хліба на село». 3 листопада «появилась цукерка в магазині, а то не було». А «продуктів далі нема». «Великі перебої з хлібом», «по магазинах пусто» і в кінці грудня. Автор пояснює це тим, що відвезли «все в Поль[щу] на свята», бо там «спокою нема – не хочуть русс[ких]». Правда, у середині листопада «великі перебої з хлібом» ще й тому, що «в Кал[уші] завалилась піч – возять з Івано-Франківська».

Я. Дякон не сприймає «колективне господарювання». У підсумках жовтня 1976 р., коли вже 20 числа фіксувалося -6°C , він пише: «...до кінця місяця ще в колгоспі остало багато

буряків, брукви, моркви, барабоць – от капарники!». Як результат – 1 листопада «всі автобуси на бураках люди пішком».

У листопаді 1979 р. Я. Дяконом зафіксовані «арести начальників за зловживання», які проходили в Івано-Франківську.

Варто виділити записи автора, які стосуються діяльності Церкви на Калушині у період 1968–1981 рр., коли якраз Греко-Католицька Церква перебувала в підпіллі, а діючі храми контролювала радянська влада. Із записів Я. Дякона дізнаємося, що у вересні 1969 р. в Кропивнику «б[іля] магазину (сільмагу) збурили хрести». Та попри утиски в сільському храмі на Богослужіннях завжди було людно. 17 березня 1968 р. зустрічаємо такий запис: «Ми обоє в церкві [...] проповідь [...] з газети «без попа і Бога світла дорога». – Люди плакали». Щороку у Великодну п'ятницю «в церкві на плащ[аниці] маса людей» (як і «маса людей за шуткою» та «багато людей» на третій день Великодніх свят 1970 р.). А по полудні Я. Дякон ще й «поїхав з дітьми (*онуками*. – *Д. О.*) до плащ[аниці] в Калуш». Усі три великодні дні, 21–23 квітня 1968 р., в Кропивнику «в церкві маса людей». Але відразу по Великодні Дякон робить тривожний запис: «Преслідування за дзвонення в церкві». Автор щороку фіксує багатолюддя і в Страсний четвер: «Веч[ером] я на страстях від 7-ої до 11-ої – маса людей» (10.04.1969 р.), «веч[ером] на страстях маса людей, зач[алось] о 7-ій» (15.04.1971 р.). Йшли люди на Богослуження і на другий Святвечір та Водохрестя: «В церкві... багато людей» (18.01.1970 р.), «На Йордані маса людей» (19.01.1973 р.). У 1970 р. «Великодні свята випали гарні: теплі і сухі, в церкві маса людей», – пише у підсумках квітня того року Я. Дякон і тут же повідомляє: «...до Кадоб[ної] дали молодого батюшку» (до цього з 1942 р. Кропивник і Кадобну обслуговував о. Роман Дякон, молодший брат Я. Дякона: «Сидимо ми в хаті, бо Служба Божа в Кадобній» (14.01.1970 р.).

19 грудня 1975 р. (*храмове свято в Кропивнику. – Д. О.*) він робить такий запис: «В церкві маса людей. Службу мав о. Богдан з Голиня». А в підсумках місяця дізнаємося: «...потім великі неприємності, штраф 10000 руб.». З початку 1976 р. автор щоденника пише, що відправа в церкві триває 2,5–3 години: 7 січня: «Відправа в церкві о 11-й скінчилась пів на 2-гу»; 18 січня: «В церкві д[уже] довга відправа від 11-ої до 14-ої»; 19-го: «В церкві довго». На Великдень того року «через всі дні Служба Божа о 8-й» – «так наказали». 7 грудня надibuємо короткий тривожний запис: «Щось крутять з церквою». На храмове свято «другого свящ[енника] не допустили правити, хочать змусити Ром[ка] йти на пенсію». А в кінці місяця дізнаємося: «19-го не дозволили другому священникови на празник правити, дозвіл відкликали телеграфічно». Хоча наступного року храмове свято вже без проблем: «19. 2 свящ[енники] Кал[уш]+Вістова». 4–5 січня 1977 р. Дякон пише, що «знова чіпляються за церков – переслідують». Та попри це на Водохрестя «в церкві багато людей».

3 січня 1978 р. детально дізнаємося, як у той час жила релігійна громада в Кропивнику. Розуміємо, що крім о. Романа є новий священник – нововисвячений. «Незгода з «вихрестом»!!», – записує Я. Дякон 9 січня. А «13-го Вихрест навів порядок в церкві – Ром[ко] сердиться». 23 березня «замкнули церкву» в Кропивнику, 25–26: «Церкві – новий комітет. Закрита церков». Не правиться й на початку квітня, «бо Ромко хорий». Але в Шуткову неділю, 23 квітня, «Ромко править». На третій день Великодніх свят, 2 травня, «по Сл[ужбі] Божій велика буча». А 19-го «Ромка і дяка звільняють з роботи»; 21: «Богослужіння нема. закрита церква»; «22-го Ромка на пенсію. Вже не править. В церкві не правлять». 4 червня «Служби Божої нема – от наробили біду». І тільки 8 червня: «В церкві новий батюшка». Хоча чомусь 11-го «Сл[ужби] Б[ожої] не було», а 18-го «Була

Сл[ужба] Божа – зі Брошнева». «До 28-го правив з Брошнева о. «Деркач». Протягом липня вірні Кропивника не можуть відвідувати свою церкву, бо «тут Сл[ужби] Б[ожої] нема». «Цілий місяць не було Сл[ужби] Божої – нема кому!!». Я. Дякон ходить «до церкви в Калуш». Пише, що там «д[уже] гарний хор». 27 і 28 серпня в Кропивнику «2 дні правив ... о. Терлецький з Завою». А 21 вересня – запис червоним кольором: «Новий батюшка о. Николай (*о. Микола Балащук, з 15.02.2005 р. – митрополит Вінницький і Брацлавський Роман. – Д. О.*)... Мав Сл[ужбу] Б[ожу] першу». «Правив новий» і 24-го, і 27-го: В церкві маса людей – гарно». Того року на свято Святого Миколая «в церкві 3 свяще[нники]... Маса людей, гарна відправа і проповідь». Наступного, 1979-го, «на празнику не було чужого священика». А в 1980-у «на празник 3 чужі священники – багато людей – кінець о 16-й».

16 жовтня 1978 р. Я. Дякон повідомляє: «помер о. Михаліха». Священник о. Костянтин Михаліха з 1938 по 1947 р. душпастирював у церкві святого Архістратиґа Михаїла в с. Сівка-Калуська. У липні 1947 р. його засудили на 10 років – «за вінчання бандерівської пари». Відбував покарання в «трудлагерях» Кіровської області [8, с. 138–139].

6 лютого 1979 р. дізнаємося, що «в Голині рух за церков». «Борба в Голині за церков» триває і в травні. У середині квітня автор щоденника пише: «Грозять, що не дадуть святити, бо кажуть зняти хрести». 20 і 21 квітня «знимали Хрести по селі». А 20 травня «в Мостишу закрили церков». Із підсумків місяця розуміємо, що Дякона як репресованого й тепер не залишають у спокої: «Нищать всі хрести. На мене підозра, от біда тай тільки». На фоні останніх подій «в церкві – важка проповідь».

На Різдво-1980 в Кропивнику «відправа о 9-й, бо ... батюшці ще дали Перевозець». 18 січня через це «пізніє свячення

води». Рівно через рік, 7 січня 1981-го, «в церкві о 10-ій годині гарна відправа, прекрасна проповідь, маса людей».

Зафіксована у Щоденнику 2 Я. Дякона й подія, про яку вголос почали говорити й писати у місцевій пресі тільки після проголошення незалежності України. 3 березня 1980 р. читаємо: «В Томашівцях убили свящ[енника] і його жінку, а хату з ними спалили». А в підсумках місяця автор уточнює: «3-го убили священика з їмощею, голови забрали, а хату спалили». Мова, ймовірно, йде про жахливе вбивство о. Гургули та його дружини.

Зі Щоденника 2 також дізнаємося, що до хати Ярослава й Софії Дяконів односельці (а може й жителі сусідніх сіл), які не могли відкрито ходити до церкви (щоб не втратити роботу), приносили хрестити дітей. 9 грудня 1980 р. надibuємо запис: «Я в Ром[ка] заповідав хрест[ини]». А наступного дня: «Сусіди хрестили в нас Володимира».

30 вересня 1981 р. Я. Дякон сповіщає про перехід на «зимовий» час: «Переміна часу на зимовий – одна година взад». Саме з 1981 р. у СРСР запровадили сезонні відмінності між літнім і «зимовим» часом.

Загалом, трактування фактів Я. Дяконом, як стверджує професор Олег Малярчук, дозволяє нам з'ясувати його життєву позицію, яка свідчила про його «інакодумство» [8, с. 6–7].

Досліджені щоденники Я. Дякона є важливим джерелом для вивчення повсякдення Калущини означеного періоду. У розглянутих записках простежується глибина думки автора, схильність до аналізу й узагальнення висвітлюваних ним фактів, ґрунтовність висновків. Обізнаність педагога з суспільно-політичними подіями світу, країни, краю, зацікавленість ними, а метеорологічні записи вказують на уважність і ретельність його як спостерігача за змінами кліматичних умов на Калущині.

Джерела і література

1. Щоденник Ярослава Дякона (1958–1961) / Рукопис // Родинний архів Андрія Дякона. – 115 с.
2. Щоденник Ярослава Дякона (1962–1967) / Рукопис // Родинний архів Віри Пілянської (Дякон). – 178 с.
3. Щоденник Ярослава Дякона (1968–1974) / Рукопис // Родинний архів Андрія Дякона. – 193 с.
4. Щоденник Ярослава Дякона (1975–1981) / Рукопис // Родинний архів Андрія Дякона. – 188 с.
5. Голод Я. І. У Петранці увіковічили Ярослава Дякона / Ярослава Голод // Новини Підгір'я. – 2019. – № 6.
6. Караманов О. В. Ідеал виховання як чинник формування людини-громадянина в Галичині (1918–1939 рр.) / Олексій Караманов // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С. 69.
7. Котик І. В. Слобода під Чорним лісом / Ігор Котик. – Калуш : Вид-во «Акцент», 2009. – С. 38.
8. Мельник Д. Г. Ярослав Дякон: тернова доля галицького інтелігента / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 176 с. + 40 с. вклейки.
9. Ониськів Д. Г. Північно-західна Калущина в другій половині 1958–1967 рр. (За щоденниками Ярослава Дякона) / Дарія Ониськів // Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук / Дарія Ониськів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – 178 с.
10. Програма Всеукраїнської науково-практичної конференції «Родини в суспільному і національно-культурному просторі України і світу: історія та сучасність» (до 170-річчя від дня народження українського етнографа Володимира Шухевича). У рамках Форуму українських родин, с. Тишківці Городенківського району, 29 червня 2019 р. – 16 с.
11. Родина Дяконів – взірць трагічно-героїчної долі галицької інтелігенції // Виступ Д. Ониськів на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Родини в суспільному і національно-культурному просторі України і світу: історія та сучасність» 29 червня 2019 р. / Друкований текст // Приватний архів автора. – П. 1. – 235 с.
12. Руско Н. М. Храми Калущини. Архітектурний хронограф: погляд крізь століття / Надія Руско. – Калуш, 2016. – 218 с.
13. Спогади Дякон Оксани, внучки Ярослава Дякона, 1957 р. н. Жителька м. Рівне // Приватний архів автора. – Зошит № 7. – Арк. 55.

14. Спогади Шеремети Ярослави, уродженки с. Кропивник, 1957 р. н. // Приватний архів автора. – Зошит № 7. – Арк. 56.

15. Тебешевська О. С. Піснею доля мережана / У двох книгах. Книга перша. Сторінки історії села Голина / Оксана Тебешевська. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 374 с.

16. Тимів І. М. Поступ на ниві краєзнавства / Іван Тимів // Вісті Калушини. – 2019. – 22 берез. – № 12. – С. 7.

Dariia Onyskiv (Melnyk)

Kalush

Northwest Kalush District in 1968–1982

(According to the diaries of Yaroslav Diakon)

Abstract. *The article explores the diaries of Yaroslav Diakon, the folk teacher, the educator, the public figure, the repressed. The records of 1968 – beginning of 1982, when the author lived in the village of Kropyvnyk in the Kalush District, are analyzed. The activity of parish priests in the underground of the HCC and the course of events in the region were investigated. On the basis of meteorological notes changes of weather conditions of northwest of the Kalush District and their influence on economic development of agriculture are traced. The events of the Prague Spring 1968 and the riots in Poland in 1976 and their implications for the country are revealed.*

Keywords: *Yaroslav Diakon, diaries, events, analysis, church, priest, «Prague Spring».*

УДК 94(477.86) : 711.4] “13/16”

Іван Тимів
м. Калуш

Виникнення міст і містечок у Руському воєводстві у XIV–XVII ст.: локація Калуша і Войнилова на магдебурзькому праві

***Анотація.** У статті розглянуто джерела та історіографію з історії локації містечок Калущини на магдебурзькому праві; висвітлено зміст і значення локаційного привілею як юридичної підстави заснування міста, особливості поширення магдебурзького права в містах Руського воєводства; розглянуто правовідносини, що врегульовувалися нормами цього права у суспільно-правовій, управлінській, судовій сферах, ремісничій діяльності, торгівлі тощо.*

***Ключові слова:** джерела, історіографія, містечка, Калуш, Войнилів, локаційний привілей (грамота) магдебурзьке право, органи самоврядування, магістрат, лава, рада, війт, бурмістр.*

Магдебурзьке право – це правова система міського самоврядування в Центральній Європі, укладена на основі норм звичаєвого права міста Магдебург (земля Саксонія). Воно означало міську автономію для нових поселенців (колоністів), міське самоврядування з власним судочинством, що здійснювалося через виборні органи – раду і лаву або дідичного війта, спадкоємне і відчужувальне право на міську нерухомість, феодалну ренту, вільний вибір видів діяльності (у сфері торгівлі або ремеслі) [16, с. 413].

Магдебурзьке право походить від назви міста Магдебург, яке 1188 р. отримало від власника, архієпископа Віхмана, право

на самоврядування. Власне, згаданий привілей Віхмана, а також правові повчання лавників – шефенів (нім. Schoeffen) разом зі збірником норм звичаєвого права Саксонії Ейхе фон Ренкова «Саксонське дзеркало» (1233) («Speculum Sacsonum») та збірки міського муніципального права (jus municipale) і утворили так зване магдебурзьке міське право (Justheutonicum magdeburgense). Від середини XIII ст. основним джерелом цього права вважався «Вайхбільд» (Weichbild) [16, с. 413, 52, с. 130].

Проте на українських землях діяло право, пристосоване до місцевих умов, а не класичне Магдебурзьке, норми якого були перероблені. Тут міське право («jus civile») використовували в переробках Миколи Яскера («Дзеркало саксонів», 1536), Яна Кірштейна «Артикули права Магдебурзького» (1557), Бартоломея Гроїцького «Porządek sudowy spraw miejskich prawa majdeburskiego» «Порядок прав цивільних Магдебурзьких», (1559), Павла Щербича «Ius municipale (фото 1), магдебурзьке міське право наново з латинської і німецької польською мовою уважно і правильно перекладене» (1581). Ці модифікації відрізнялися змістом конкретних норм від першого [52, с. 130].

Тут немає нічого дивного, адже хрестоносці Тевтонського ордену, розпочинаючи локацію міст, не перейняли жодного механічного взірця. Вносячи до магдебурзького права значні зміни, вони створили хелмінське право. Подібно вчинив і Конрад Мазовецький, який у 1237 р. спробував поєднати елементи німецького права з місцевими правовими категоріями [54, с. 17].

Проблема дослідження історії магдебурзького права в містах і містечках Галицької землі Руського воєводства, до якої належала сучасна територія Калушини, уже тривалий час привертає увагу дослідників. Але джерела та історія локації містечок Калушини на магдебурзькому праві дослідники спеціально ще не розглядали.

Актуальність дослідження історії магдебурзького права на українських землях полягає в тому, що ця проблематика єднає нас з європейськими цінностями, наповнює вітчизняне правознавство новим світоглядним змістом.

Особливості поширення магдебурзького права в українських землях у складі Польського королівства, а з 1569 р. – Речі Посполитої, досліджували Михайло Владимирський-Буданов [18], Михайло Грушевський [26] та інші історики.

Серед сучасних дослідників магдебурзького права вагомі творчі здобутки мають такі вчені, як Наталія Білоус [14,15], Тетяна Гошко [20], Микола Кобилецький [36, 37], Ігор Бойко [17], Анатолій Ткаченко [52], Лев Баженов [12], Валентин Ільїнський [29], Василь Кіселичник [33], Галина Гладка [19], Іванна Лісна [39], Андрій Заяць [28] та ін. Археографічні опрацювання надавчих привілеїв й дослідження геральдики міст здійснили Мирон Капраль [44] і Андрій Гречило [24].

Із науково-красознавчих досліджень слід згадати історичний нарис Володимира Грабовецького [21–23], дослідження Романа Петріва [43], хроніку Михайла Коломийця [38], публікації Петра Сіреджука [46, с. 60, 63, 65; 47, с. 107, 108], Михайла Миронюка [49], Андрія Стасюка [49], Івана Тиміва [50–51], Йосипа Кащишина [32], Ярослава Бахматюка [13].

Із зарубіжних дослідників тематику магдебурзького права розробляли Бартоломей Гроїцький [59], Ян Пташнік [68], Моніка Заленська [73].

Питання локації міст на магдебурзькому праві та надавчі привілеї досліджували Тетяна Гошко [20], Наталія Царьова [53], Алекси Гілевіч [58], Станіслав Курась [64], Маурицій Горн [60–62], Елізбета Горнова [63], Ришард Щигел [69, с. 283–284] та ін. Саме Станіслав Курась у 1971 р. звернув увагу на вивчення джерельної вартості локаційного привілею [64].

Запровадження міського самоврядування на магдебурзькому праві пов'язане з питанням локації та локаційного процесу. Просторова та організаційна перебудова міського осередку в джерелах дістала назву «locatio» (розміщення) («локація»). Під цим поняттям слід розуміти: 1) закладання нового міського поселення; 2) просторову видозміну вже існуючого міста; 3) надання міського права і устрою поселенню, котре раніше виконувало міські функції [54, с. 18; 69, с. 93–94].

Джерела з історії локації міських поселень можна поділити на такі групи: 1) королівські грамоти містам на магдебурзьке право; 2) грамоти власників поселень на магдебурзьке право та королівські грамоти із підтвердженням їх правомірності; 3) грамоти окремим особам на війтівство; 4) грамоти, що підтверджували магдебургію та інші привілеї [20, с. 51] і т. д.

Основою правового статусу міст Речі Посполитої був так званий локаційний привілей* (лат. *privilegium* – словосполучення: *privus* – особливий і *lex* – закон) – виняткове право, перевага, яка надається кому-небудь).

Якщо місто закладалося (чи просто набувало нового статусу) на королівських землях, то йому необхідний був лише один привілей короля, що вручався війту, який і займався практичними питаннями локування міста. Якщо ж закладанням міста займалась приватна особа (шляхта чи духовенство), то для узаконення такої локації потрібно було два привілеї: один від коро-

*Привілеї – це нормативно-правові акти, що видавав польський король як верховний правитель стосовно встановлення, зміни чи припинення правовідносин для осіб, станів чи земель [Олійник Ю. Привілеї польських королів як джерело права у Галичині у складі Польського королівства (1387–1569) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Т. 1. – Част. 2. – Ужгород, 2013. – С. 68–69. – Серія «Право», № 23].

ля для власника цих земель, що дозволяв закладання нового міста на німецькому праві, а другий від власника земель для вїйта майбутнього міста [20, с. 51].

Спочатку магдебурзьке право стосувалося лише німецького населення міст. Уперше воно було поширене на все населення князем Юрієм-Болеславом Тройденовичем у Сяноку в 1339 р. [20, с. 59]. Львів отримав магдебургію (17. 06. 1356) [27, с. 23], Луцьк (1432) [27, с. 24].

За спостереженнями Ришарда Щигела, найшвидше локаційні процеси відбувалися на землях колишньої Галицько-Волинської держави. До кінця XIV ст. тут проведено 37 локацій, в XV ст. – 73, причому порівняно інтенсивніше цей процес відбувався у Сяночкій та Перемишльській землях, де він практично завершився до XV ст. [54, с. 21]. Алексі Гілевич подає відомості про 34 надання права власності у Галицькому повіті 4 в Коломийському. 1375 роком він датує появу Войнилова і Добровлян на Калушині [58, с. 100, 101].

У межах Галицької землі Руського воєводства німецьке право функціонувало в Галичі (1376) [44], Теребовлі (1389) [57, с.7], підтверджено привілеї для Коломиї (1424, 1570) [40, с. 39; 21, с. 38]. Рогатин отримав магдебурзьке право 14 серпня 1415 р. У зазначеному локаційному привілеї Волчко Преслужич, називаючи себе «паном і володарем Рогатина», робить містом своє дідичне село Филиповичі й надає йому назву Рогатин. Грамотою 1415 р. він надає новоутвореному містові магдебурзьке право, у чому, очевидно, й полягав сенс привілею [45, с. 200]. У документі про це мовиться так: «Назву цього села навіки змінюємо, бажаємо це ж село Филиповичі назвати іменем Рогатин і відтепер і назавжди проголосити його містом» [53, с. 94].

Суттєвим у привілеї є надання містові земель. «До попереднього вїйтівства 120 франконських ланів (*1 лан – 25 га*)

будь-де в межах цього вітівства можна відміряти згідно з магдебурзьким правом» [53, с. 95].

Окремі земельні пожалування були надані для війта (4 лани) та його наступників (привілей 1419 р.). Невід'ємною рисою Тевтонського права було звільнення міщан від усіх чиншів і податків на 7 років, запровадження війтівського суду. Особливістю привілею є визначення в ньому герба міста у формі печатки із зображенням половини оленячого рога з літерою R [45, с. 200–201] тощо. Зазначена грамота також підтверджувала магдебурзькі привілеї Рогатина, вона датована 27 травня 1419 р. [53, 95–99]. Тисмениця була переведена з руського й польського права на магдебургію у 1448 р. [11, с. 57], Обертин отримав магдебурзький привілей у 1552 р. [9, арк. 110].

У Галицькій і Львівській землях Руського воєводства, як дослідив Маврицій Горн, локаційний рух був досить динамічним у XVI ст.: якщо у XV ст. тут було закладено 47 міст, то в XVI ст. – 107 міських поселень [62, с. 31–32]. Серед них Колінці (Тлумаччина) (1521), Уторопи (1524), Делятин (1554), Косів (1577), Микулинці (1594) [69, с. 67] та інші.

У XVII ст. магдебурзьке право отримали Коршів (1600), Отинія (1610), Станиславів (1662) [23, с. 34–35; 69, с. 69], а Городенка (1668) [48, с. 65; 62, с. 33]. За спостереженнями історика Петра Сіреджука, у межах Галицької землі наприкінці XVI – першій половині XVII ст. існувало 97 міських поселень [48, с. 58]. Ярослав Кісь стверджував, що найбільш людними були міста Руського воєводства, де пересічно на одне міське поселення припадало 820 мешканців. У 60–70-х рр. XVI ст. у Рогатині, проживало 1800 осіб, а в Снятині – 1000 мешканців [35, с. 80]. У третій чверті XVII ст. у Тлумачі мешкало 474 особи, Бурштині – 900, Коломії – 1082, Галичі – 1224, Снятині – 1300, Войнилові – 1440 осіб [47, с. 108–109]. У Калуші у 1664–1665 рр. проживало лише підданих 54 родини (бл. 270–324 особи), які пла-

тили річного чиншу по 30 грош. Тут не враховано шляхту, духівництво, ремісниче населення та новоприбулих поселенців, звільнених від податкових тягарів [30, с. 25–26].

Отже, аналізований період Галицька земля була густо-заселеним краєм з цілою мережею міських поселень.

Поява значної кількості міст і містечок була зумовлена потребами захисту від частих турецьких, татарських та молдавських набігів. У XV–XVI ст. виникли містечка Михальче (1439), Прокопів (1552), Заболотів (1453), Жуків (1461), Хотимир (1526), (1539). Із розвитком ремесла і соляного промислу пов'язана поява таких міських поселень як Долина (1431), Калуш (1538), (1539), Делятин (1558) та інших. Містечко Нижнів (1531) сформувалося як торгівельне й оборонне поселення на Дністрі [47, 106, 107; 48, с. 65; 62, с. 32].

Загалом, згідно з підрахунками Ришарда Щигела, у Галицькій землі динаміка зростання чисельності міських поселень була такою: наприкінці XV ст. тут було 27 міст, у XVI ст. – 50 (два міста занепали). Усього на початок XVII ст. існувало 75 міст, з яких 18 були королівською власністю, 4 належали церкві, а 54 – шляхті. Дещо нижчим був цей показник у Львівській землі, де наприкінці XV ст. тут було 21 місто, у XVI ст. – 30 міст (одне місто занепало). Усього на початок XVII ст. тут існувало 50 міст, з яких 10 були королівською власністю, 1 належало церкві, а 39 – шляхті [69, с. 99, 102].

У тому ж XVI ст. локаційні акції посилились і в Подільському воєводстві, де зафіксовано 47 локацій [54, с. 22]. У XV–XVI ст. магдебургією користувалося понад 50 подільських міст і містечок. Першим містом, яке отримало це право грамотою Коріатовичів, був Кам'янець-Подільський (7 січня 1374). Окрім Кам'янця, у XV ст. німецьке право діяло у таких містах Поділля, як Смотричі (1448), Ярмолинці (1455), Зіньків (1456) та ін.

У XVI ст. це право утвердилося у Бережанах (1530) і ще у 18 містах краю [12, с. 13].

На Волині, за підрахунками Андрія Зайця, у XVI – першій половині XVII ст. відомі магдебурзькі привілеї для 74 міст краю [28, с. 85].

Першу фазу локації кожного міста становило надання створюваному міському поселенню правової автономії. У наступній фазі відбувалась просторова локація, тобто скупчення міської забудови на невеликій території та правове виділення з сільського оточення [54, с. 18].

Між цими фазами пролягав певний проміжок часу. Якщо правова локація була одноразовим актом, визначеним часто до одного конкретного дня, то просторова – це тривалий, складний і неоднозначний процес [54, с. 22]. На жаль, питання просторової локації міст в українській історичній науці практично ще не порушувалося, не так різнопланово воно вивчене і в польській історіографії, де найповніше досліджено проблему правової локації міст на магдебурзькому праві [20, с. 68].

Дослідниця Тетяна Гошко просторову локацію міста поділяє на три етапи. Перший, початковий, – це ініціювання містобудівельного починання. Він полягає у зверненні власника земель до короля і отриманні локаційного привілею. Можливим було також подання міщанами власного локаційного документа. Цей етап включав також вибір місця для закладання нової осаді. Другий етап просторової локації передбачав здійснення розмітки поверхні під міський осередок. Третій полягав в залюдненні та забудові локованого осередку. Майже кожна локація породжувала більш або менш інтенсивний міграційний рух. Однак, приплив людей до локованого міста мав бути законним: оселятись у містах могли лише вільні люди [20, с. 68, 69].

У локаційній перебудові міст були зацікавлені всі, хто брав у ній участь. Осадчі сподівалися після забудування міста

стати його управителями (дідичними війтами) та одержувати гарантовані прибутки. Збільшити свої доходи прагнули й фундатори міста – королі й князі. Прибутки на їхню користь складали чинші від землі, ремесла, промислів, торгівлі [54, с. 19; 69, с. 149], про що йтиметься нижче.

Часто надавчий привілей започатковував процес простої локації міста, в інших випадках він надавався в ході створення міста, а ще в інших – означав закінчення реорганізаційних перетворень. Це стосується новостворюваних міських осередків, що поставали «на сирому корені» («*in cruda radice*») [54, с. 18].

Міста-магдебургії виникали, як правило, на місці дрібного поселення. Однак, не завжди наявність локаційного привілею є свідченням реального існування міста. Наявність привілею давала можливість заснувати місто, але траплялось так, що вона з певних об'єктивних причин не була реалізована [20, с. 69]. Правова локація міста пов'язана насамперед з королівським локаційним привілеєм, що передбачав закладення осади дещо іншого типу й отримання нею міських прав [69, с. 104].

Для нас найважливішим у надавчому привілеї є текст, у якому найбільш інформативними є нарація і диспозиція. У нарації привілею викладалися мотиви дозволу на локацію. Підкреслювалось, що привілей видається на настійне прохання можновладця, зверталася увага на його заслуги перед державою. У диспозиції розглядалися правовий дозвіл на локацію та господарську діяльність і надання поселенню міського права [28, с. 86]. Знавець міської проблематики, польський історик Ришард Щигел, з приводу складання диспозиції привілею зауважив, що «кожний організований (*міський*. – *I. T.*) осередок брав за взірць якесь із старших міст» [69, с. 112].

Значна увага в локаційних привілеях приділялася господарським справам (найперше торговим), звільненню міщан від сплати мита, адже торги і ярмарки, ремесла і промисли були

важливим інструментом господарського життя міста [28, с. 87, 88]. Власне, торгівля була провідним чинником виникнення міст [54, с. 29]. У випадку із Калушем – це торгівля сіллю.

Галицькі вельможі часто отримували привілеї на заснування міста на основі давно існуючих населених пунктів. Прикладом може бути Калуш, який уперше згадується в 1437 р. [47, с. 138–139; 55, с. 25]. Однак, це повідомлення про Калуш стосується не міста, а більш раннього сільського поселення, вона є істотно (на 95 років) віддаленою від реальної дати заснування міського поселення [50].

Як містечко Калуш відомий із 1533 р.: саме цього року король надає містечко родові Сенявських** «аж до вигасання його чоловічої лінії» [50]. До цього часу Калуш належав шляхетській родині з Ходча [22, с. 21]. Містечковий статус Калуша у джерелах згадується також у 1534 та 1539 рр. [47, с. 63; 69, с. 68], а містом Калуш називається лише з 1661 р., що зафіксовано в матеріалах тогочасної люстрації [22, 63; 65, с. 46–48].

** Історія володінь Сенявських у Галицькій землі розпочалася в 1454 р., коли за участь у Пруській війні Гюнтер отримав дозвіл на викуп королівських сіл Войнилів, Томашівці, Дорогів та Негівці. Під час поділу маєтків Гюнтерового сина Рафала у 1529 р. Александрів та Прокопу Сенявським у Галицькій землі додатково дісталася село Лука, а також королівські поселення Войнилів, Довпотів, Томашівці, Верхня, Негівці, Довге. Третій брат Миколай разом з Олександром і Прокопом 31 травня 1533 р. отримав підтвердження «доживотного» утримання Войнилова і околиць. У лютому 1549 р. з Галицького староства були виокремлені два маєткові комплекси (2 міста і 17 сіл) з центрами у Конюшках і Калуші. М. Сенявський отримав у ленне володіння Конюшки у 1549 р., а Калуш у 1553 р. На підконтрольних землях були закладені нові села Довге (нині Дове Калуське) у 1551 р., Угринів Слобода (нині Слобода Небилівська) у 1563 р. та ін. [Смерека Б. В. Володіння Сенявських у Руському воєводстві // Бережанський замковий комплекс і замки родини Снявських на землях Східної Галичини і Поділля: минуле, сьогодення, перспективи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення 485-річчя початку побудови Бережанського замку, м. Бережани, 11 жовтня 2019 р. / Упор. Н. Волинець, О. Лугова. Бережани, 2019. – С. 82–83].

Привілей на заснування міста на Магдебурзькому праві Калуш отримав у 1549 р. [2; 66, с. 23]. У 1552 р. в містечку Калуш проживало 52 родини, а в Галичі – 92 родини [10]. Мешканці усіх міст і містечок, а також передміщани, які належали до міської юрисдикції, вносили податок від будинків (шос). Духовенство, шляхта, жиди платили інші податки (десятину, ланове, поголовне). Королівські міста сплачували також гіберну – податок на зимівлю війська [35, с. 84, 85] та ін.

У 1629 р. запроваджено подимний податок. Одиницею оподаткування були житлові будинки, корчми, гуральні, млини, мануфактури [71, с. 290–291].

Складовою частиною локаційного привілею був його формуляр. Його писали за певним шаблоном, тому він є малоінформативним. Власне, цей документ не був кодифікацією міського права, а включав лише норми, що регулювали специфічні справи конкретного міста [28, с. 83–84]. Формуляр окреслював загальні принципи, а не конкретні інституції німецького права в цьому місті, а це ставило міську організацію в залежність від місцевих звичаїв, причому чим менше місто, тим відчутнішим був вплив традицій у правовій сфері [20, с. 53].

Королівський локаційний привілей для майбутнього міського осередку був тією правовою базою, на якій могло відбутися становлення міста [28, с. 89].

У XV–XVIII ст. Калуш перебував у складі Руського воєводства і належав до Галицької землі [56, с. 25; 70, с. 722]. Тому основна частина документації зберігається у Львівських архівосховищах, є вона також у Києві, Варшаві, Відні, Вроцлаві та інших наукових центрах.

У колекції документів ЦДІА України у Львові у фонді про шляхетські маєтки (ф. 134) є справа, у якій містяться королівські привілеї, декрети, дарчі та інші рукописи. Серед них збереглася й копія привілею короля Сигізмунда III Вази (1587–

1632) для Калуша 1632 р. та інших містечок Руського воєводства [4, арк. 5]. Із пізніших фіксацій локаційного привілею для Калуша відомим є «Акт про внесення до Коронної метрики, підтвердження короля Августа III (1733–1763) про заснування міста Калуша у 1549 р., датований 1740 роком [5, арк. 1–2].

У документах XVIII–XIX ст. збереглися копії привілеїв для жидівської громади міста XVII ст. [7, арк. 29–33] та багато інших важливих джерел з історії Калуша періоду австрійського панування. Цікаві відомості про майнові надання містить чистова книга донесень, вписів, угод і декретів 1549–1551 рр. Галицького гродського суду [3, с. 122, 129–130].

Вартими уваги є також нотатки з історії міст і сіл Галичини Франциска Ковалишина, у яких міститься опис міських привілеїв та гербів, серед них є відомості й про надання Калушу міських прав [6, арк. 73].

Відомості про надавчі привілеї містять також матеріали до історії міст, містечок і сіл із фонду Олександра Чоловського Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника [8].

Назви усіх локаційних, ерекційних, магдебурзьких та інших королівських привілеїв XV–XVII ст., у тому числі й про отримання Калушем локаційного привілею в 1549 р., містить реєстр привілеїв під назвою «Виписки з архіву Коронної метрики у Варшаві про надання привілеїв декретів на заснування, вільне самоврядування, війтівство містам, розташованим у Королівстві Галиції й Володимирії в 1448–1772 рр.» [9].

Відомості про це джерело опублікував історик Петро Сіреджук. Тут можна відшукати заголовки привілеїв 50 міст Галицької землі Руського воєводства із зазначенням сторінки і книги Коронної метрики, де розміщений текст оригіналу [48, с. 58]. В оригіналі цього документа нам вдалося з'ясувати, що запис надавчого привілею для містечка Калуша облятовано до

книги № 76 Коронної метрики. Про це в рукописі мовиться так: «Privilegium Locacationis Oppidi Kalusz In Terra Haliciensl Slahiensi, Jure Teutonico Magdeburgen folio [76] 322–322v L K A 1548 ad 1549» [9, с. 97–98]. «Привілей локаційний містові Калуш в Галицькій землі на праві німецькому магдебурзькому, книга 76 L K A 1548 до 1549». Однак текст самого документа у згаданій книзі 76 ще належить виявити й опрацювати. Оригінал привілею не зберігся. Дослідження польських істориків, які вивчали надавчі документи для міст Галицької землі засвідчують, що містечко Калуш отримало локаційний привілей і магдебурзьке право 19 лютого 1549 р., тобто відбулося правове оформлення Калуша як міста. Як містечко Калуш згадується в 1535 і 1538 рр. [69, с. 68, 283].

Зміст королівської грамоти для Калуша вдалося з'ясувати з пізніших джерел. У локаційному привілеї зазначено, що «Року 1549-го польський король Сигізмунд II Август (1548–1572) уповноважує Миколу Сенявського (1489–1569), белзького воєводу, коронного гетьмана й галицького старосту, заснувати у старостві місто із назвою «Калуш». Покладає на мешканців обов'язок сплачувати чиншу щорічно з дому 30 грош, 2 каплуни (некастровані півні) і 12 яєць (натуральні повинності). Повинні відробляти: під час жнив 2 дні укладати сіно в копиці, постачати двоє дерев для будівництва (оборонного замку), а третє – для розпилювання» [70, с. 722].

За цим королівським привілеєм «новоосілі міщани звільняються на 10 років від сплати вищезазначеного грошового чиншу й повинностей на користь старости, а ті, що давніше замешкали, – на 2 роки. До того ж усі містяни на 15 років звільняються від податку на основі обдарувань німецького права. Встановлено торговицю у п'ятницю, а ярмарки – на Св. Прокопа і Св. Мартина» [6, арк. 73; 69, с. 284 ; 70, с. 722; 41].

У 1552 р. Калуш внесено до податкового реєстру, але містечко в тому році ще нічого не сплачувало, лише в 1553 р. платило чопове – податок за виготовлення горілки, пива, меду, вина [69, с. 284].

«В нагороду за воєнні заслуги і самопожертву надає Сигізмунд Август року 1553 тому ж Сенявському на вічно добра королівські Калуш з усіма суміжними (сусідніми) околицями, за умови вигасання нащадків чоловічого роду названа даровизна повернеться до Корони» [70, с. 722, 37].

Загалом місто виникло й розвинулося після отримання Миколою Сенявським Галицького староства та виокремлення з його складу окремої тенути – королівського маєтку, що перебував в оренді, заставі старости (тенутарія), при цьому функції старости не поширювалися на місто, обмежуючись лише управлінням власне королівським маєтком. Згодом ця тенута стала центром окремого Калуського негродового староства [69, с. 284].

Право торгівлі вважалося привілеєм міста і було однією з ознак самоврядування, і це приваблювало купців. Кожне місто мало право проводити від двох до чотирьох ярмарків на рік. Їх час в різних містах складався так, аби купці та всі охочі могли переїжджати з одного ярмарку на інший. На ярмарках велась не лише оптова і роздрібна торгівля, але й відбувались численні зустрічі, знайомства, концерти, змагання. До того ж ярмарки прив'язувалися до релігійних свят [27, с. 19].

Окремі міста з магдебурзьким привілеєм користувались також так званім складським правом. Це означало, що іногородні та іноземні купці, які бажали торгувати в регіоні, мали прибути до міста, покласти свій товар на зберігання до міського складу, заплатити за складування і сплатити податок від проданого чи придбаного товару. Крім того, приїжджі купці могли продавати товар лише оптом, а роздрібна торгівля міста зали-

шлася в руках місцевих купців. Таке робилося для захисту міщан від іногородніх конкурентів і для збільшення місцевих доходів [27, с. 20].

Переведення міста на магдебурзьке право та дозвіл проводити щорічні ярмарки й торги – це ті умови, які сприяли економічному розвитку Калуша. Ці надання є актами юридичного оформлення уже сформованого міста як центру ремесла й торгівлі [48, с. 60].

20 квітня 1632 р. у Варшаві король Сигізмунд III повторно видав акт на привілеї міста. Цей закон гласив, що всі жителі Калуша за різні злочини підлягають суду, який складається із міських королівських старійшин, а у вищих інстанціях – суду короля і його замісників. Місто отримує право на два великих ярмарки в рік і на два базари в кожную п'ятницю. Надається дозвіл збудувати у Калуші ратушу [38, с. 17].

Надання привілею магнатові М. Сенявському свідчить про те, що на той час Калуш сформувався уже як поселення міського типу.

Невід'ємним атрибутом міського самоврядування на магдебурзькому праві, окрім отриманих привілеїв, були печатки міського магістрату та герб міста.

Документ 1583 р. містить найдавнішу печатку міста Калуша діаметром 20 мм. На печатці, у колі, бачимо ренесансний півмісяць повернутий угору, у якому зображено три грудки солі, а над ним римська цифра III, тобто Сигізмунд III (1587–1632), у верхній частині кола латинські літери SC (sigillum Caluschiensis, печатка м. Калуш) [51].

Отже, із 1549 р. Калуш стає «вільним містом» на магдебурзькому праві із власним гербом. Сигель «К» на міському знаку вказує на назву поселення. Три грудки солі на червоному тлі означають давні солепромисли, а півмісяць, ймовірно, потрапив від одного з попередніх власників міста [24, 25, с. 82]. Щоб

стати повноправним міщанином, треба було пройти урочистий обряд «прийняття міського права» з обіцянкою виконувати обов'язки громадянина міста [6, арк. 73; 46].

Поселення вважається містом, якщо має укріплення, оборонні споруди, рови, вали, необхідні за умов постійних війн і набігів кочівників. Отже, місто – це, насамперед, фортеця, а також центр певної округи, який виконує щодо неї цілком визначені військові, адміністративні, економічні функції, є господарським комплексом, має відповідний правовий статус, власні управлінську і податкову системи, відмінний від сільського уклад життя, ідентифікується самими мешканцями як місто [20, с. 54].

За розпорядженням короля, на одному із міських пагорбів у середині XVI ст. було збудовано замок, де розташувалися міська і старостинська адміністрація. Найраніші письмові свідчення про Калуський замок відносять до 1556–1579 рр. [45, с. 11].

У замку зберігалися також усі важливі документи, для яких було виділено спеціальне приміщення – архів, у якому містилися книги міської ради і старостинського суду, витяги із судових рішень галицького гродського і земського судів, фундаційні документи, зокрема привілей 1549 р., офіційне листування (королівські універсали, декрети, листи, документи із канцелярії руського воєводи), сеймові постанови, переписи володінь (люстрації) і майна (інвентарі) [50] та ін.

Підвладні старостам території називалися староствами. Виникли староства наприкінці XIV ст. До їхніх обов'язків належало виконання королівських доручень, утримання політичної влади, здійснення кримінального і цивільного судочинства. Староства були гродові і негродові. Замок, або гродом, управляли гродові старости, а оскільки на час утворення староства у Калуші замку, тобто гроду, ще не було, то й староство

називалося негородовим. Воно виділилося зі складу Галицького староства у 1553 р. і належало руському воєводі Миколі із Синяви. Саме тоді Калуш став центром однойменного негородового староства [22, с. 45].

Першим самостійним Калуським старостою у 1533 р. став магнат Микола Сенявський. Його замінив у 1615 р. Станіслав Жолкевський, від 1645 р. старостував – Ян Замойський, а опісля – Ян Собеський (з 1670 р.). Титул «калуський староста» посідав також Олександр Чарторийський. Останнім старостою був (у 1771–1772 рр.) маршалок, великий коронний князь Станіслав Любомирський [6, арк. 73; 22, с. 76; 50; 72, с. 68].

З отриманням магдебурзького права у Калуші створено магістрат (міська рада). У центрі середмістя була утворена прямокутна ринкова площа, на якій споруджено дерев'яну ратушу, де засідало міське управління – магістрат (*фото 2–5, 12*).

Друга забудова магістрату у Калуші могла відбуватися після 1632 р., після поновлення міських прав. За новим привілеєм, місто отримало право на 2 великі ярмарки і 2 базари в кожному п'ятницю та дозвіл будувати ратушу [50].

Середмістя з бічними кварталами і вузькими вуличками входило до фортифікованої частини міста. У 1648 р. міським війтом був Гриць Воликович. У той час Калуш залишався адміністративним центром староства, до якого належала низка сіл [22, с. 50]. Під час народного повстання восени 1648 р. ратуша згоріла, і на її місці в середині XVII ст. збудовано кам'яну. До сьогоднішнього дня залишилися лише руїни міської ратуші, збудованої наприкінці XIX ст. (*фото 6*) [50].

Під час вивчення історії міст важливо розрізняти поняття «утворення міста» і «заснування міста». У першому випадку йдеться про тривалий процес, у другому – про достовірну дату, пов'язану із правовим актом. Поняття «утворення» міста ґрунтується на визначенні безперервного розвитку поселення з мо-

менту виникнення його історичного центру. Історія сільського поселення, що існувало на території міста, включається у міську хронографію лише в тому разі, якщо між містом і селом існує виразний генетичний зв'язок, а їх центри приблизно збігаються.

У Речі Посполитій існувала практика підтвердження локаційного привілею кожним наступним монархом. Якщо місто втрачало свій локаційний привілей, то намагалось здобути новий. Остаточно утвердилась така практика вже в XVII ст., коли була утворена спеціальна затверджена королем комісія, що розглядала випадки втрати містом локаційного привілею, і лише після висновків цієї комісії король надавав місту новий локаційний привілей [20, с. 54–55].

Важливе значення для правової та просторової релокації мали ворожі напади та військові дії, у ході яких досить часто міста або фізично руйнувались, або бодай втрачали локаційний привілей [54, с. 22]. Сьогодні проблема втрати містами привілеїв залишається відкритою як у вітчизняній, так і в зарубіжній, зокрема, польській історіографії.

Загалом втрата містами локаційних привілеїв у ранньомодерний період була поширеним явищем. Цікавим є випадок із втратою Києвом локаційної грамоти [1, арк 3–6]. Це повідомлення віднайшла в магістратських книгах міста історик Тетяна Гошко. Королівська грамота 16 січня 1516 р. була дуже важливою для київських міщан. Саме тому під час подорожі магістратських послів у громадських справах до Львова грамота 1516 р. була захоплена татарами. Щоб повернути документ, кияни викупили його за великі гроші. Однак втрачена була й магістратська печатка міста, без якої грамота вважалась неповноцінною, тому міщани звернулись до короля з проханням поновити привілей. Після відповідної експертизи 8 березня 1544 р. Сигізмунд I (*роки правління 1506–1548*) видає Києву новий магдебурзький привілей. Багаторазове надання містам

привілеїв на магдебурзьке право було дуже поширене. Воно властиве для всіх земель Речі Посполитої [20, с. 55, 66].

Аналогічна ситуація склалася з привілеєм для містечка Рожищі на Волині, що відоме з 1572 р. (від 1580 р. – село). У 1567 р. луцький єпископ Марко Жоравницький отримав два локаційні привілеї (один від 6, а другий – від 24 січня) з дозволом «в селе его церковном Рожищах местечко садити». Але, на жаль, у нього щось склалося не так, і вже 13 квітня 1598 р. наступний єпископ – Кирило Терлецький – мав новий локаційний привілей для Рожищ. У нарації документа розкрито причину появи повторного привілею: «То местечко для знищення и спаленья от поганьства татарского барзо спустошало и люди, которые там были осели, одны от татар в полон в неволю побраны, а другие, которые ся были укрыли и позостали, за побраньем маестности, велми поубожали, и хочеть помененый отец епископ луцкий оное местечко знову осадити» [28, с. 84].

Отже, причинами появи повторного привілею були зміна власника поселення та ординський набіг, який призвів до спустошення містечка.

Кожний випадок надання повторного привілею слід розглядати індивідуально, пов'язуючи його або з невдачею попереднього локування, або з багатоетапністю локаційного процесу [20, с. 56].

Не був винятком стосовно втрати привілеїв і Калуш. Як й інші міста Галицької землі, він потерпав від частих ординських набігів. Тому, як і решта міст краю, мав чітко виражене оборонне призначення, про що свідчить наявність замку вже в 1556 р. [47, с. 16]. Під час татарського нападу (імовірно 1621, 1624 чи 1629 р.) у полум'ї пожежі згорів міський архів. Привілеї міста на магдебурзькому праві були поновлені наступним королем Сигізмундом III (1587–1632) 20 квітня 1632 р. [22, с. 56, 57–58].

На Калушині, окрім Калуша, магдебурзьке право мало й містечко Войнилів. Уперше це поселення згадується в найдавніших записах галицьких судів 1435–1475 років – «Актах гродських і земських» 4 червня 1437 р. [55, с. 28].

У 1523 р. шляхтич Микола Синявський, якому в Галицькому повіті належали Довпотів, Томашівці, Верхня, Негівці, Довге [67, 142–143], віддав своє право оренди королівських маєтностей у селах Верхня і Войнилів Янові Дідушицькому за 100 гривен [30, с. 255; 32, с. 53–54].

4 квітня 1552 р. Прокіп Сенявський (нар – ? – пом. лютий-березень 1566) галицький (1550), а згодом львівський стольник отримав від короля Сигізмунда II Августа дозвіл на локацію міста Прокопів над річкою Сілкою у Войнилівській волості з правом 2-х ярмарків. Цей запис також занесено до книги № 82, (стор. 141 зв.–143) Коронної метрики [9, арк. 109; 60; 72, с. 71]. У записах шляхтча Францішка за 1555 р. зміст королівського привілею сформульовано так: «Польський король Зигмунд Август надає цей привілей Прокопові Сенявському і дозволяє йому закласти на річкою Сівкою, інакше Войнилівкою, місто Прокопів з наданням йому магдебурзького права» [32, с. 59]. Засноване на магдебурзькому праві містечко Прокопів, у 1576 р. було перейменовано на Вонилів [48, с. 65]. Мешканці містечка були звільнені від сплати податків на 15 років.

З набуттям статусу містечка тут почали активно розвиватися ремесла й торгівля, двічі на рік проводилися ярмарки [32, с. 55]. З ремісничих професій найбільш поширеними були слюсарська, ковальська, теслярська, кравецька, гончарська, шевська. Були тут бондарі, ткачі, кушніри, мельники, пекарі, селітровари та ін. Число ремісників зростало за рахунок міщан, а також селян [30, с. 255]. За спостереженням Станіслава Гербста, «до новозаснованих малих містечок прибувала людність, що не могла знайти пристанівку деінде, втікачі, партачі та інші.

За рахунок дрібних містечок і околичної загородової шляхти виростили більші міста» [60, с. 5].

З XVII ст. відомі печатки з гербом Войнилова: на блакитному тлі – червоний фортечний мур, з-за якого виходить золотий лев з кільцем у передніх лапах, який тримає коло цлове (митне) з печаткою на ньому [32, с. 55]. За іншою версією, на ратушній печатці фігурував родовий герб тогочасних власників містечка Гедзінських. На гербі з-за замкового муру виходить золотий коронований лев [41-а, с.110].

Привілей для приватних міст має назву локаційного документа. Він регулював окремі правові та господарські справи міщан. У часі локаційний привілей є ранішим від локаційного документа, який виставляв власник міста [28, с. 89, 90]. Але це тема окремого дослідження.

Таким чином, визначення характеру привілею має вагомим значення для вивчення історії поселення на німецькому праві. Це важливо ще й тому, що за локаційним привілеєм можна визначити, чи це новоутворене місто, чи йдеться про надання статусу міста існуючому селу, чи про переведення існуючого міста на статус магдебургії [20, с. 55–56].

Більшість міст Руського воєводства локувались на магдебурзькому праві на основі вже існуючих осад. Розміщення міст залежало від умов географічного розташування і господарської діяльності [60, с. 11]. Калуш, який від давніх часів був центром великого господарського комплексу королівських маєтків, упродовж першої половини XVI ст. стає міським осередком [69, с. 68].

З утвердженням магдебурзького права в містах сформувалася спільнота, яка могла відстоювати свої права перед власником міста, відбувалися просторові зміни, що надавали місту характерного вигляду, відмінного від села; відбувалася економічна реформа, що стимулювала міщанські ініціативи й товарно-грошові відносини [20, с. 72].

Усяке самоврядування добре тим, що перетворює підданих на громадян. Принципи, на яких ґрунтувалося магде-

бурзьке право, поєднували українські міста з європейськими в єдиний культурно-правовий простір [27, с. 21].

Німецьке право забезпечувало міщанам особисту свободу, регулювало їхні повинності, передбачало просторову перебудову поселення та правову автономію міста [54, с. 17]. Спільним для локаційних привілеїв було надання містам «волі» на певну кількість років від сплати податків [28, с. 89]. Для Рогатина – на 7 років, Калуша 10–15 років, для Войнилова – 15 років.

В період австрійського панування урядовий декрет від 13 травня 1784 р. вимагав адміністративно-правові відносини в містах і містечках краю будувати на принципах магдебурзького права, яке визначало норми самоврядування [43, с. 45].

Під час визначення ювілеїв доцільніше орієнтуватися на дату надання місту локаційного привілею, який є правовою основою визнання поселення як міста. Цей документ із точністю до дня встановлював відлік його історії, адже він дозволяв заснування міста і надавав йому міські права.

Однак поява акту локації лише створювала правову підставу для його практичного втілення, яке могло бути реалізоване або з певних причин і не реалізоване.

Локаційний привілей міг бути виданий на різних стадіях утворення міста. Тобто місто могло уже існувати, а привілей отримати пізніше. Так містечко Калуш відоме з 1533 р., а привілей отримало лише в 1549 р. Водночас для значної частини міських поселень локаційний привілей був одночасно й першою згадкою.

Локаційний процес – це складний, багатогранний і тривалий етап закладення й розбудови міста. Юридичною основою заснування міста є надавчий локаційний привілей, термін чинності якого становив 10 років.

Існували поселення, для яких надавчий привілей був лише виявом нереалізованого прагнення власників закласти місто (міста на папері). Звичним явищем для низки міст була поява повторного привілею, пов'язана зі зміною власника, ворожим нападом, втратою попереднього і т. д. Записи текстів локаційних привілеїв для міст Руського воєводства містяться в книгах Коронної метрики.

Згідно з нормами магдебурзького права, у якому було чимало місцевих нововведень, запозичених із звичаєвого права та місцевих традицій, міщани отримували самоврядність, а саме – судову й економічну автономію, могли безкоштовно користуватися вільними від забудови міськими територіями для ведення господарства. Привілеєм міста було право торгівлі.

Міщани також зобов'язувалися утримувати в належному стані міські укріплення: стіни, башти, вали і рови, поповнювати арсенал зброї тощо. Магдебурзьким правом користувалися заможні особи – ті, хто вкладав свої кошти у розвиток міста.

Маєтні містяни формували владу – магістрат, який складався з ради і міського суду – лави. До ради обирали райців – людей, а до лави, або ж суду присяжних, – лавників.

Міську владу очолював війт. Райці або консули мали обов'язки: вести книгу прибутків та видатків міської скарбниці, стежити за цінами, контролювати збір податків, забезпечувати перевезення. Чисельність урядовців, магістрату, коливалася в межах 12 осіб.

Самоврядування міст на магдебурзькому праві сприяло творенню українського міщанства, виховувало відповідальність мешканців за життя свого міста, вчило єднати власні інтереси та громадську справу.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України ЦДІА України у Києві (далі ЦДІАК). – Ф. 62. Київський городовий магістрат. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3–6.

2. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі ЦДІАЛ). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 698–705.

3. ЦДІАЛ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 93. – 516 арк.

4. ЦДІАЛ. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 27. – 48 арк.

5. ЦДІАЛ. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 84. – 2 арк.

6. ЦДІАЛ. – Ф. 137. – Оп. 1. – Спр. 1. – 210 арк.

7. ЦДІАЛ. – Ф. 146. – Оп. 88. – Спр. 289. – 103 арк.

8. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі ЛНБ імені В. Стефаника). Фонд Чоловського. – Спр. № 581, 582, 583.

9. ЛНБ імені В. Стефаника. Фонд 5. Оссолінських. – Спр. № 2836/III. – 278 арк.

10. AGAD. ASK. – Odz.1. – Syg. 19. – К. 126.
11. Андрухів І. О., Гаврилюк С. В. Тисмениця / Ігор Андрухів, Степан Гаврилюк. – Вид. 2-ге, допов. і випр. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 491 с.
12. Баженов Л. В. З історії середньовічного самоврядування в м. Кам'янці-Подільському / Лев Баженов // Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність. Збірник накових повідомлень за підсумками круглого столу. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 10–15.
13. Бахматюк Я. Д. Магдебурзьке право і організація самоврядування в містах України / Ярослав Бахматюк. До 460-річчя надання місту Калушу магдебурзького права // Дзвони Підгір'я. – 2009. – 22 трав. – № 20. – С. 9.
14. Білоус Н. О. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та юрисдикція / Наталія Білоус. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – К., 2003. – 16 с.
15. Білоус Н. О. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування / Наталія Білоус. – К., 2008. – 358 с.
16. Білоус Н. О. Магдебурзьке право / Наталія Білоус // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2009. – 790 с.
17. Бойко І. Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569): монографія / Ігор Бойко. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 341 с.
18. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві: в 2 ч. / Михайло Владимирський-Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.
19. Гладка Г. Л. Поширення магдебурзького права на українських землях (XIV – першої половини XIX ст.): історико-правовий аспект / Галина Гладка // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 51 (№ 9). – С. 10–15.
20. Гошко Т. Д. Міське самоврядування на українських землях у XIV–XVI ст. / Тетяна Гошко. – Прага, 2000. – 111 с.

21. Грабовецький В. В. Історія Коломиї: з найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Коломия: Вік, 1996. – Ч. 1. – 174 с.
22. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.
23. Грабовецький В. В. Історія Івано-Франківська (Станіславова): з найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – Ч. 1. – 304 с.
24. Гречило А. Б. Про символіку Калуша / Андрій Гречило // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 4 трав. (№ 49). – С. 2.
25. Гречило А. Б. Герби та прапори міст і сіл України / Андрій Гречило. – Львів, 2004. – Ч. 1. – 120 с.
26. Грушевський М. С. Історія України-Руси / Михайло Грушевський / редкол.: П. С. Сохань (гол.) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 5 – 688 с.
27. Європейські традиції міського самоврядування в Україні / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, держ. п-в, установ і орг.; Сіверський інститут регіональних досліджень; Упорядн.: В. М. Бойко. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2011. – 84 с.
28. Заяць А. Є. До історії правової локації волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) / Андрій Заяць // Архіви України. – 2001. – № 4–5 (247). – С. 83–98.
29. Ільїнський В. М. Магдебурзьке право на Поділлі / Валентин Ільїнський // Дивокрай: науково-краснзнавчий альманах. – Хмельницький, 1997. – Вип. 2. – С. 42–46.
30. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. – Івано-Франківська область / Голова редколегії О. О. Чернов. – Київ: Інститут Історії Академії Наук УРСР, 1971. – 639 с.
31. Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів. Упоряд. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 144 с.
32. Кащишин Й. К., Кащишин О. К., Зайшлий М. Слово про рідний Войнилів / Йосип Кащишин та ін. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 136 с.
33. Кіселичник В. П. Про надання українським містам у XIV–XVII ст. магдебурзького права / Василь Кіселичник // Право України. – 1996. – № 9. – С. 82–84.

34. Кісь Я. П. Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. / Ярослав Кісь // Архіви України. Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. – К., 1968. – № 1(87). – С. 35–41.

35. Кісь Я. П. До питання про умови розвитку міст на території Руського і Белзького воєводств у XIV–XVII ст. / Ярослав Кісь // Вісник Львівського університету. – 1970. – Вип. 6. – С. 39–86.

36. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів: ПАІС, 2008. – 405 с.

37. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право і його застосування в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) / Микола Кобилецький. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Львів, 2010. – 40 с.

38. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: друкарня приватної фірми «Таля», 1996. – 265 с.

39. Лісна І. С. Магдебурзьке право в Україні XIV ст. – перша половина XVII ст. / Іванна Лісна // Міжнародна наукова конференція «Ольвійський форум – 2016»: Стратегії України в геополітичному просторі», Україна, м. Миколаїв, (червень 2016 р.). – Миколаїв, 2016. – С. 18–20.

40. Монолатій І. С. Коломиезнавчий лекторій / Іван Монолатій. Зшиток 1. З найдавніших часів до початку XIX ст. – Коломия: друкарня ім. Якова Оренштайна, 2019. – 134 с.

41. Миронюк М. В. Калуш: від поселення до міста / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 27 черв. 1992. – № 77. – С. 2.

41-а. Панченко В. О. Старовинні герби українських міст / Володимир Панченко. – Київ, 2018. – 384 с.

42. Перша письмова згадка про Калуш // Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упоряд. Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 138–142.

43. Петрів Р. В. Східна Галичина у складі Австрійської імперії: історико-правовий аспект / Роман Петрів. – Івано-Франківськ, 2009. – 254 с.

44. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.: [3б. док.] / Упоряд. М. Капраль; Наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів: Б. в., 1998. – 640 с. – (Monumenta Leopolitana. Львівські історичні пам'ятки. – Т. 1).

45. Сіреджук П. С. З історії Калуського замку // Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упоряд. Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 9–17.

46. Сварник І. І. Рогатин: 600 років магдебурзького права / Іван Сварник // Старожитності Рогатинщини; упоряд. Ярослав Польовий. – Львів: Тріада плюс, 2015 – С. 192–201.

47. Сіреджук П. С. Містечка, яких немає / Петро Сіреджук // Жовтень. – 1981. – № 3. – С. 106–109.

48. Сіреджук П. С. Джерела до вивчення історії виникнення міст Галицької землі в XV–XVIII ст. / Петро Сіреджук // Архіви України. – 1986. – № 1. – С. 58–66.

49. Стасюк А. Є. Галич магдебурзький: до 650-ї річниці про міське право / Андрій Стасюк // Галич. Збірник наукових праць. – Вип. 2. / За ред. М. Волошука. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2017. – С. 147–155.

50. Тимів І. М. Джерела з історії Магдебургії Калуша XVI–XVII ст. / Іван Тимів. – (До 465-річчя надання Калушу Магдебурзького права) // Дзвони Підгір'я. – 2014. – 31 жовт. – № 44. – С. 15.

51. Тимів І. М. Геральдика міста Калуша / Іван Тимів // Літопис Бойківщини. Журнал присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені / Головний редактор: Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич: ЗСА – Канада-Україна, 2015. – Ч. 2/89 (100). – С. 96–100.

52. Ткаченко А. О. Магдебурзьке право на теренах українських земель: світоглядно-правові засади / Анатолій Ткаченко // Світогляд-Філософія-Релігія: збірник наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2014. – Вип. 7. – С. 129–139.

53. Царьова Н. М. Привілеї Волчка Преслужича на надання магдебурзького права новозаснованому місту Рогатину / Наталія Царьова // Рогатинська земля: Історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції. Рогатин, 24–25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 91–99.

54. Щигел Р. Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст. / Ришард Щигел // Проблеми слов'янознавства. – № 42. – Львів, 1990. – С. 21–22.

55. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp.

Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. – T. 12. – Lwów, 1887. – 564 c.

56. Dąbkowski P. Podział administracyjny wojewódstwa Ruskiego i Bełżkiego w XV wieku / Przemysław Dąbrowski. – Lwów, 1939. – 326 s.

57. Czołowski A. Trembowla / Aleksander Czołowski. W. Fedjrowicz. – Lwów, 1929. – 293 s.

58. Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1348 / Aleksy Gilewicz. *Prace Historyczne*. – Lwów, 1929. – S. 71–107.

59. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевидання: Bartłomiej Groicki Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa: Wyd-wo prawnicze, 1953. – 259 s. – (Biblioteka dawnych polskich pisarzy-prawników. – T. 1).

60. Herbst S. Miasta i mieszczaństwo w okresie Odrodzenia w Polsce / Stanisław Herbst; Polska Akademia Nauk. – Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1953. – 30 s.

61. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* / Maurycy Horn. – 1974. – T. 35. – S. 49–74.

62. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648 / Maurycy Horn // *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców śląskich w Opolu. Historia*. – T. 13. – Seria A. – 1975. – S. 29–49.

63. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590–1648 / Elżbieta Hornowa. – Opole, 1963. – 382 s.

64. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich w XIV–XV w. / Stanisław Kuraś. – Wrocław, 1971. – S. 150–159.

65. Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1976. – Cz. 3: Ziemia halicka i chełmska / wyd. E. i K. Arłamowscy, W. Kaput. – 303 s.

66. *Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*. – Varsoviae, 1910. – P. 5: Sigismundi I regis tempora complectens (1548–1572). – Vol. 1: *Acta cancellariorum 1548–1572*. – 253 p.

67. Nagielski M. Sieniawski Prokop / Mirosław Nagielski // *Polski Słownik Biograficzny*. – Warszawa–Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996. – Tom XXXVII/1, zeszyt 152. – S. 142–145.

68. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce / Jan Ptaśnik. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934. – 511 s.

69. Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygieł. – Lublin: Wyd. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1989. – 358 s.

70. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. 3:[Haag–Kępy] / Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. – Warszawa, 1882. – 960 s.

71. Uniwersał w sprawie poboru podymnego w 1629 r. // Volumina legum. – T. III / wyd. J. Ochryzki. – Petersburg, 1859. – S. 290–291.

72. Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. – Wrocław, 1987. – 415 s.

73. Załęska M. Wójtostwa dziedzicane w miastach Małopolski w późnym Średniowieczu (stadium historyczno-prawne) / Monika Załęska – Warszawa, 2005. – 182 s.

Ivan Tymiv
Kalush

The emergence of cities and towns in the Russ Voivodship in XIV–XVII centuries: the location of Kalush and Vojnyliv in the Magdeburg Law

Abstract. *The article deals with the sources and historiography of the history of the towns location in the Kalush District on the Magdeburg Law; the content and significance of the local privilege as a legal basis for the founding of the city, the peculiarities of its distribution in Magdeburg Law in the cities of the Russ Voivodship are highlighted; the legal relations which were regulated by the norms of this law in the social-legal, administrative, judicial spheres, craft activity, trade, etc. are considered.*

Keywords: *sources, historiography, towns, Kalush, Vojnyliv, location privilege (diploma), Magdeburg Law, self-governing bodies, magistrate, bench, council, vogt, burmister.*

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

УДК 94 (477. 86) : 323. 269.6] “1918”

Олег Відливаний

м. Калуш

Листопадовий чин 1918 р. на Калущині

Анотація. У статті висвітлено передумови та початок листопадового чину 1918 р. на Калущині, розглянуто джерельну вартість публікацій в газеті «Голос Калуша», на основі повідомлень якої охарактеризовано діяльність місцевих органів влади.

Ключові слова: Листопадове повстання 1918 р., Західно-українська Народна Республіка, газета «Голос Калуша».

Про Листопадове повстання на Калущині з історичних джерел та наукових публікацій нам відомо небагато. Одним із видів джерел є спогади осіб, які безпосередньо брали участь у повстанні. Богдан Лучаковський – учасник тих подій, найбільш широко висвітлює Листопадове повстання на теренах м. Калуша. Він написав власні спогади під назвою: «Калуш і Калущина у Листопадові дні 1918 р.». У них автор розповідає про організаторів повстання та про встановлення української влади на Калущині.

Іншим історичним джерелом є спомины про ті події О. Ткачука та О. Мікули в газеті «Літопис Червоної Калини», яка вийшла у світ в 1936 р. У цьому популярному українському виданні, яке друкувалося у Львові в міжвоєнний період, публікувались матеріали про визвольні змагання 1917–1921 рр. У тому числі була й тематика, яка стосувалася ЗУНР [13, с. 13]. Важливим джерелом для дослідження діяльності ЗУНР на Калущині є газета «Голос Калуша», редактором якої був Михайло Струтинський. У ній автори дописували про найважливіші тогочасні події, які відбувалися в нашому місті на той час.

Як відомо, Велика війна 1914–1918 рр. призвела до різкого загострення ситуації на Західній Україні, поглибила соціально-економічну й політичну кризу в Австро-Угорщині. Після її закінчення в імперії Габсбургів розгорнувся рух за утворення самостійних національних держав.

Після цього настав якісно новий етап народних змагань. Лютнева революція в Росії, проголошення в Києві Української Народної Республіки посилили державотворчі прагнення в Галичині. На зборах українського студентства, що відбулися у Львові 13 жовтня 1917 р., в ухваленій резолюції заявлялося «про необхідність домагатися об'єднання всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілісність, ні від кого не залежну демократичну Українську державу».

16 жовтня 1918 року австрійський імператор Карл оголосив у Відні про перетворення Австро-Угорської монархії на федеративну державу. Це означало децентралізацію управління. Розпочалась боротьба українців та поляків за утвердження власної влади на місцях. Уже 18 жовтня 1918 р. українські депутати австрійського парламенту, Галицького та Буковинського сеймів сформували у Львові Українську Національну Раду.

Калущина, як і вся Галичина очікувала завершення Великої війни. У Відні пильно слідкувала за розвитком подій Українська Парламентарна Репрезентація, а на місцях спостерігала за процесом Українська Національна Рада. По всьому краю, по всіх повітових містах створювались Повітові Народні Комітети [14, с. 157].

У Калуші теж діяв Повітовий Народний Комітет. Його очолював адвокат д-р Микола Желехівський, до його складу також входили: молодий сотрудник і катехит о. Павло Джулинський, начальник Повітової Торговельної Спілки Осип Ткачук, міщанин, що працював на Саліні Семен Захней, суддя Юліян Білінський, міщанин Добрянський, учитель Дометій Попович, а

з найближчих сіл – о. Микола Янович, парох села Хотінь, Глодзінський – управитель школи зі села Підмихайля, о. Андрій Бандера (батько Степана Бандери) – парох села Угринів та о. Наконечний, парох села Рівня.

21 жовтня 1918 р. у Львові о. Павло Джулинський зустрівся з послом до Галицького сойму з Калущини, доктором Іваном Куровцем. Саме йому дали доручення, яке стосувалося створення в м. Калуші Тіснішого комітету (тобто Комітету акції), до якого обрано о. Павла Джулинського, Осипа Ткачука і Степана Захнея.

30 жовтня 1918 р. до Львова виїхав на нараду Української Національної Ради голова калуського Комітету доктор М. Желехівський. Вона мала відбутися наступного дня. Тим часом, у Кракові поляки створили Ліквідаційну комісію (тимчасовий уряд для Галичини) з метою взяття у польські руки влади над цілою Галичиною. Цього ж самого дня намісник відмовився передати владу Українській Національній Раді, і наступного дня Рада та Український військовий комітет розпочали підготовку до повстання. О четвертій годині ранку, 1 листопада півтори тисячі вояків і 60 старшин під командуванням сотника Дмитра Вітовського зайняли у Львові ратушу, вокзал, поштамт, банки і казарми, заарештували намісника та коменданта міста.

Проте, перед тими, хто проголосив створення ЗУНР у Львові стояло і завдання поширити повстання в Західній Україні. Саме в цей момент зі Львова по краю було розіслано кур'єрів, які повезли від української влади наказ перейняти адміністрацію й військові установи в українські руки. 1 листопада до м. Калуша прибув зі Львова студент теології Яців, родом з Тужилова. Як подає о. П. Джулинський, Яців привіз цей наказ підписаний сотником Українських Січових Стрільців Дмитром Вітовським – військовим комендантом міста Львова [14, с. 158].

Переобрання влади в м. Калуші провели члени Комітету акції. Сам акт отримання влади стався у ніч з 1 на 2 листопада. Спочатку в с. Голині було роззброєно місцеву станицю державної жандармерії і на знак, що наказ виконано, було запалено копицю сіна, а самі селяни вирушили у сторону калуської залізниці. Міщанин Петро Цимбалістий роздобув 12 старих крісів і трохи амуніції. Змовники зібралися близько півночі на жидівському цвинтарі. Їх прийшло близько 20 осіб. Відомо, що серед них були два підстаршини УСС, Микола Лещій і Дмитро Максим'як, міщанин Петро Цимбалістий, Семен Захней, Василь Ничай, Михайло Іваницький та інші [15, с. 61–62].

На той час у місті перебували близько 300 людей австрійської залоги, крім цього військовий постерунок жандармерії, повітова команда в броварі, відділ угорців, а також військові, які охороняли залізницю [13, с. 13].

Спочатку було роззброєно станицю державної жандармерії, яку заздалегідь оточено зі всіх сторін. Під вікнами став Михайло Іваницький, вхід перекрив з кількома людьми М. Лещій. Вони роззброїли насамперед коменданта станиці, а за ним і всю її залогу. У подальшому Семен Захней з міщанами оточив будинок поштового і телефонічного уряду.

За той час о. Павло Джулинський зайняв повітовий центр державної адміністрації – староство. З ним був гімназійний учитель Дометій Попович. На вимогу о. П. Джулинського староста склав і підписав формальний документ, згідно з яким він передає уряд в руки української влади. Залізничну станцію, що мала військову залогу з угорських вояків, зайняв відділ самих калущан, якими завідував о. П. Джулинський.

Організовані в повітових центрах підготовчі комітети склалися переважно з вузького кола місцевої української інтелігенції, духівництва та з демобілізованих або чинних українських вояків. У Калуші для переобрання влади з числа членів

Повітового народного комітету був створений Тісніший комітет акції.

Одночасно з Калушем було перебрано владу у містечку Войнилів, яке належало до повіту. Там діяли тільки станиця державної жандармерії, пошта і суд. Владу перебрати місцеві діячі, якими керували студент Іван Гаджаровський і купець Дурбак. З ними були у постійному зв'язку священники, передовсім, декан отець Мулик [14, с.160].

Після повстання староство перейменували на Повітовий державний секретаріат. Начальником Поштового й Телеграфічного Уряду став Теодосій Левицький, який до того часу був поштовим урядовцем в Калуші. Начальником Повітового суду призначено суддю Юліяна Білінського. Начальником скарбового уряду став Гнат Мартинець, а його заступником – Ортинський.

Харчовий уряд (установа, створена австрійським урядом на час війни) очолив кооперативний діяч Тимко Бариш. Директором Повітової Кооперативної Централі став колишній управитель Повітової будівельної спілки Осип Ткачук.

Саліну передано Семенові Захнею, який до повстання працював старшим робітником на цьому підприємстві. Уряд державного землеміра залишився в руках українця, інженера М. Чорпіти, що виконував цю функцію за австрійської влади. Нотаріальну канцелярію вів нотаріальний кандидат Мирон Мосора. Санітарну опіку над містом і повітом передано лікареві, підполковникові австрійської воєнної флотилії, докторові Маркилеві Рожанковському, що також виконував лікарську службу для місцевої військової залоги. Він перебрав управу Повітового шпиталю [15, с. 63].

Українське селянство Галичини висловило своє ставлення до революційних подій тим, що взяло безпосередню участь у листопадовому повстанні в повітових центрах та містечках.

Саме через присутність значної кількості селян із навколишніх громад, які прибули встановлювати українську владу, зокрема й у Калуші, місцеві поляки не наважилися виступити проти української влади. Водночас селяни розпочали реорганізацію влади у громадах, здійснивши перевибори вїйтів і громадських рад [16].

До другої половини грудня 1918 р. у Калуші діяла Рада, що складалася з осіб, вибраних ще в жовтні того року повітовими організаціями та з кооптованих осіб. 25 грудня 1918 р. її було доповнено делегатами з сіл, і вона отримала назву «Ширшої»; попередній склад, названий Малою радою, надалі працював над поточними справами. Питання, що торкалися справ цілого повіту, вирішувала Ширша рада, яка збиралася двічі на місяць. На початку січня 1919 р. Ширша рада Калуського повіту продовжила реорганізацію, утворивши виконавчий орган – Виділ ради (14 членів і голова Виділу) [17, с. 2].

Молода українська адміністрація, створена на поспіх, стала запорукою публічної безпеки і спокою серед населення, закріплення української влади на місцях. Перед владою постало завдання збору податків, постачання населення ліками, мануфактурою, харчами, паливом (для міста), яких наприкінці війни вже не вистачало. У самому Калуші треба було за всяку ціну ліквідувати пошесть холери, а в повіті необхідно було запобігти поширенню черевного тифу, червінки і грипу. Але, передовсім, необхідно було провести мобілізацію до війська, бо добровольців після перших днів національного піднесення зголошувалося мало [11].

Отож, можна зробити висновок, що становлення влади в Калуші і в повіті відбулося спокійно, без насильства, без порушення громадського спокою. Цей успіх досягнуто групою національно-свідомих українців, до якої входило близько 20 відважних патріотів. Близько 10 години ранку 2 листопада місто і повіт

були повністю в руках української влади. По всіх, навіть найдаліших селах Калуського повіту, розіслано гінців, які сповістили населення, що австрійське цісарство перестало існувати, а на його місці постала Українська Держава.

Завдяки спільним злагодженим діям повстанців, на Калушині було утверджено українську владу. Проте, утримати владу було набагато важче, оскільки необхідно було проводити цілеспрямовану політичну діяльність. Повстанцям, після утворення влади необхідно було шукати порозуміння з іншими національними групами, які проживали на території нашого міста.

Жидівське населення в структурі ЗУНР займало велику частину з її загального складу. У листопаді – грудні 1918 р. у повітах та містах, де проживали численні жидівські громади, почали організовуватись їхні міжпартійні представницькі органи – Жидівські національні ради. Відомо, що такі Ради були створені в Бориславі, Борщеві, Бурштині, Бучачі, Гвіздці, Гусятині, Дрогобичі, Жидачеві, Заболотіві, Заліщиках, Коломії, Копичинцях, Надвірній, Отинії, Підгайцях, Снятині, Станіславові, Стрию, Тернополі, Тисмениці, Тлумачі, Чорткові та безпосередньо в м. Калуші.

У першому випуску газети «Голос Калуша» є окрема стаття, присвячена відносинам українців та жидів. У ній ми читаємо: «Жидівські часописи доносять, що представники Жидівської національної ради звернулись до українського і польського правительств в справі теперішнього положення... З українським правительством дійшли делегати до повного порозуміння» [10, с. 38].

Деякий час в Калуші діяла озброєна жидівська міліція, головним завданням якої було пильнувати адміністративну дільницю, звану «Підвалля», населену переважно євреями, де ще за австрійської влади вибухнула епідемія холери. У зимові

морози українській владі вдалося ліквідувати епідемію. Комендантом тієї міліції був поручник Леон Ляндсман, син власника готелю в Калуші [11].

Отримавши владу у свої руки, адміністрація почала наводити лад в освітній сфері. Так було українізовано всі школи в селах Калуського повіту. У народних школах місцевих німецьких та польських колоній було введено українську мову як обов'язковий предмет. Замінено польські таблиці з назвами вулиць на українські в самому місті Калуші [12, с. 3].

Одразу після перейняття влади в місті почали видавати різноманітні листівки. На одній із них під назвою «До нашого народа» Українська повітова рада в Калуші вписала 8 пунктів, що стосувалися правил, які повинно було виконувати населення краю (*фото 7*). Цікавим є пункт № 3: «Шануймо наші ліси, щоби було по достатку дров на слідуючі роки...». У ньому ми бачимо, яким важливим було для тодішньої влади питання паливно-енергетичного комплексу. Стосовно ж ведення соціальної політики, то слід сказати, що в пункті № 7 цієї листівки сказано: «Нагодуймо і продіймо вбогого, нагого та голодного». З нього можна зробити висновок, що уряд намагався вирішувати соціальні проблеми (недоїдання й бідності) в інтересах своїх громадян. Загалом листівка написана простою, зрозумілою для жителів мовою [3, арк. 36].

Головне джерело для дослідження того періоду на місцевому рівні – газета «Голос Калуша», перший випуск якої був виданий 4 січня 1919 р. У статті «До читачів» написано: «Голос Калуша» є органом Державного повітового комісаріату. Його метою є – інформувати якнайширші круги про біжучі події. Крім сього в «Голосі Калуша» будуть друкуватися розпорядки центрального правительства, Повітового Комісаріату і Української повітової народної ради» [4].

У другому випуску газети згадується про засідання Української Повітової Народної Ради, яке відбувалось 2 січня 1919 р., на якій одноголосно було проголошено бажання «злуки всіх українських земель». Із одної зі статей цього випуску дізнаємося про те, де веде адвокатську канцелярію доктор права Микола Желехівський: «Адв. др. Миколай Желехівський в Калуші веде даліше адвокатську канцелярію в Калуші в домі «Хлопського Союзу» (старе попівство) на против суду». Ця теза підтверджує той факт, що на місці товариства «Хлопський Союз» у минулому знаходилась резиденція пароха церкви Архістратига Михаїла (дерев'яна церква, збудована в 1771 р.). Існують спомини в цьому випуску й про славнозвісну місцеву дзвоноливарню братів Фельчинських.

Окремо на останній сторінці другого випуску цієї газети подано оголошення про конкурс на посаду люстраторів громадських кас: «...Посада є тимчасова. По році бездоганної служби може наступити стабілізація. Люстратором може стати українець, який покажеться відповідними кваліфікаціями. Інваліди мають першенство...» – йдеться у статті [5, с. 4].

У випуску газети «Голос Калуша» за 18 січня 1919 р. у статті «З повіта» сказано, про те, яким чином у місті відбувалися святкування з нагоди акту Злуки УНР і ЗУНР. «Велику площу перед церквою вкрила кількатисячна маса народу. Після служби Божої виголосив патріотичну проповідь о. В. Тисовський, а відтак промовляв др. Осип Дудикевич», – написано в ній [6, с. 4]. Велелюдне зібрання відбулося й на площі Ринок (*фото 8*).

У наступному випуску на шпальті цієї газети згадано про випадки п'ятничного тифу та звернення др. Дудикевича, державного повітового комісара, з цього приводу: «...всім мешканцям припоручається чистоту, часту купіль і відушивлюванє, яко найпевніші средства проти зараженню», – згадується в статті.

У цьому випуску власну статтю подав також житель села Мостище Козьма Пукіш, у якій він дуже критично сприймає насушні справи в повіті: «Цілковитий застій або мізерне животіння наших товариств, усунення від народної роботи силою факту або через вибори значної частини нашої інтелігенції і свідомого селянства – се справи, яких не годиться минати мовчки. На згаданий стан зложилося много причин. Перше всього недостача інтелігенції. Найідейніша частина її або при війську або завалена працею в ріжних урядах, які після перевороту треба було обсадити», – роздумує про тодішній стан справ Козьма [7, с. 1–2].

Окремо у «Голосі Калуша» сказано й про соціальну складову розвитку громади. Так, на сирітський захист жертвували ряд калушан. А під час різдвяних свят місцеві мешканці колядували на українську гімназію.

Говориться у «Голосі Калуша» й про діяльність філій «Просвіти». «15 лютого на Стрітенне відбудуться в Калуші о год. 2 пополудні збори калуської філії «Просвіти» з слідуючим порядком дневним: 1) реферат М. Струтинського. 2) Звіт з діяльності. 3) Вибір виділу. 4) Внески й інтерпеляції. Збори відбудуться в салі б. Ради повітової», – йдеться у статті.

Окрім місцевих новин, у цьому калуському віснику друкувалися і матеріали всеукраїнські. З огляду на це, можемо сказати, що газета «Голос Калуша» є важливим джерелом для дослідження історії ЗУНР, як у локальному, так і на всеукраїнському вимірі [8, 9].

Також джерелом для вивчення історії ЗУНР на Калущині є свідоцтва вінчання, які складалися в греко-католицьких церквах. Їх укладали священики з різних парафій: Середнього Угринова, Старого Угринова, Бережниці, Завою та інших сіл Калуського повіту.

Декілька свідоцтв про вінчання склав о. Андрій Бандера – один з організаторів листопадового повстання на Калушині. Цікавим є той факт, що зверху над свідоцтвом на бланку було закреслено друкований напис: «Держава Австрійська, королівство Галичина», а замість нього рукописом написано: «Українська Народна Республіка». Цікавим фактом цього документу є те, що серед свідків події був записаний Михайло Струтинський, імовірно йдеться про редактора газети «Голос Калуша». Саме ж свідоцтво про шлюб було складено 23 грудня 1918 р. [2, арк. 588].

Серед різного роду архівних документів вдалося віднайти бланк заповнений о. Іваном Тимківим з Угринова Середнього та Миколою Яновичем, парохом з с. Завою. На своїх парафіях вони заповнювали їх, укладаючи шлюби українською мовою, хоча в них ніяких закреслень не робили [2, арк. 590].

Про діяльність ЗУНР на Калушині на її кінцевому етапі існування, ми практично нічого не знаємо. Зате відомо, що змінилося після утвердження польської влади в Калуському повіті, яке відбулося в другій половині 1919 р.

З журналу реєстрації поліцейських підрозділів в 1919–1920 рр. дізнаємося про національний, релігійний склад поліцейських, які були на службі в Калуші та Калуському повіті.

Практично всі тодішні службовці поліції за походженням були поляками та сповідували католицизм римського обряду. Більшість з них народилися не в Калуші, а в інших містах Західної України. Це все свідчить про те, що польська влада почала укріплювати свої позиції на місцях, ставлячи на владні місця поляків за національністю [1, арк. 1].

Тож можна зробити висновок, що діяльність адміністрації ЗУНР на Калушині базувалася на досвіді, здобутому українською елітою в часи панування Австро-Угорської монархії. Політична діяльність була проукраїнською. Якщо розвиток про-

мисловості міста залишався приблизно на тому ж рівні, то у галузі освіти та культури, адміністрація доклала величезних фінансових та людських ресурсів. Владі частково вдалося подолати в місті повоєнну розруху та укріпити довіру до себе серед населення. Хоча українській еліті у зв'язку з поразкою ЗУНР в українсько-польській війні судилося недовго мати власну державність, проте за цей короткий час влада на місцях, зокрема на Калушині, була в руках українців, і вони здобули певний досвід державотворення.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. 70. – Оп. 1. – Спр. 1. – 10 арк.
2. ДАІФО. – Ф. 114. – Оп. 1. – Спр. 280. – 630 арк.
3. ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 8. – 48 арк.
4. Голос Калуша. Орган Державного Комісаріату. – Ч. 1. – 1919. – 4 січ. – № 314.
5. Голос Калуша. Орган Д. Комісаріату. – Ч. 2. – 1919. – 11 січ. – № 314.
6. Голос Калуша. Орган Д. Комісаріату. – Ч. 3. – 1919. – 18 січ. – 1919. – № 314.
7. Голос Калуша. Орган Д. Комісаріату. – Ч. 5. – 1 лют. – 1919. – № 314.
8. Голос Калуша. Орган Д. Комісаріату. – Ч. 6. – 8 лют. – 1919. – № 314.
9. Голос Калуша. Орган Д. Комісаріату. – Ч. 8 і 9 – 3 бер. – 1919. – № 314.
10. Гон М. М., Погребинська І. М. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (До проблеми українсько-єврейських взаємин) / Максим Гон, Ірина Погребинська. – Київ, 1997. – С. 38–39.
11. ЗУНР: як у Калуші 100 років тому українці свою владу встановлювали // Kalushnews.city [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kalushnews.city/read/blog/16109/zunr-yak-u-kalu-shi-100-rokiv-tomu-ukrainci-svoyu-vladu-vstanovlyuvali>
12. 3 краю. Калуш // Нове життя. – 1918. – 28 груд. – Ч. 27. – С. 3.
13. Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. – Число 11. – Львів: Вид-во «Червона Калина», 1936. – С. 13–14.

14. Лучаковський Б. Калуш і Калущина у Листопадові дні 1918 року / Богдан Лучаковський // Українська Галицька Армія. – Т. III. – Вінніпег: Видавнича «Спілка Поступ», 1966. – С. 157–163.

15. Тимів І. М. Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів / Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 61–65.

16. У час діяльності ЗУНР усі школи у селах Калуського повіту були українізовані. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/892/2008/12/07/4072/view>

17. Ширша Національна Рада в Калуші // Нове життя. – 1918. – 28 груд. – Ч. 27. – С. 2.

Oleg Vidlyvanyi
Kalush

November uprising in 1918 in Kalush

Abstract. *The article describes the preconditions and the beginning of the November uprising in 1918 in Kalush region, reviews the source value of publications in the newspaper «Voice of Kalush», based on thereports of which the activities of local authorities are described.*

Key words: *November uprising in 1918, West-Ukrainian People's Republic, newspaper «Voice of Kalush».*

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА КАЛУЩИНІ РЕПРЕСОЛОГІЯ

УДК 323.28(477.86) “1939/1941”

Анна Чорній

м. Івано-Франківськ

Політичні репресії радянської влади проти членів ОУН на території Калуського району 1939–1941 рр.

***Анотація.** У статті висвітлено хід політичних репресій радянської влади 1939–1941 рр. на Прикарпатті. На основі опублікованих матеріалів подано список репресованих жителів Калуського району, які були членами ОУН та засуджені до вищої міри покарання – розстрілу, або долі яких невідомі. Особливу увагу звернено й на археологічні розкопки масових поховань жертв комуністичного терору, які проводились на території Івано-Франківської області.*

***Ключові слова:** політичні репресії 1939–1941 рр., ОУН, Калуський район, Дем'янів Лаз, смт Войнилів.*

Історія комуністичних злочинів на українській землі в 1939–1941 рр. ще недостатньо вивчена дослідниками, тому є актуальною проблемою в сучасній вітчизняній історіографії. Окремі питання комуністичних репресій були в полі зору істориків Ігоря Андрухів [1; 2], Володимира Бакали [3], Миколи Вітенка [5], Олександра Іщука [8], Лідії Присташ [16]. Краєзнавчі аспекти проблеми досліджували Юлія Баліцька [4], Марія Ільків [7], Олександр Яремків [20, 21] та ін.

До початку Другої світової війни Україна була поділена між різними державами. Галичина в той час входила до складу Польщі. Проте в 1939 р. розпочалося радянсько-німецьке збли-

ження, у ході якого було укладено ряд договорів: 23 серпня підписано пакт Ріббентропа-Молотова, а 28 серпня Договір про дружбу та державні кордони. За цими документами розділялися «сфери впливу» двох держав. Відповідно землі Західної України закріплювались за СРСР. 1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна нападом Німеччини на Польщу. 17 вересня свої війська на польську територію ввів Радянський Союз [6, с. 40]. 18 вересня частини Червоної армії уже були в м. Станіславові, а 19 вересня радянські танки зайшли в м. Калуш [9, с. 101].

Не є таємницею те, що в багатьох частинах Західної України населення сприймало позитивно прихід радянської влади. Ганна Гречух, жителька смт Войнилів, залишила такі спогади: «Добре пам'ятаю, як ми зустрічали Червону армію у вересні 1939 р. з квітами, хлібом-сіллю. Ми вважали, що то Велика Україна прийшла нам на допомогу. «Перші совіти» входили у Войнилів зі сторони Бурштина. Ми їх чекали в центрі біля народного дому, а войнилівські жиди побігли з червоним прапором зустрічати совітів до мосту» [18, с. 7]. Навіть в радянській літературі прихід радянської влади на землі Західної України носив назву «золотого вересня», але дуже скоро він перетворився на червоний терор.

З приходом Червоної армії в Галичину почався активний процес утвердження радянської влади. 22 жовтня 1939 р. були призначені вибори до Народних зборів Західної України, а 26 жовтня відбулося їх скликання. На них було проголошено вхідження західноукраїнських земель до складу УРСР.

Прийшовши на ці території, радянській владі було потрібно їх уніфікувати відповідно до інших частин Союзу. Головним напрямком у цьому було створення воєнно-репресивного апарату, який включав у себе систему тюрем та відділів НКВС. 6 листопада 1939 р. за наказом Л. Берії було створено управління НКВС у Станіславській області, до якого увійшло 14 пові-

тових відділів [6, с. 43]. У Калуші був розташований районний відділ НКВС, а у Войнилові районне відділення [18, с.12]. На початку 1940 р. був утворений спеціальний підрозділ – Відділ боротьби з бандитизмом, метою якого була боротьба з організованими збройними формуваннями і особливо з боївками ОУН.

Становлення тюремної мережі в західних областях України відбувалося на основі наказу НКВС УРСР від 25 грудня 1939 р. «Про оголошення штатів загальних в'язниць». Так у Станіславській області протягом 1939–1941 рр. діяло три в'язниці: Станіславська, Коломийська та Печеніжинська. Часто в'язниці були переповнені [1, с. 109]. У цей час радянська влада почала масові репресії.

На Прикарпатті в той час була популярною Організація українських націоналістів, яка діяла з 1929 р. Члени ОУН ставили собі за мету встановлення Української Соборної Самостійної Держави, її збереження та розвиток. На думку сучасного дослідника українського визвольного руху Івана Патриляка, на випадок початку німецько-польської війни ОУН мала на меті відновити українську державність. Під час бойових дій активісти Організації мали захоплювати владу у всіх населених пунктах на етнічній українській території і одразу ж оголошувати державність, автоматично перетворюючи опановане село чи місто на територію Української держави, з існуванням якої змушені були б рахуватись всі країни-сусіди [14, с. 24]. Зрозуміло, що створення української державності, як й інші принципи цієї організації, не входили в плани радянської влади, тому члени ОУН одразу потрапили під репресії.

Арештованих судили за статтею 54 КК УРСР, яка містила 14 розділів – за зраду Батьківщині, за організацію збройного повстання, шпигунство, контрреволюційну діяльність, терористичні акти, за пропаганду або агітацію проти радянської вла-

ди [10, с. 21] і т. д. Часто справи фальсифікувалися, а затриманим приписувалася участь в організаціях чи причетність до подій, стосунку до яких вони ніколи не мали.

Серед репресованих в 1939–1941 рр. було чимало жителів Калуського району, які були членами ОУН. Частина з них була засуджена до найвищої міри покарання – розстрілу, або долі їх невідомі. Тому найбільш імовірно, що вони могли бути поховані в одних з місць масових захоронень жертв політичних репресій радянської влади. Заведені на них кримінальні справи зараз зберігаються в Архіві управління Служби безпеки України Івано-Франківської області. Далі наведено їх біографічні відомості.

Байрак Арістид Дмитрович, 1923 р. н., м. Івано-Франківськ, українець, освіта вища. Проживав у м. Калуш, нотаріус. Заарештований 18.01.1941. Звинувачення: член ОУН. Перебував у Станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 07.12.1964 р. справу припинено [17, с. 277].

Бутент Богдан Євстахійович, 1915 р. н., м. Калуш, українець, малописьменний. Проживав у м. Калуш. Заарештований 24.06.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Перебував у Станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 26.09.1964 р. справу припинено [17, с. 290].

Воляк Мирослав Михайлович, 1924 р.н., м. Калуш, українець, освіта початкова. Проживав у м. Калуш. Заарештований 24.06.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Перебував у Станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 26.09.1964 р. справу припинено [17, с. 295].

Данилів Василь Васильович, 1896 р. н., с. Кадобна Калуського району, українець, освіта початкова. Проживав у с. Голинь, селянин. Заарештований 04.03.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Станіславським обласним судом 20.05.1941 р. засуджений до розстрілу. Розстріляний, місце поховання невідоме. Реабілітований 17.02.1992 р. [17, с. 307].

Добровольський Ілля Григорович, 1914 р. н., с. Томашівці Калуського району, українець, освіта початкова. Проживав у с. Томашівці, завідувач клубу. Заарештований 04.03.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Станіславським обласним судом 14.06.1941 р. засуджений до розстрілу з конфіскацією майна. Розстріляний, місце поховання невідоме. Реабілітований 31.10.1991 р. [17, с. 312].

Завадович Ярослав Богданович, 1923 р. н., м. Львів, українець, освіта вища. Проживав у м. Калуш, інженер пивзаводу. Заарештований 24.06.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Подальша доля невідома. 26.09.1964 р. справу припинено [17, с. 317].

Кобута Павло Романович, 1906 р. н., с. Перекуси Калуського району, українець, освіта початкова. Проживав у м. Калуш. Заарештований 24.06.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Перебував у Станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 26.09.1964 р. справу припинено [17, с. 329].

Косар Василь Іванович, 1910 р.н., с. Мошківці Калуського району, українець, освіта початкова. Проживав у с. Мошківці, селянин. Заарештований 15.02.1941 р. Звинувачення: член ОУН, вивчав націоналістичну літературу. Перебував у станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 09.04.1964 р. справу припинено [17, с. 337].

Кочан Олександр Миколайович, 1909 р. н., м. Калуш, українець, освіта початкова. Проживав у м. Калуш. Заарештований 24.06.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Перебував у Станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 26.09.1964 р. справу припинено [17, с. 339].

Мада Северин Дмитрович, 1911 р. н., м. Калуш, українець, освіта середня. Навчався у Львівській художньо-промисловій школі. Пізніше проживав нелегально. Заарештований 19.11.1940 р. Звинувачення: член ОУН, брав участь у створенні повітової ОУН. Військовим трибуналом 12-ї армії Київського ОВО 08.04.1941р. засуджений до розстрілу. Розстріляний 05.06.

1941 р., місце поховання невідоме. Реабілітований 28.09.1993 р. [17, с. 357].

Мандрик Євстахій Гаврилович, 1913 р. н., м. Калуш, українець, освіта початкова. Проживав у м. Калуш. Заарештований 24.06.1941 р. Звинувачення: член ОУН, керівник «п'ятірки» ОУН. Перебував у Станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 26.09.1964 р. справу припинено [17, с. 359].

Олексюк Григорій Костянтинович, 1904 р. н., с. Голинь Калуського району, українець, освіта початкова. Проживав у с. Голинь, заготівельник ССТ. Заарештований 18.01.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Станіславським обласним судом 20.05.1941 р. засуджений до розстрілу. Розстріляний, місце поховання невідоме. Реабілітований 17.02.1992 р. [17, с. 375].

Ремезовський Омелян Васильович, 1904 р. н., м. Надвірна, українець, освіта середня. Проживав у с. Томашівці Калуського району, вчитель. Заарештований 04.03.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Станіславським обласним судом 14.06.1941 р. засуджений до розстрілу з конфіскацією майна. Розстріляний, місце поховання невідоме. Реабілітований 31.10.1991 р. [17, с. 390].

Розвора Василь Кирилович, 1914 р. н., с. Голинь Калуського району, українець, освіта початкова. Проживав у с. Голинь, завідувач сільськогосподарського кооперативу. Заарештований 18.01.1941 р. Звинувачення: член ОУН, заступник керівника райпроводу ОУН. Станіславським обласним судом 20.05.1941 р. засуджений до розстрілу. Розстріляний, місце поховання невідоме. Реабілітований 17.02.1992 р. [17, с. 391].

Тарановський Кирило Лукич, 1913 р.н., м. Калуш, українець, малописьменний. Проживав у м. Калуш. Заарештований 24.06.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Перебував у Станіславській тюрмі. Подальша доля невідома. 26.09.1964 р. справу припинено [17, с. 408].

Шлемко Володимир Андрійович, 1913 р. н., с-ще Чернелиця Городенківського району, українець, освіта вища. Проживав у м. Калуш, завідувач гуртожитку СШ № 4. Заарештований 06.01.1941 р. Звинувачення: член ОУН. Станіславським обласним судом 20.05.1941 р. засуджений до розстрілу. Роз-

стріляний, місце поховання невідоме. Реабілітований 17.02. 1992 р. [17, с. 432].

Ці відомості взяті з книги «Реабілітовані історією», Т. 3, у якій зібрано матеріали про комуністичний терор в Івано-Франківській області. Також у ній зазначено, що протягом 1939–1941 рр. в Калуському районі було репресовано 116 осіб, з них 37 були членами ОУН. Загалом протягом 1939–1962 рр. у цьому районі під репресії потрапила 1391 особа (з них 604 члени ОУН і УПА) [17, с. 593]. Абсолютна більшість цих людей була засуджена й виселена до концтаборів на території Радянського Союзу, проте доля багатьох залишилась невідомою й до сьогодні.

Великий вплив на хід репресій 1939–1941 рр. мало те, що 22 червня 1941 р. відбувся раптовий напад Німеччини на Радянський Союз. У той час тюрми Західної України були переповнені, там перебувало близько 23 тис. ув'язнених [1, с. 112]. Для їх перевезення на безпечні території було потрібно декілька сотень залізничних вагонів, які в той час використовувалися для військових потреб. 24 червня була надіслана телеграма від заступника наркома НКВС СРСР Чернишова, у якій йшлося, що «згідно з розпорядженням Л. Берії, за списками, затвердженими прокурором, розстріляти всіх осіб, що перебувають під слідством, засуджених за контрреволюційні злочини, а також осіб, що скоїли розтрата у великих розмірах» [6, с. 46].

Ось які спогади залишили очевидці тих подій: «Червоні, втікаючи з Калуша, лишили по собі тільки руїни, попелища й гори трупів. Всі збіжєві магазини в місті попалені. Там, де ще недавно стояли магазини Заготзерна та Калуського двірця, видніють тільки недопалені стовпи.

У тюрмі НКВД, яка містилася в колишньому повітовому суді, знайшли кілька постріляних жертв, пов'язаних кільчастим дротом. Один із замучених походить з Бережанщини, походжен-

ня другого не встановлено. Похорон жертв червоних катів відбувся в липні ц. р.

Також в околиці Калуша, а саме в Підгірках, Вістовій та Боднарові знайшли тіла закатованих. Це наші люди, що втікали з червоної армії...Червоні садисти не пожаліли і жінок та дітей. З усіх сторін з'їжджалися рідні цих жертв, щоб розпізнати своїх найближчих» [13, с. 96].

Саме тоді розпочалися і масові розстріли всіх в'язнів Станіславської тюрми. Розстріли проводили в камерах, на подвір'ї тюрми, за межами міста. Одним з таких місць був і Дем'янів Лаз. Людей ще живими вивозили вантажівками, накритими брезентами. Часто з них скрапувала кров. Для того, щоб приховати свої сліди енкаведисти зверху посипали дорогу піском. Проте приховати сліди злочинів було неможливо. Все більше з'являлось очевидців тих подій, але в радянські роки вони були змушені мовчати.

Тільки в 1989 р. в урочищі Дем'янів Лаз історико-просвітницьким товариством «Меморіал» були проведені розкопки, у ході яких виявлено 524 людські останки. Це одне з перших віднайдених масових поховань жертв політичних репресій 1939–1941 рр. На розкопках працювали члени товариства «Меморіал», велику допомогу надавали жителі м. Івано-Франківськ і волонтери. Судово-медичну експертизу людських останків здійснював Омелян Левицький, який усі відомості опублікував у своїй книзі «Непокараний злочин» [12].

Під час розкопок були виявлені витяги з протоколів обшуків в'язнів та численні квитанції, у яких з лівого боку чітко було зазначено «Тюрма НКВС. г. Станислав». Документи зберігалися в одязі заарештованих, гаманцях, кишнях, халявах чобіт. Це і стало головним доказом того, що злочин проти українського народу в Дем'яновому Лазі був здійснений владою Радян-

ського Союзу. На основі цих документів було встановлено прізвища 22 розстріляних в'язнів.

Причиною смерті 443 жертв комуністичного режиму, виявлених в Дем'яновому Лазі, були кульові поранення. Переважно стріляли в потилицю. Також виявлено 22 людські останки з вихідними кульовими пораненнями, тобто стріляли спереду. Знайдено 81 останок без вогнепальних поранень. Імовірно причиною їх смерті стали численні катування або кульові поранення в інші частини тіла [12, с. 24–27].

Товариство «Меморіал» продовжило свою діяльність із пошуку місць масових захоронень жертв комуністичного терору в Івано-Франківській області. У кінці 1990 р., у с. Войнилові Калуського району на території дитячого навчального закладу «Берізка» (колишня територія військкомату) під час будівництва нової школи було знайдене масове поховання людей. У 1991 р. товариством «Меморіал» проведено розкопки, під час яких виявлено 228 людських останків. Кісткові останки перебували в землі на невеликій глибині без домовин і без певної орієнтації відповідно до сторін світу. Простір між кістками заповнений землею. Поруч з цим похованням розташовувався костел, підвал якого та колишня ксьондзова плебанія використовувалися для утримання арештованих.

12 вересня 1991 р. відбулося перепоховання виявлених жертв радянського терору [19, с. 162]. 16 священників з різних парафій, а також отець декан Михайл Бігун, єпископ Павло Василик провели Архієрейську Службу Божу та похоронні богослужіння [15, с. 1].

3 медично-криміналістичної експертизи Омеляна Левицького, проведеної 3–14 вересня 1991 р., відомо, що кістки 85 скелетованих трупів відносяться до скелетів чоловічої статі, кістки 42 скелетованих трупів – до скелетів жіночої статі, а для 50

скелетів стать не встановлена. Також досліджено 51 дитячий скелетований труп [19, с. 168].

Наявність на черепах як вхідних і вихідних вогнепальних пошкоджень, так і масивних пошкоджень черепа багато відламовими переломами кісток склепіння і основи черепа, розходження швів, дефектами кісток склепіння та основи черепа, відокремлення кісток мозкового черепа від лицьового, дає можливість стверджувати, що смерть людей наступила як від вогнепальних поранень голови з пошкодженням головного мозку, так і від пошкоджень голови тупими твердими предметами, які діяли з великою силою, що теж супроводжувалося масивним переломами черепів з пошкодженням головного мозку [19, с. 169].

Встановити точну дату поховання є практично неможливо, але за висновками експертизи Омеляна Левицького нам відомо, що трупи перебували в землі не менше 40 років.

У 1992 р. було виявлено 7 людських останків (5 чоловічих та 2 не встановлених) в м. Калуш. Подібні знахідки були і в інших селах Калуського району: у 1992 р. виявлено 4 чоловічих останки в с. Студінка; в 1993 р. в с. Добровляни знайдено 11 скелетових трупів (2 чоловічих, 3 жіночих, 6 не встановлених; у 1994 р.) в с. Новиці 1 чоловічий останок; в 1996 р. в с. Цвітова також 1 чоловічий останок [12, с. 88].

Таким чином, історико-просвітницьким товариством «Меморіал» було проведено 6 розкопів на території Калущини, у ході яких виявлено 252 скелетових трупи людей [12, с. 91].

Також часто траплялись випадки, коли скелетові трупи людей були виявлені і самостійно розкопані родичами загиблих. Таким чином у Калуському районі було виявлено 41 людські останки (12 людей в м. Калуш, 1 людина в с. Верхня, 26 людей в с. Грабівка та 2 людини в с. Підгірки) [12, с. 92].

Установити дату загибелі, а також причини смерті в таких випадках є дуже важко.

Указати точну кількість репресованих, а також встановити їхні прізвища та імена часто є неможливо, як і дізнатись подальшу долю арештованих чи встановити місце, де вони були розстріляні. Але, спираючись на архівні матеріали та результати розкопок, можна впевнено стверджувати, що політичні репресії 1939–1941 рр. набули масового характеру. Дем'янів Лаз став одним з перших місць, де виявлено масове захоронення жертв комуністичного терору. Таких місць в Івано-Франківській області вже знайдено близько сотні. Проте нам невідомо, який відсоток поховань ще не є виявленими і чекає на своє дослідження.

Джерела та література

1. Андрухів І. О. Репресивно-депортаційні процеси на західно-українських землях у 1939–1941 рр.: причини і наслідки / Ігор Андрухів // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 роках. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 105–114.

2. Андрухів І. О., Андрухів О. І. Формування правового поля репресій проти «ворогів народу» та їх наслідки на території Західної України в 1939–1941 рр. (історико-правовий аспект) / Ігор Андрухів, Олег Андрухів // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. Вип. 3. – 2011. – С. 27–36.

3. Бакала В. М. Репресії НКВД на теренах Прикарпаття 1939–1941 рр. / Володимир Бакала // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С.183–192.

4. Баліцька Ю. Є. Убивства у Войнилові тягнуть на кримінальну справу / Юлія Баліцька // Вікна. – 2012. – 15–21 черв. (№ 24). – С. 9.

5. Вітенко М. Д. Радянський терор на Прикарпатті 1939–1941 рр. / Микола Вітенко // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів, О. Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С.114–127.

6. Ідзьо В. С. Репресивна система НКВС у протистоянні ОУН та УПА у 1939–1944 рр. за свідченнями таємних документів Головного архіву РФ у Москві / Віктор Ідзьо // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 39–74.

7. Ільків М. П. 1939 р. Таємне стає явним / Марія Ільків. – Івано-Франківськ, 2007. – 432 с.

8. Ішук О. Архівні кримінальні справи на nereабілітованих учасників українського визвольного руху з архіву УСБУ в Івано-Франківській області, як джерело для вивчення подій 1939–1941 рр. / Олександр Ішук // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 239–246.

9. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: «Таля», 1996. – 265 с.

10. Круцик Р. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини / Роман Круцик. – К.: Видавничий дім «Простір», 2009. – 352 с.

11. Круцик Р. Жертви Дем'янового Лазу в матеріалах слідчих справ НКВД / Роман Круцик // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 84–105.

12. Левицький О. Непокараний злочин: Науково-дослідницьке видання. 2-е вид., доп. / Омелян Левицький – Івано-Франківськ, 2009. – 160 с.

13. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга I / підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін. – Львів: «Просвіта», 1993. – 800 с.

14. Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух 1939–1960-х рр. / Центр дослідження визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 512 с.

15. Пехней Я. Бринить сльоза і серце тужить / Ярослав Пехней // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 16 жовт. (№ 157). – С. 1–2.

16. Присташ Л. Каральна діяльність радянських органів внутрішніх справ у західних областях УРСР (1939–1941 рр.) / Лідія Присташ // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства

України. 36. наук. ст. Вип. XXVIII. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 30–36.

17. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: у 5 томах. – Т. 3: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони / Упорядник Л. Вадзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2002. – 596 с.

18. Цюп'як Р. О. Криваві сорокові / Роман Цюп'як. – Калуш: ТЗОВ «Видавництво «Акцент», 2009. – 208 с.

19. Яневич Б. Й. Розкопки жертв комуністичного режиму у Войнилові / Богдан Яневич // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С.161–171.

20. Яремків О. Чи буде розкрита таємниця «розритої могили» / Олександр Яремків // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 16 січ. – № 9. – С. 3.

21. Яремків О. Пора збирати урожай / Олександр Яремків // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 16 лют. – № 28. – С. 3.

Anna Chornii

Ivano-Frankiv

Political repressions of the sowiet power against OUN members on the territory of Kalush district in 1939–1941

***Abstract.** The given article highlights the course of political repressions of soviet power in 1939–1941 in the Precarpathian. On the basis of the published data the list of repressed people from Kalush district is given. These people were members of OUN and they were sentenced to capital punishment – execution, the fates of some of them unknown. Particular attention is paid to archaeological excavations of the places of mass graves of the victims of communist terror, dug on the territory of Ivano-Frankivsk region.*

***Key words:** political repressions 1939–1941, OUN, Kalush district, Demjaniv Laz, Vojnuliv.*

Емілія Андрійів

м. Калуш

Калуська торговельна школа: причини створення та розстрілу учнів

***Анотація.** У статті показано військово-політичну ситуацію на теренах дистрикту Галичина у 1941–1943 рр., з’ясовано причини створення торговельної школи у м. Калуші та розстрілу учнів школи.*

***Ключові слова:** Державна торговельна школа, званово-обов’язкова школа, званева школа, фахова школа, окупаційна влада, трудова мобілізація.*

Історія кожної держави складається з історії регіонів, міст, сіл, окремих особистостей. Тому сьогодні дедалі більшої актуальності набуває дослідження місцевої історії. Зокрема, актуальним є дослідження утворення та діяльності в роки німецької окупації Державної торговельної школи в м. Калуші. Метою цієї публікації є спроба з’ясувати причини створення школи та розстрілу учнів 4 листопада 1943 р. Перешкодою в дослідженні цієї теми є недостатня кількість архівних матеріалів та відсутність наукових розвідок з історії торговельної школи, за винятком збірки «Калуські історичні студії», т. 2, у якій вміщено окремі наукові публікації й документи з цієї проблематики.

Джерельну базу дослідження становлять спогади очевидців та колишніх учнів, свідоцтва про закінчення навчання, уривки учнівських конспектів, записки учнів, прощальні побажання випускників один одному, учнівські виказки та фотографії, зібрані працівниками Краєзнавчого музею Калущини [37]. Зокрема, мобілізацію учнів школи до праці в Німеччині охарактеризувала її учениця В. Попадинець – Дацків 1926 р. н. [9, арк. 1]. Методи залучення галичан в економіку райху описав свідок тих подій В. Ткачук 1921 р. н., що мешкав у с. Голинь [10, арк. 1].

Німецьку окупаційну політику на території дистрикту Галичина характеризують матеріали, опубліковані у збірниках документів [27, 28, 29, 30]. Мету створення мережі професійних шкіл та умови навчання висвітлено у статтях місцевої преси того часу [12– 26].

Багато інформації з досліджуваної теми подано в спогадах емігрантів, опублікованих за кордоном. Зокрема, В. Яшан розповів про військово-політичну ситуацію на території Калушини та розстріл учнів торговельки [32]. Найбільше інформації про створення та діяльність Калуської торговельної школи подав у своїх спогадах її директор М. Гуцуляк [31]. Дотичною до досліджуваної теми, але важливою для її розуміння є праця Л. Шанковського. Він показав процес створення ОУН (б) та УПА, висвітлив окупаційну політику на території Західної України, описав рейди та бойові операції УПА, польсько-українські стосунки [36].

Н. В. Антонюк у монографії «Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.) За матеріалами періодичної преси» подала перелік шкіл та їх загальні характеристики та висвітлила умови розвитку шкільництва в Галичині [33]. На її думку, причинами створення мережі шкільництва в роки німецької окупації стали «нестача кваліфікованих робітників у різних сферах господарського життя» в Галичині та німецька освітня політика, яка передбачала «давати населенню окупованих територій тільки початкову і професійну освіту» [33, с. 47].

Львівський дослідник М. Чоповський описав окупаційну політику німецького уряду, діяльність УЦК з метою захисту українського населення від репресій, дії УПА та радянських партизанських загонів [35].

Іванофранківські дослідники І. Андрухів та А. Француз, розглядаючи діяльність українського руху Опору на Станіславщині, показали політику окупаційних властей, торкнулися питання мето-

дів трудової мобілізації та створення професійного шкільництва на території області [34].

Першою спробою впорядкувати та описати джерельну базу з історії Калуської торговельної школи є стаття старшого наукового співробітника Краєзнавчого музею Калушини І. М. Тиміва «Джерела з історії Калуської торгівельної школи», що була опублікована у збірнику «Калуські історичні студії» т. 2 у 2018 р. [39]. На часі доцільним могло б стати монографічне дослідження з цієї тематики.

Питання розстрілу учнів торговельної школи висвітлено у статтях Ю. Баліцької [40], Д. Григоріва [41], К. Ісаєвої [42], М. Левицького [43], В. Мацьківа [44], М. Музичина [45], Д. Ониськів [46], Ю. Тимощука [47], С. Якименка [48], що були опубліковані в сучасній місцевій пресі.

Розбудова професійного шкільництва Галичини прямо пропорційно залежала від зростання дефіциту робочих рук у німецькій економіці через постійні мобілізації до війська. Для Німеччини було важливо узаконити обов'язок молоді навчатися тієї чи іншої робітничої професії. Тому в дистрикті Галичина окупаційна влада видала розпорядження від 29 квітня 1941 р., за яким всі діти після закінчення народної школи були зобов'язані вчитися у професійній школі [4, арк. 8]. 8 вересня 1941 р. Головний відділ науки та освіти уряду Генерального Губернаторства видав розпорядження, де зазначалося, що «вся молодь чоловічої та жіночої статі віком від 14 до 18 років включно, яка практикувала в ремеслі, на фабриці чи в торгівлі» згідно з § 15 закону від 11 березня 1932 р. мала навчатися у відповідній професійній школі [12, с. 4; 24, с. 4]. Ці розпорядження дали можливість створити мережу шкіл, що готували робітників різних напрямків, працівників для офісів і «комерційних підприємств».

Загалом, всі робітничі школи поділяли на три рівні: державні «званево-обов'язкові», «званеві» та «фахові». Професійними школами низького рівня були безкоштовні державні «званево-обов'язкові» школи. Їх мала відвідувати молодь у віці від 14 до 16 років, що

закінчила чотири класи початкової школи та працювала на промислових підприємствах, ремісничих майстернях чи у крамницях. Навчання в цих школах було обов'язковим [33, с. 201].

До шкіл середнього рівня належали «званеві» платні школи. Навчання в них було необов'язковим, але звільняло від навчання у державній званево-обов'язковій школі. Плата становила 20 злотих щомісяця. До «званевих шкіл» приймали хлопців і дівчат у віці від 14 до 18 років, що закінчили 7 класів народної школи. Навчання було щоденним і тривало від 2 до 3 років. Протягом останнього року навчання проводилася спеціалізація. Після закінчення навчання учні складали випускний іспит, який давав право працювати за обраною професією [14, с. 3].

Професійними школами високого рівня були платні фахові школи. Вони завершували навчання робітника з обраного фаху. За рівнем викладання ці школи відповідали польським «фаховим» ліцеям [3, арк. 3–4].

Отже, безкоштовними були лише «званево-обов'язкові» школи, які фінансувала окупаційна влада. «Званеві» та «фахові» школи утримували громади, виділені міста (Львів) та УЦК. Тому вони були платними [4, арк. 8; 13, с. 4; 14, с. 3; 22, с. 4; 26, с. 7]. Оплату за навчальний рік можна було вносити частинами. Вона становила від 115 до 470 злотих залежно від профілю школи [15, с. 3].

За офіційним повідомленням, у газеті «Львівські вісті» за 2 грудня 1941 р. плата за навчання для учнів професійних, торговельних, ремісничих, городничих та молочарських шкіл становила 200 злотих з особи за рік [15, с. 3]. Повне або часткове звільнення від оплати за успішне навчання було великою рідкістю. З 1 квітня 1942 р. обов'язковими були такі оплати: 5 злотих за запис до школи, 10 злотих за кінцевий іспит, 2 злотих за свідоцтво про закінчення школи та 2 злотих за дублікат свідоцтва [15, с. 3]. Отже, щоб вчитися треба було мати певні кошти.

Але у зв'язку з тією політикою, яку проводила німецька окупаційна влада в питаннях оплати праці та контингенту, не кожен міг заплатити за навчання дітей у цих школах. Фінансова неспроможність мала скерувати більшість молоді у безкоштовні «званево-обов'язкові» школи та до досягнення нею 16-річного віку підготувати робітника для праці в райху.

Станом на 25 жовтня 1941 р. у Станіславівській окрузі почали діяти 7 професійних шкіл. Шість були розташовані у Станіславі. Це музична, мистецька, сільськогосподарська та школи, які готували нижчу адміністративну ланку для залізниць, машиністів, майстрів, працівників кооперації та торгівлі, деревного промислу та основ ведення домашнього господарства [1, арк. 33]. Навчання в робітничих і торговельних фахових школах тривало 3 роки, а в сільськогосподарських – 2 роки [25, с. 4]. Навчання в професійній школі давало можливість уникати трудової мобілізації (окрім випадків, коли особа потрапила в облогу чи був наказ про мобілізацію учнів професійних шкіл).

Загалом, у 1941–1944 рр. в Калуші діяли такі школи:

хлопчача реміснича школа на чолі з інженером Барішем, що мала слюсарний, ковальський, електротехнічний та столярний відділи, створена за ініціативою В. Кубійовича [31, с. 123];

дівоча реміснича (кравецька) школа Наталії Вараниці;

торговельна школа, засновником якої і першим директором був Михайло Гуцуляк;

жіноча сільськогосподарська школа [11, арк. 3; 33, с. 201; 39, с. 23];

школа для дітей фольксдойчів [31, с. 121].

У вересні 1941 р. в Калуші було відкрито Державну торговельну школу (званево-обов'язкову), яка складалася з купецького і діловодного (бюрового) відділів. Її заснував і став першим директором викладач географії та історії Михайло Гуцуляк 1894–1976 рр.) родом з с. Новоселиця тепер Долинського району Івано-Франків-

ської області [11, арк. 3; 39, с. 23]. У січні 1944 р. М. Гуцуляка було переведено на посаду директора торговельної школи в м. Самбір. Калуську торговельну школу очолив Левко Король [31, с. 129]. Пояснюючи причини створення саме торговельної, а не ремісничої школи, М. Гуцуляк зазначав, що ремісничі школи створювати важко, бо немає відповідного устаткування і викладачів. Такі школи вигідні для Німеччини, бо вона потребувала кваліфікованих робітників для своїх фабрик і заводів [31, с. 123]. На противагу цьому на території дистрикту Галичина була «занедбана» торгівля та відсутні навчальні заклади, які б готували працівників для комерційних установ, урядовців та канцеляристів. На думку М. Гуцуляка торговельні школи мали певною мірою замінити нестачу гімназій, бо крім професійної, давали ще й частково загальну освіту. Він вважав, що деякі учні вступили до торговельної школи лише для того, щоб уникнути мобілізації до праці в Німеччині [31, с. 121]. Випускники, що працевлаштовувалися в німецьких комерційних та державних установах не підлягали перепису населення та вивезенню на працю до Німеччини [31, с. 123].

У 1941 р. під торговельну школу була виділена частина будівлі колишньої польської народної школи. Це приміщення нинішньої ЗОШ І-ІІІ ст. № 1. Але навесні 1942 р. відкрилася школа для дітей фольксдойчів. Їй віддали приміщення торговельної школи, яку перевели у непридатний для школи будинок «Стшельца» (польського стрілецького товариства), де зберігалося зерно. У кількох кімнатах підлога не витримала ваги і провалилася в пивницю. Коштом міської управи було зроблено ремонт. У цьому самому приміщенні було житло для директора з родиною [31, с. 121].

До Калуської торговельної школи мали право вступати діти, що закінчили шість класів народної школи та склали вступні іспити з української і німецької мов та математики [31, с. 120]. Учні вивчали географію, українську та німецьку мови, релігію, товарознавство, машинопис, техніку реклами, право, «науку про ведення

листування», бухгалтерський облік, «науку про продаж», економічну географію, німецьку та українську стенографію, ведення домашнього господарства, фізичне виховання, гігієну [38, с. 164–165]. У торговельній школі навчалися діти з Калуша та навколишніх сіл: Рожнятова та Перегінська. Тому при школі вчитель Володимир Дозорський заснував хлопчачий гуртожиток (бурсу). Його директором був Зенон Чекалюк. Згодом такий гуртожиток для дівчат організувала мати викладачки торговельних дисциплін Лідії Бурачинської [31, с. 120]. Через брак приміщення навчання відбувалося у дві зміни [44, с. 1]. При школі діяв учнівський хор [с. 38, с. 159]. Наукові співробітники Краєзнавчого музею Калушини уклали список зі 190 учнів Калуської торговельної школи, світлини викладачів та учнів [38, с. 147–154].

Восени 1941 р. в Галичині почався голод. Станом на 12 травня 1942 р. в Калуші голодували тисячі людей [1, арк. 10]. Окупаційна влада фіксувала смерть від голоду в Галичині і в липні 1942 р. [6, арк. 71]. Так сталося, що моя мама, Попадинець – Дацків Вікторія Стефанівна (Штефанівна), родом з с. Боднарів, навчалася в Державній торговельній школі м. Калуша. Мешкала в приватній квартирі на вулиці Сівецькій. Вона згадувала, що бабця молола кукурудзу і варила їй «на науку баняк кулеші», який вона мала поділити на тиждень [9, арк.1].

Окупаційна влада «рятувала» молодь від голоду шляхом працевлаштування в Німеччині. У першу чергу мобілізації підлягали особи з багатодітних родин. Тому Український центральний комітет намагався організувати для таких учнів бодай харчування [17, с. 4]. У жовтні 1942 р. близько 20 тис. випускників професійних шкіл та курсів було примусово відправлено на роботу до Німеччини [18, с. 2].

Влада добре продумала, як примусити їхати до райху. У вересні 1941 р. відмова їхати до Німеччини вважалася саботажем, за який згідно з таємним наказом В. Кайтеля від 16 вересня 1941 р.

страчували [27, с. 38]. Зокрема, Василь Ткачук з с. Голинь згадував, що у кінці вересня 1941 р. в Галичині за відмову їхати до Німеччини розстрілювали [10, арк. 1].

Згідно з директивою Райху міністерства за № 259 від 9 листопада 1941 р. кількість робітників мала залежати від попиту на них. А попит диктувала ситуація на фронті. Проте, вже 4 грудня 1941 р. було видано декрет, який підписали райхсмаршал Г. Герінг, міністр внутрішніх справ В. Фрік та начальник райхсканцелярії Ламмерс. Цей документ запроваджував обов'язкову працю в Німеччині для населення окупованих територій та смертну кару за невиконання розпоряджень окупаційних властей. А для постраху пропонувалося за одного винного розстріляти 10 невинних [30, с. 108].

Одним з методів виявлення робітників для праці в Німеччині було щорічне проведення перепису населення. Зокрема, в Калуші станом на 15 вересня 1942 р. проживало 190 тис. 197 осіб [23, с. 3]. Через 3 місяці, 15 грудня 1942 р. було видано розпорядження про черговий перепис населення. Його передбачалося провести 1 березня 1943 р. Метою перепису було з'ясувати «в якому обсязі посідач помешкання може прохарчувати себе і свою сім'ю з власних рільничих продуктів та праці; визначити національність населення і поділ за статтю». Не підлягали перепису особи, що працювали в місцевій адміністрації чи обслуговували німецькі військові підрозділи, розквартировані на території Галичини [19, с. 2].

Особливістю всіх переписів є чітке визначення категорій людей, які не підлягали обліку і трудовій мобілізації до райху. Державна торговельна школа м. Калуша готувала саме таких працівників.

Оборона Москви та Ленінграда, Курська дуга та Сталінградська битва забрали велику кількість німецьких солдатів. 18 грудня 1942 р. було звільнено перший населений пункт на території України – село Півнівка. Почалося звільнення України.

Німецька армія і промисловість потребували людських ресурсів. Тому 13 січня 1943 р. А. Гітлер оголосив тотальну мобілізацію населення у військову промисловість [21, с. 4]. Було наказано залучити до праці в Німеччині учнів професійних шкіл ще до закінчення навчального року. У статті «Виїзд молоді торговельних шкіл на працю до Німеччини», що була опублікована в газеті «Львівські вісті» за 23 січня 1943 р., зазначалося: «Відділ Науки і навчання в порозумінні з Відділом Праці видав до керівників усіх торговельних шкіл з українською і польською мовами навчання зобов'язання, щоб ті на лекціях пояснили учням необхідність виїзду до Німеччини. Учні торговельних шкіл, яким на 1 січня 1943 р. виповнилося 16 років мали добровільно зголоситися до праці бодай на 1 рік. Ті, що мають 15,5 років, добре розвинені також мають зголоситися. Керівники торговельних шкіл мають негайно порозумітися з відповідним референтом Уряду Праці, так, щоб набір до праці міг початися безпосередньо з 15 лютого 1943 р. Тому вже тепер керівники шкіл повинні запропонувати у Відділ Науки і Навчання список учнів з точною адресою, яким на 1 січня 1943 р. минуло 15,5 або 16 років життя» [16, с. 1].

Моїй мамі станом на 1 січня 1943 р. було повних 16 років. Вона згадувала, що вчителі Калуської торговельної школи провели з учнями бесіду про необхідність праці в Німеччині. Проте не сказали, коли буде здійснюватися вивезення їх до Німеччини. Отже, діти мали прийти на заняття. Проте вчитель бюрократизму Матковський попередив маму та інших учнів, що наступного дня їх мають вивозити прямо зі школи. Моя мама повернулася до села і більше до школи не приїжджала. На цей час до праці в Німеччину було вивезено маминого брата. Тому бабуся відразу пішла до священника. Той видав метрику, зробивши маму молодшою майже на два роки. Таким чином вона уникла мобілізації до праці в Німеччині [9, арк. 1].

Слід зауважити, що з середини 1943 р. активізувалася діяльність ОУН (б), у результаті чого німці поступово втрачали контроль над Галичиною. Восени 1943 р. ОУН (б) в Галичині утворила визволені райони, де вона мала власну адміністрацію, діяли українські школи та розвивався дрібний промисел, який забезпечував потреби населення та українського війська. З осені 1943 р. така територія існувала в Галицькому районі між річками Дністром та Лімницею [29, с. 36; 35, с. 81].

У серпні 1943 р. на терени Західної України прийшло партизанське з'єднання під керівництвом С. Ковпака. Воно мало виконати такі завдання: 1) перешкоджати залізничним та шосейним перевезенням, особливо до лінії фронту; 2) збільшити кількість диверсій, терору і саботажу всюди, де тільки можливо; 3) створити в Карпатах базу дислокації радянського руху опору; 4) відкрити другий партизанський фронт проти німців у глибокому тилу, а якщо не вдасться, то спровокувати репресії німців проти місцевого населення і таким чином підірвати матеріальну та соціальну базу УПА [34, с. 109].

Протягом Карпатського рейду ковпаківці знищили 6 залізничних мостів та велику кількість живої сили і техніки [8, арк. 11; 37, арк. 137]. Отже, політична та військова ситуація в Галичині була надзвичайно напруженою. Тому з 10 жовтня 1943 р. в дистрикті було запроваджено надзвичайний стан, який діяв до кінця окупації [36, с. 59].

Саме в цей час відбувається розстріл учнів торговельної школи. За одними свідченнями у четвер 27 жовтня 1943 р. за іншими в неділю 31 жовтня 1943 р. було заарештовано учнів Калуської торговельної школи [39, с. 29]. Причиною стало виявлення у випускника торговельки Євгена Крайківського агітаційної брошури ОУН. За здогадами М. Гуцуляка, побачила її і донесла про це співробітниця Є. Крайківського, полька за національністю. Після цього німці провели обшук в гуртожитку школи [31, с. 126]. 4 листопада

1943 р. в Калуші «на ринку біля аптеки, у присутності натовпу зігнаних людей» відбувся привселюдний розстріл 12 осіб, серед яких восьмеро були учнями торговельки. Розстріл здійснював комендант гестапо Вільгельм Ассман. Свідком розстрілу став лікар Калуської округи Дмитро Капітан. У своїх спогадах він описав побачене після розстрілу та слова В. Ассмана «...ми вас вивішаємо, здесяткуємо, якщо будете бунтуватися проти німецької влади!» [31, с. 128; 32, с. 99; 38, с. 113].

Отже, причинами створення саме торговельної школи в м. Калуші були прагнення М. Гуцуляка розвивати професійну освіту і торгівельну справу на території Галичини та цілком реальна можливість для випускників школи працевлаштуватися в німецькі комерційні чи урядові установи і цим уникнути мобілізації до райху. Державна торговельна школа в м. Калуші працювала з вересня 1941 р. до весни 1944 р. Архівних джерел про причини арешту та розстрілу учнів поки що не виявлено. Є лише спогади не підтверджені документами. За ними, причиною арешту учнів була агітаційна брошура ОУН, яку побачили в одного з випускників школи. За законами того часу, зберігання цієї брошури вважалося саботажем та непокорю владі. В умовах важких боїв та поразок на фронті, загострення політичної та військової ситуації на теренах краю, втрати контролю над населенням і запровадження надзвичайного стану в умовах окупації не могло бути іншого рішення як розстріл (*див. додатки 3–5*).

Джерела та література

1. Відомості про стан голодуючого населення в містах Західної України на 12 травня 1942 р. // ЦДАВОВ України. – Ф. 3959. – Оп. 2, Спр. 85. – Арк. 10.
2. Короткі відомості про фахові школи на території Станіславської округи від 25 жовтня 1941 р. // ЦДАВОВ України. – Ф. 4329. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 33.

3. Нові фахові школи / Вісник Українського Центрального Комітету 1942 р. – Ч. 4/30. – 1 квітня // ЦДАВОВ України. – Ф. 3950 с. – Оп. 2. – Спр. 59 «а». – Арк. 3–4.

4. Розпорядження про фахові школи в Генеральній Губернії від 29 квітня 1941 р. // ЦДАВОВ України. – Ф. 3975. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8.

5. Наказ начальника Українського штабу партизанського руху, комісара держбезпеки Т. Строкача від 18 лютого 1944 р. // ЦДАВОВ України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 140. – Арк. 6–7.

6. Листівка «Українці». – Серп. 1942 р. // ГДАСБУ. – Ф. 13. – Спр. 376, т. 21. – Арк. 71.

7. Попередження до населення від 25 вересня 1943 р. // ДАЛО. – Ф. 30. – Оп. 6. – Спр. 228. – Арк. 6.

8. Звіт Станіславського обкому КП(б)У про партизанську та підпільну діяльність на Станіславщині в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. – без дати // ДАІФО. – Ф. 1-П – Оп. 1. – Спр. 630. – Арк. 1–22.

9. Спогади Попадинець Вікторії Стефанівни (1926 р. нар.) в с. Боднарів, Калуського району Івано-Франківської області, освіта середня / Записано Е. П. Андріїв 4 березня 2006 р. // ІФКМ. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 9. – Арк. 1.

10. Спогади Ткачука Василя Семеновича (1921 р. нар.) с. Голинь, Калуського району, Івано-Франківської обл., освіта початкова. Записано Е. П. Андріїв 29 січня 2006 р. // ІФКМ. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 12. – Арк. 1.

11. Когут М. С. «Злочин без терміну давності». – Рукопис // КМК. – Ф. Архів. – Спр. 117. – Арк. 3.

12. Оголошення // Львівські вісті. – 1941. – 8 листоп. – Ч. 79. – С. 4.

13. Фахові професійні школи // Львівські вісті. – 1941. – 10 листоп. – Ч. 9. – С. 4.

14. До яких шкіл посилати нашу молодь // Львівські вісті. – 1941. – 14 листоп. – Ч. 84. – С. 3.

15. Оплата в професійних і фахових школах // Львівські вісті. – 1941. – 2 груд. – Ч. 99. – С. 3.

16. Вийзд молоді торгівельних шкіл на працю до Німеччини // Львівські вісті. – 1942. – 23 січ. – Ч. 13. – С. 3.

17. Стипендії для учнів середніх фахових шкіл // Львівські вісті. – 1942. – 15 серп. – Ч. 183. – С. 4.

18. Райх узагальнює своє становище до населення від його участі в праці // Львівські вісті. – 1942. – 28 жовт. – Ч. 245. – С. 2.

19. Перепис населення // Львівські вісті. – 1943. – 16 січ. – Ч. 8. – С. 2.
20. Виїзд молоді торгівельних шкіл на працю до Німеччини // Львівські вісті. – 1943. – 23 січ. – Ч. 13. – С. 1.
21. Звільнення робочої сили // Львівські вісті. – 1943. – 10 лют. – Ч. 28. – С. 4.
22. Хто мусить ходити до хліборобської школи // Львівські вісті. – 1943 р. – 1 черв. – Ч. 121. – С. 4.
23. Населення області Галичина по староствах станом на 15 верес. 1942 р. // Львівські вісті. – 1943. – 18 листоп. – Ч. 263. – С. 3.
24. Оголошення // Бережанські вісті. – 1941. – 14 верес. – Ч. 31. – С. 4.
25. Професійне шкільництво у світлі законів // Станіславівське слово. – 1942. – 7 черв. – Ч. 54 (95). – С. 4.
26. Народна жертівність // Рідна земля. – 1943. – 28 берез. – Ч. 13. – С. 7.
27. «Історія застерігає»: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – Київ: Політвидав України, 1986. – 264 с.
28. Косик В. Україна під час Другої світової війни (1938–1945). Збірник документів: Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто, 1992. – 729 с.
29. Мірчук П. Ю. Українська Повстанська Армія 1942–1952: документи і матеріали / Петро Мірчук. – Львів: Атлас, 1991. – 448 с.
30. Преступные цели – преступные средства – документы об оккупационной политике Германии на территории СРСР (1941–1944 гг.) / сост. Г. Ф. Заставенко. – М.: Экономика, 1985. – 325 с.
31. Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер? Спомини, писані в Канаді понадвечір життя / Михайло Гуцуляк. – Київ: Либідь, 1996. – 192 с.
32. Яшан В. І. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні 1941–1944 рр. // Василь Яшан. – Торонто: [Б. в.]. – 1989. – 284 с.
33. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.). За матеріалами періодичної преси. – Львів: Місіонер, 1997. – С. 201.
34. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / Ігор Андрухів,

Анатолій Француз. – Рівне-Івано-Франківськ: Друкарня фірми «Талія», 2001. – 335 с.

35. Чоповський М. Ю. Голгофа Західної України: злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність у 1920–1953 рр. / Микола Чоповський. – Львів, 1996. – 140 с.

36. Шанковський Л. Історія українського війська / Лев Шанковський. – Київ: «Панорама», 1991. – 192 с.

37. Клоков В. И. Действия партизан Украины на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск. 1941–1944 / Всеволод Клоков. – Київ: Наукова думка, 1965. – 113 с.

38. Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торговельної школи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – 178 с.

39. Тимів І. М. Джерела з історії Калуської торгівельної школи / Іван Тимів // Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 19–39.

40. Баліцька Ю. Є. Хлопці, від яких залишилася тільки кров: [70 років тому у Калуші розстріляли учнів торговельної школи] // Вікна. – 2013. – 8 листоп. – № 45. – С. 10.

41. Григорів Д. У 66-ту річницю розстрілу учнів торговельки біля пам'ятного знака не булолюдно // Дзвони Підгір'я. – 2009. – 6 листопада. – № 44. – С. 16.

42. Ісаєва К. М. Про розстріляних учнів торговельної школи пам'ятатимуть / Ксенія Ісаєва // Дзвони Підгір'я. – 2014. – 7 листоп. – № 45. – С. 12.

43. Левицький М. У листопаді 1943 р. на ринку в Калуші розстріляли юних бурсаків // Калуський нафтохімік. – 2010. – 6 листоп. – № 45. – С. 6.

44. Мацьків В. Дещо про розстріл студентів торговельної школи в Калуші 1943 р. / Василь Мацьків // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 18 черв. – № 92. – С. 1.

45. Музичин М. Зберімося, учні торговельки / Микола Музичин // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 10 листоп. – № 135. – С. 3.

46. Ониськів Д. Г. До 70-річчя розстрілу учнів торговельки планується дослідити всі білі плями цієї події / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2011. – 11 листоп. – № 45. – С. 4.

47. Тимошук Ю. Місце поховання учнів торгівельки досі невідоме / Юрій Тимошук // Вікна. – 2008. – 20 листоп. – № 45. – С. 4.

48. Якименко С. П. Розстріляним учням торгівельки – пам'ять у віках: [Калущина відзначила 71-і роковини тієї трагічної події] / Світлана Якименко // Західний вісник. – 2014. – 7 листоп. – № 45. – С. 5.

Emilia Andriiv

Kalush

Kalush Trade School: Causes of Its Creation and Shooting of Students

Abstract. *The article shows the military-political situation on the area of the Galicia districts in 1941–1943s, finds out the reasons for the establishment of the Trade School in Kalush and the shooting of Students.*

Key words: *the State Trade School, a rank compulsory school, a rank school, a vocational school, an occupation authority, a labor mobilization.*

Людмила Андрійчук
м. Калуш

Участь жінок Калущини у національно-визвольній боротьбі (40-і рр. XX ст.)

Анотація. У статті здійснено спробу дослідити долі жінок-учасниць підпілля ОУН на Калущині. На основі архівних матеріалів, опублікованих документів та спогадів висвітлено біографічні відомості про діяльність жінок в умовах підпілля, їхній внесок у національно-визвольну боротьбу на теренах нашого краю. Розкрито основні функції, які виконували жінки у підпіллі, особливості приватного життя.

Ключові слова: жіноцтво, зв'язкові, Юлія Ганущак, Ірина Стадник, Надія Відоняк, медична служба, референтура, національно-визвольна боротьба, підпілля ОУН, Калущина.

Один із феноменів національно-визвольної боротьби середини минулого століття в Західній Україні – масова участь у русі опору жінок-українок, в основному молодих. Українки, котрі виконували завдання ОУН і УПА, на п'єдесталі світового воєнізованого жіноцтва посідають особливе місце. Більшість із них були непохитними у всьому, що стосувалося державницької ідеї і національної гідності, пам'ятаючи про це і в безвиході оточеної енкаведистами криївки, і в безкінечності сталінських таборів.

Ідею незалежної України в ті роки відстоювали тисячі галичанок, без яких ОУН і УПА ніяк би не змогли упродовж десятиліття протистояти найбільшій армії світу.

Мета пропонованої статті полягає у спробі описати участь жінок Калущини у національно-визвольному русі 40-х рр. XX ст; з'ясувати роль і місце жіноцтва в середовищі підпілля ОУН і повстанських відділах УПА, уточнити й

доповнити біографічні відомості про учасниць повстанського руху на Калушині.

Попри наявність певної наукової, публіцистичної, мемуарної літератури, жіночий досвід участі в українському підпіллі і повстанському русі досі залишається недостатньо вивченим. Доля жінок-учасниць національно-визвольної боротьби досліджена лише частково. Окремі публікації на цю тему підготували дослідники: Володимир В'ятрович [9], Тетяна Антонова [6], Марта Гавришко [10–12], Володимир Мороз [22]; краєзнавці: Микола Когут [17–19], Зіновій Бойчук [8]. Довідкова інформація про жінок-підпільниць зафіксована в книгах Петра Содоля [27; 28].

Певну інформативність мають також публікації Богдана Мушкевича [23], Катерини Рисей [25], Євгена Гірника [13], Ольги Івасів [15] та ін. Цікаві біографічні відомості про жіноцтво Калущини містять матеріали «Збірника матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950 рр.)» [14].

Важливим джерелом з вивчення участі жінок у національно-визвольній боротьбі на Калушині є згадки про їхню підпільну діяльність в архівних документах [1; 2], опублікованих джерелах [3; 4; 20; 21].

Архівні матеріали фіксують епізоди використання радянськими силовими структурами жінок в агентурній роботі. Цікавим у цьому зв'язку є «Протокол допиту СБ ОУН запідозрених у зраді членів ОУН і УПА» [1, арк. 1–7], виявлений у фондах Центрального архіву вищих органів влади й управління у м. Києві.

У протоколі допиту агента НКВС «Юлі», що діяла у 1944 р. на Тлумаччині, зафіксовано спробу використання жінки-агента супроти духовної особи. Ось коротенький витяг із цього документа: «У НКВД мені доручили [з'ясувати] чи не зв'язаний о. Малкович з підпільниками, як наставлений до радянської

влади та ОУН. Запросити його на чайок і попросити підготувати дочку для переходу із православного обряду на греко-католицький (я не хотіла), перейти на політичні теми. Якщо між нами дійде до ближчих взаємин, віддатися йому вповні (Малкович був целіб[ат], але мав репутацію «молодчика»). Однак отець виїхав у гори і вдома його не застала. Через кілька днів був заарештований вчитель Тоган. Серед дівчат залучила Данилович Юльцю до збору одягу, яка охоче погодилася» [1, арк. 4]. Відповідні завдання, очевидно, отримували жінки і від Служби Безпеки ОУН.

Серед опублікованих джерел репрезентативними в контексті нашого дослідження є спогади Євгенії Андрусяк [5], Степана Фрасуляка [29], Ольги Гросберг [21]. Цікаві відомості про участь жінок в діяльності підпілля ОУН і УПА збереглися у спогадах учасниці подій Євгенії Андрусяк [5], яка певний час перебувала в Калуші, Новиці та інших селах Калущини.

Рідкісну історичну інформацію про діяльність жінок в підпіллі ОУН можна почерпнути в архіві Центру досліджень визвольного руху, де зберігаються аудіоінтерв'ю з учасниками підпілля ОУН і повстанцями (АЦДВР, ф. 39 (Колекція спогадів)).

Важливим аспектом дослідження історії національно-визвольного руху на Станіславщині є й особистісний контекст взаємовідносин жінок і чоловіків у підпіллі та відділах УПА. Цю проблему активно розробляє історик Марта Гавришко [10–12].

«Підпільний статус учасників українського визвольного руху 40–50-х років ХХ ст., – зауважує дослідниця Марта Гавришко, – став визначальним чинником формування міжособистісних стосунків, особливо у романтичній сфері. Високий ступінь конспіративності та обережності суттєво впливав на розвиток інтимних відносин у середовищі українського підпілля, адже для більшості з них пріоритетом були високі ідеї

визволення української нації, а не влаштування особистого життя. Почуття обов'язку перебувало у перманентному конфлікті з особистими бажаннями» [11, с. 128].

Характерним у цьому зв'язку є приклад повстанського командира («Довбуша»), відділ якого воював на Калущині. Підполковник УПА Степан Фрасуляк («Хмель») згадував, як командир сотні «Опришки» Володимир Депутат («Довбуш»), дізнавшись, що його кохана, санітарка «Оленка», була агенткою МГБ і через неї у засідках загинуло багато його бійців, «зі встиду хотів застрілитися, але його повстанці, які свого командира любили, потрапили його розрадити» [29, с. 116; 11, с. 131].

Ще однією стороною проблемних взаємин чоловіків і жінок у середовищі підпілля ОУН було те, що чоловіки займали абсолютну більшість керівних посад різного рівня у структурі визвольного руху, що могло провокувати їх на зловживання своїм становищем [11, с. 141].

Загальну кількість жінок-учасниць повстанської боротьби на Калущині сьогодні визначити проблематично. Тому варто згадати тих із них, про кого збереглися бодай короткі звістки в джерелах.

Серед підпільників ОУН, вихідців з Калущини, була Юстина Базюк («Калина») із села Бережниці (1918–19.01.1995). Від 1930 р. вона у лавах молодіжної ОУН. Підрайонна провідниця УЧХ (1943–1944), а в 1945–1946 рр. референт УЧХ на Перегінщині. Заарештована в лютому 1946 р. Засуджена на 15 років ув'язнення. Після повернення проживала в Бережниці [7, с. 129].

Від 1945 р. у підпіллі ОУН перебувала Олена Мочіус (Моціус, Мочивус) («Зв'язкова»), яка працювала друкаркою Калуського окружного проводу ОУН і була дружиною Володимира Фрайта, провідника Калуського окружного проводу ОУН (серпень 1950 р. – 13 грудня 1951 р.). Загинула Олена Мочівус 30 листопада 1951 р. [16, с. 184, 185].

Учасницею підпільної боротьби була й Антоніна Король (1924–30.10.1946), секретар-друкарка, дружина провідника ОУН Карпатського краю, Ярослава Мельника («Роберта»), родом із смт Войнилів [7, с. 164].

Серед учасниць підпільної діяльності ОУН на Калущині варто згадати й Парасковію Мазурик (5.04.1922–?), станична, забезпечувала повстанців продуктами, одягом, медикаментами, бинтами, що їх робили з полотняних сорочок. Заарештована в 1945 р., серед учасників боротьби вона згадує Євдокію Голинську, підрайонову зв'язкову, Марію Ткачук, станичну, яку чекісти схопили у Станіславі з медикаментами, Марію Шевчук (загинула трагічно з повстанцями) [20, с. 556–557] та ін.

Активними учасниками підпілля ОУН на Калущині були жінки-вихідці з інших районів Станіславщини. Серед них Марія Німа («Марта») (18.04.1925–18.11.1950) з с. Скоморохи Старі Рогатинського району. Вона походила зі священничої родини. Випускниця Станіславівської гімназії 1937 р. У складі ОУН з 1942 р. Навчалася у Станіславівській торгівельній школі (1941–1943). Очолювала жіночу мережу Калуського окружного провуду ОУН у 1944–1945 рр. Загинула в бою з чекістами поблизу с. Бережниця на Калущині [19, с. 143; 18, с. 24].

Вартісними є відомості про діяльність жінок у підпіллі ОУН на Калущині, зафіксовані у спогадах Ольги Гросберг (Наконечної) (1923–1996) з Рошнева Тисменицького району [21, с. 431–439]. У юнацтві ОУН з 1939 р. У 1942 р. зв'язковими лініями ОУН вона прибула в Завадку, бувала в Степанівці. Зналася з тодішнім повітовим юнацтвом ОУН Калущини Володимиром Калинієм («Артемом»), який здійснював вишкіл районних і підрайонних провідників у лісі між Калушем і Підгірками. На Калущині Ольга проводила ідеологічний вишкіл молоді. У селах вибирала дівчат для медсестринських курсів. На цих студіях, що проходили в Тяпчому на Долинщині, навчалися

Зеновія Чекалюк («Невідома») з Калуша, Тамара з Мошківців коло Войнилова. Медпункти для УПА були в Кадобній, Завадці, Томашівцях та інших селах [21, с. 431–432]. Такі відомості про діяльність жінок у підпіллі ОУН зазвичай важко віднайти і в архівних документах.

З Калущиною пов'язана діяльність підпільниці ОУН Марії Скрентович (Лаврів) (2.01.1925–?) із с. Залуква Галицького району [20, с. 530–538]. «У 1942–1943 рр. я була на кількох вишколах юнацьких провідників у Самбірщині, Калушині й Галицькому районі. Ми вивчали ази розвідки, військової та медсестерської справи, допомагали хворим і раненим. Мене назначили обласною жіночого юнацтва, і я перейшла на нелегальне становище» [20, с. 533].

Діяльність жінок-учасниць збройного підпілля ОУН та УПА, висвітлена через призму огляду історичних джерел, засвідчує, що жінка в лавах українських підпільників і повстанців відігравала не лише важливу роль рятівниці життя вояків, господині, для стрільців це мало також важливе емоційно-психологічне значення.

Більш об'ємно у нашому дослідженні окреслено життєвий шлях таких учасників українського підпілля, як Юлія Ганущак (*фото 18*), Ірина Стадник (*фото 19*) та Надія Відоняк (*фото 20*).

Феномен участі жінок у підпіллі був в українському національно-визвольному русі середини минулого століття. Дослідження цього явища поряд із вивченням ідеології, організації, військової та пропагандистської діяльності ОУН і УПА доповнить картину боротьби українців за свою незалежність.

Функції жінки в повстанській війні не обмежувалися технічною та медичною ланками, вона також була суб'єктом бойових дій. Хоча здебільшого жінки були залучені таки до медичної служби. На прикладі залучених до медичної опіки

ОУН і УПА можемо дослідити «мирні» ролі жінки на війні (професії лікаря, медсестри), «напівмирні» – на прикладі друкарок та зв'язкових [6].

Жінки виконували обов'язки фармацевтів, лікарів-хірургів, без наркозу робили повстанцям складні операції, під час нападів супротивника на шпиталі збройно захищали поранених, заготовляли харчі, самі робили ліки і перев'язувальний матеріал. Жінки-друкарки при поганому освітленні, у криївках, позбавлених усяких вигод, щоденно друкували та передруковували сотні листівок і брошур. А коли ворог їх виявляв – стрілялися або підривалися гранатами. Зв'язкові, щоб виконати завдання, долали пішки величезні відстані, передавали з рук у руки таємну інформацію і пошту. Фактично, вище перераховані допоміжні функції жінок були одними з головних і найбільш цінованих [6].

На Калушині в сузір'ї жінок-підпільниць слід виокремити постать Юлії Ганущак («Галичанки») – педагога, учасниці національно-визвольних змагань і політв'язненої [19, с. 45]. Сімнадцятирічною дівчиною вона пов'язала своє життя і долю із ОУН. Юлію Ганущак знали в Україні і за кордоном як визначну діячку, виховника молоді, обласного провідника Українського Червоного Хреста ОУН і УПА. Вона тісно співпрацювала зі Степаном Бандерою та іншими патріотами України [23, с. 7].

Народилася майбутня підпільниця 31 січня 1915 р. в селі Довпотові теперішнього Калуського району у сім'ї дяка. У дитячі роки Юля отримала належне релігійне і національне виховання [17, с. 56]. Батько – Ганущак Йосип Степанович, мати – Ганущак (з дому – Магас) Розалія Петрівна. У сім'ї, окрім Юлії, було ще троє дівчат – Наталія, Марія, Євдокія і двоє хлопчиків, які померли немовлятами. У 1930 р. закінчила семирічну початкову школу. Незважаючи на скромні заробітки, того ж року батьки віддали доньку на навчання до щойно відкритої платної Дрогобицької української гімназії імені Івана Франка

при «Рідній школі». Заклад став форпостом спротиву полонізації освіти. Колишній фундатор стрілецького руху, полковник УСС, а тоді вчитель історії, географії і руханки Іван Чмола організував у гімназії два пластунські курені: 18-й – імені Івана Франка та 36-й – імені Ольги Кобилянської (згодом Людмили Старицької-Черняхівської). Кольорами пластових хусток у хлопців були гранатовий, у дівчат – зелений. У вересні 1930 р. польська влада заборонила «Пласт»* і розпочала арешти його діячів. Директорові гімназії Володимиру Кузьмовичу присудили три місяці арешту. Організація стала діяти підпільно [10].

Питання вступу до «Пласту» для Юлії ніколи не викликало сумнівів. Для тогочасної західноукраїнської молоді пластунський рух був стилем життя і можливістю отримати альтернативні офіційним знання, вміння і навички. Участь у діяльності «Пласту» сприяла не лише патріотичному вихованню Юлії, а й формуванню її організаторських здібностей [10].

Вона деякий час була курінною, координувала роботу різних гуртків, навчала молодших. Після звісток про Голодомор у Великій Україні збирала кошти для допомоги голодуючим. За це отримала попередження від дирекції гімназії, яка боялася репресій влади [12]. Під час навчання в гімназії у 1932 р. Юлія стала членкинею Юнацтва ОУН [17, с. 57].

У 1936–1937 навчальному році пройшла однорічний курс у Вищій торгівельній школі у Львові. Водночас займалася активною громадською роботою. Була секретаркою просвітницького товариства «Відродження» у Калуші [12].

*«Пласт» – національна скаутська організація, створена в 1911 р. Метою Пласту є сприяти всебічному патріотичному вихованню і самовихованню української молоді на засадах християнської моралі. Пласт був заснований невдовзі після заснування скаутського руху Робертом Бейден-Пауелом в 1907 р., а вже 12 квітня 1912 р. у Львові пластуни склали першу Пластову присягу. Серед засновників організації були Іван Чмола, Олександр Тисовський, Петро Франко та ін.

За панської Польщі (1938–1939) Ю. Ганущак викладала на курсах провідників «доросту» при товаристві «Рідна школа» у Калуші та в «Союзі українок» [17, с. 57]. Розробляла для них навчальні курси, які погоджувала з управою вказаних товариств. Тоді ж уперше потрапила під приціл польської влади. Заплатила штраф за те, що під час уроку історії назвала загарбницькою політику Польщі щодо Галичини і Волині у 1919–1921 рр. [10]. У 1939–1940 рр. Юлія працювала легально у школі села Верхня Калуського району [17, с. 57].

Проте, у педагогічному середовищі з'явилися сексоти, на думку яких, Ю. Ганущак не досить старанно дотримувалася нових навчальних програм. Це привернуло увагу чекістів, які двічі викликали її на допит. Влітку 1940 р., попереджена інспектором райвно, членом ОУН Тарасом Банахом, що їй загрожує арешт, Юлія переходить на нелегальне становище [17, с. 57].

Про цей випадок «Галичанка» згадувала: «Приїхали більшовики мене арештовувати. Послали по мене зі сільради якогось посланця. Ця дівчина не сказала, чого вона мене кличе. Визиває вас голова і все. А на дорозі іде мужчина такий, що я його знала і не пристаючи каже мені: «Тікайте, тікайте»... ну я тоді обернулася і назад, поміж хати, тоді я втекла» [12]. Відтоді, з лютого 1941 р., перейшла у підпілля. Переховувалася у селах Верхня, Нова Верхня, Мостище Калуського району. З весни 1941 р. стала членкинею ОУН. У травні цього року радянська влада розкуркулила і репресувала її батьків. У довідці Виконкому Довпотівської ради депутатів трудящих від жовтня 1946 р., спеціально підготовленій для МГБ, зазначалося, що батьки Ю. Ганущак були розкуркулені і «виселені як родина зрадників». Батько помер на засланні у 1942 р., а мати повернулася до с. Довпотів у 1946 р. [12].

Від 1941 р. («Галичанка») – окружна жіноцтва ОУН Калущини (Долина–Рожнятів–Калуш) [28, с. 20]. У роки німець-

кої окупації краю Юлія нетривалий час працювала в Українському комітеті, що містився в Народному домі Калуша (пропагандистський відділ) [17, с. 57]. З весни 1943 р. була провідницею жіночої сітки Калуського окружного проводу ОУН. У лютому 1944 р. зустрілася з обласним провідником ОУН Станіславщини Романом Мокрієм («Байдою»), який запропонував їй очолити жіночу сітку і референтуру Українського Червоного Хреста Станіславського обласного проводу ОУН, заступивши на цій посаді Артемізію Галицьку («Мотрю»), яка відбула на Буковину [10].

Роботу Ю. Ганущак у підпіллі на деякий час перервав гострий конфлікт з давнім другом, а тепер її керівником Ярославом Мельником («Робертом»). У 1930-ті рр. вони разом працювали на Калушині. («Роберт»), а тоді просто («Владко»), обіцяв згадати про неї у своїй майбутній книзі «Мрії молодого революціонера», яку не судилося написати [12].

У 1940-х рр. («Галичанка») і («Роберт») мали різні завдання у підпіллі, але однаково віддано їх виконували. Втім, вище становище («Роберта») в організаційній структурі ОУН, на думку («Галичанки»), призводило до деякого зловживання своєю владою. Демонструючи незгоду з такою ситуацією, Ю. Ганущак наприкінці серпня 1944 р. при зустрічі з Я. Мельником у Чорному лісі поблизу села Грабівці Перегінського району Станіславської області попросила звільнити її з посади референтки УЧХ Станіславщини. На її місце, за рекомендацією самої Юлії Ганущак, призначено Ірину Стадник-Шлемко («Руту») [12].

Зважаючи на свідчення («Галичанки»), наведені у протоколі допиту після зустрічі та знайомства з Зиновієм Тершаковцем («Федором») – керівником Дрогобицького обласного проводу ОУН, установлено, що останній запропонував їй очолити жіночу реферантуру Дрогобицького обласного проводу ОУН, на що вона погодилася [12].

Таким чином, від весни 1945 р. наказом крайового провідника Ярослава Мельника («Роберта»), («Галичанка») переведена на терени Дрогобицької області (провідниця УЧХ; 1945–1946 рр.) [17, с. 57].

До її обов'язків входила організація заготівлі медикаментів, лікування поранених і хворих бійців УПА, облаштування підпільних шпиталів, медичного обслуговування населення у запіллі, санітарних вишколів. У співпраці з господарською референтурою ОУН вона організовувала допомогу сім'ям підпільників, збирала продукти і одяг для упівців. Крім того, організовувала курси пропагандистів і співпрацювала зі Службою безпеки ОУН, для якої дівчата виконували функції зв'язкових і розвідниць [12].

Про створення Українського Червоного Хреста (УЧХ) згадано у протоколі допиту Юлії Ганущак за 1946 р.: «В подальшому, в лютому місяці 1945 р. в селі Дідушиці, Стрийського району, я мала зустріч з довіреною особою крайової провідниці жіноцтва ОУН («Монети» – «Бистрої»), яка проінформувала мене про те, що реферантура жіноцтва, як така, ліквідовується, а на її база створюється УЧХ» [12].

Ю. Ганущак згадувала, що в практичній діяльності дівчатам-підпільницям необхідні були базові знання про різні види зброї і навики в користуванні гранатами і пістолетами. Тому вона виступила ініціаторкою коротких вишколів із військової справи, які тривали 5–6 днів. Зокрема, 1944 р. такий курс відбувався у с. Белеїв Долинського району Станіславської області [12].

У квітні 1945 р. наша землячка була відзначена Головним Військовим штабом Бронзовим Хрестом Заслуги – за активну участь у національно-визвольній боротьбі українського народу проти окупантів [17, с. 58].

Радянські спецслужби пильно стежили за діяльністю Ю. Ганущак. Тому, розробляючи операцію з її захоплення, навесні 1946 р. взяли в агентурну розробку спецкур'єрку Дрогобицького обласного і Самбірського окружного проводів ОУН («Дарку»), завербовану під псевдо («Оксана»), яка користувалася великою довірою та авторитетом у Ю. Ганущак. Завдяки отриманим від («Оксани») відомостям чекісти дізналися про подробиці діяльності Ю. Ганущак, маршрути її пересування, коло підпільників, з якими тісно співпрацювала, адреси конспіративних квартир, які вона відвідувала.

Третього червня 1946 р. («Галичанка») перебувала на явочній квартирі у селі Верхнє Синьовиднє Сколівського району. Для проведення операції щодо затримання («Галичанки») в село направили начальника 2-го відділу УМДБ Дрогобицької області підполковника Литвинова і заступника начальника 10-го відділу лейтенанта Мальцева. Під час затримання вона намагалася позбутися документів Дрогобицького окружного проводу ОУН, які отримала кілька днів перед цим на особистій зустрічі з Іваном Лаврівим («Нечаєм»), про що є свідчення, наведені у протоколі допиту Юлії за 11 червня 1946 р. Організаційні документи, які стали головними доказами у справі, («Галичанка») не встигла знищити. Під час обшуку у неї вилучили виписки з американської преси, звернення ОУН до українських переселенців від лютого 1946 р., програмні постанови III Надзвичайного збору ОУН, дві записки від («Нечая») до референта пропаганди Дрогобицького надрайонного проводу Ореста Федун («Ікара»), інструкцію («Богуна») районним керівникам ОУН, журнал «Шлях перемоги» за квітень-травень 1945 р., у якому був опублікований наказ УПА про нагородження Ю. Ганущак БХЗ, а також звіти («Галичанки») від 18 квітня, 2 червня і 30 липня 1945 р. Саме ретельність у написанні місячних звітів, при чому власноруч, а не на друкарській машинці, стала одним з виріша-

льних факторів під час доведення її провини у ході судового засідання: «Всі звіти вони взнали, весь крок... Наприклад, референтура пропаганди, чи провідник, то він мав машинку. А я вже таке як УЧХ то машинки не мала, бо це не було тако во, не тряслося з рук. Отже, було моє оригінальне письмо. Я ж бо не могла заперечити того... Як я могла казати, що то не я? Як моє письмо» [12].

Після арешту («Галичанка») перебувала певний час у Дрогобицькій тюрмі, де її жорстоко допитували. Підпільниця стійко переносила всі допити і не зізнавалася у своїй істинній діяльності в ОУН.

Першого листопада 1946 р. Військовий трибунал Київської області засудив її за статтями 54 – 1 «а» і 54-11 КК УРСР на десять років таборів і п'ять років позбавлення громадянських прав. Провела 9 років, 7 місяців і 13 днів на засланні у Мордовії (Темниківський виправний трудовий табір, так званий Дубровлаг) та на спецпоселенні у Новосибірську [12].

На рідну Калушину повернулася після повного відбуття покарання у 1962 р. Як і всі політв'язні, Юлія мала проблеми з пропискою і працевлаштуванням. Проживала у рідному селі Довпотові, що у чотирьох кілометрах від Калуша. Ніколи не нарікала на свою нелегку долю, не мала сім'ї. І протягом багатьох років Ю. Ганущак хворіла на деформуючий поліартрит. Їй допомагали рідня та громадські організації Калущини, всієї Галичини, і з-за кордону. Зокрема, посильну допомогу надавали Калуська станиця Братства вояків УПА тодішній голова – Іван Кульчицький), історико-просвітницька організація «Меморіал» (голова Богдан Мушкевич), Конгрес українських націоналістів Калущини [17, с. 58–59].

Ю. Ганущак випала доля дочекатися відродження незалежної України. Наша краянка цікавилася політичним життям держави і ділилася спогадами про діяльність ОУН і УПА на

наших теренах. Представники різноманітних політичних та громадських організацій як всієї України, так і поза нею були частими гостями в її оселі [17, с. 58–59].

Життя патріотки обірвалося у рідній хаті в с. Довпотові Калуського району 5 серпня 1997 р. Жителі Калушини та гості провели в останню путь мужню жінку, вірну дочку України Ю. Ганущак («Галичанку») [17, с. 58–59].

Після освячення пам'ятного хреста про зустрічі та співпрацю з («Галичанкою») поділилися спогадами Катерина Гаврилів («Зелена») з Болехова, колишня повітова провідниця УПА Сколівського повіту; Марія Скрентович (Лаврів «Звенислава»), колишня окружна провідниця жіночої сітки ОУН Станіславщини; Іван Попович – член братства ОУН і УПА зі Стрия; калушани Катерина Рисей, Ольга Руда, Ірина Сохацька, Анастасія Фікерт, Іван Кульчицький. Відправив панахиду та освятив пам'ятник отець Петро Хемій [23, с. 7].

Отже, на прикладі життя та діяльності («Галичанки»), бачимо жертвну і самовіддану працю на благо майбутньої незалежної України. Ю. Ганущак належить до тисяч жінок, які свідомо відмовилися від перспектив кар'єрного росту, заміжжя і материнства, ризикували власним здоров'ям і життям заради ідей, у які щиро вірили. На відміну від багатьох жінок, які йшли в підпілля за нареченими, шлюбними чоловіками, братами, рятувалися від репресій чи були насильно мобілізовані з огляду на свої професійні якості, («Галичанка») працювала в ОУН через свої переконання. Саме тому стала ворогом і мішенню для радянської влади.

До когорти славетних та видатних підпільниць, які віддали свої життя за Україну належить Ірина Стадник-Шлемко («Рута»). Малодослідженою є участь у національно-визвольній боротьбі цієї дівчини.

Народилася Ірина 9 жовтня 1912 р. Точне місце народження – м. Миколаїв, що на Львівщині. Тут її батько Андрій був сотрудником (*тимчасовий адміністратор*. – Л. А.) у церкві св. Миколая, пізніше в церкві Стрітіння Господнього в с. Підгірки Калуського деканату та церкві с. Завій Калуського деканату (1914–1921). Він народився в Миколаєві або Роздолі 24 квітня 1884 р., закінчив у 1909 р. Львівську духовну семінарію. Мати Олександра була донькою отця Івана Козака, пароха у с. Підгірки [22, с. 6].

Із початком Першої світової війни Андрія Стадника, як і багатьох інших священників, австрійська влада інтернувала в концтаборі Талергоф за підозрою у москвофільстві. Щоправда, перебував там недовго. Родина, імовірно, евакуювалася перед наступом царських військ, оскільки брат Ірини, Андрій за її твердженням, народився у с. Побук на Сколівщині. Це сталося 12 грудня 1914 р. Також мала старшу сестру Марію (1910 р. н.) та брата Василя (1917 р. н.) [22, с. 6].

Отець Андрій мав повагу парафіян, брав участь у громадській праці, зокрема і в часи існування ЗУНР. Був ув'язнений поляками, які зайняли Миколаїв у травні 1919 р. Вийшов на волю після дев'ятимісячного ув'язнення у львівських «Бригідах». У цей час його родина, імовірно, виїхала у Підгірки до отця Козака. У 1921 р. о. А. Стадник захворів на запалення легень, від чого і помер 5 лютого того ж року. Похований біля церкви села Завій. На хресті, встановленому парафіянами, читаємо: «...о. Андрій Стадник, грек[ко]-като-л[лицький] сотруд-ник з Миколаєва н/Днс. 24.04.1884+05.02. 1921» [19, с. 193].

Після цього родина остаточно залишилася у Підгірках. Закінчивши 7 класів народної школи, Ірина розпочала навчання в III-й державній учительській жіночій семінарії у Львові. Мала бездоганну поведінку та оцінки. Тут у 1926 р. стала членом

«Пласту», належала до 3-го куреня юначок ім. кн. Ярославни і 44-го куреня юначок ім. Лесі Українки [22, с. 6].

З протоколу допиту від 5 жовтня 1944 р.: «У 1929/30 навчальному році на третьому курсі я була завербована в українську націоналістичну організацію УВО, як її член, активною націоналісткою Оленою Грабович. Тоді моє псевдо було («Скала»). Після закінчення школи я виїхала до своєї матері у село Підгірки, Калуського району, куди до мене на зв'язок мали вийти інші члени УВО. Але вони не вийшли, і моя діяльність в УВО припинилася» [8].

Закінчила вчительську семінарію у червні 1931 р. і повернулася до матері у Підгірки. Тут займалася господарством, оскільки повноцінної роботи за фахом не знайшла: не була полькою, і документи на працевлаштування постійно завертали безрезультатно [8].

У 1933–1939 рр. працювала вихователькою при Народному домі в Калуші та в дитячих садках, викладала на курсах у калуській філії «Просвіти». У філії Українського педагогічного товариства «Рідна школа» займалася громадською діяльністю. У цей час співпрацювала і дружила із вчителькою Юлією Ганущак. Ця мужня жінка, досвідчена підпільниця, згодом відіграла визначальну роль у житті Ірини Стадник-Шлемко [22, с. 6].

З приходом в Західну Україну більшовиків і до травня 1941 р. Ірина вчителювала у неповній середній школі у Калуші. Тоді ж, у вересні 1939 р., вийшла заміж за свого ровесника Володимира Шлемка, з яким познайомилася в 1937 р. у співоочому товаристві «Боян» в Калуші. Він народився у селі Чернелиці Городенківського району, у 1932 р. закінчив державну українську гімназію в Станиславові, відтак – юридичний факультет Львівського університету. З приходом більшовиків працював завідувачем гуртожитку середньої школи № 4. Одно-

часно під псевдо («Магістр») брав участь у підпільній роботі ОУН спочатку як провідник міського проводу, а потім як організаційний референт повітового проводу Калущини та заступник його керівника Тараса Банаха («Вайси»). Був заарештований енкаведистами на Святвечір 1941 р. 20 травня того ж року засуджений обласним судом до найвищої міри покарання і розстріляний. А наступного року Ірина пережила ще одне потрясіння – померла її мати Олександра [22, с. 6].

З протоколу допиту від 5 жовтня 1944 р.: «У 1943 році під час німецької окупації я працювала касиром у Калуському окружному союзі кооперативів. У цей час мене часто відвідувала Юлія Ганущак («Галичанка»), яка в той час вчителювала в Калуші, давала мені різну націоналістичну літературу. А приблизно у травні 1943 року вона завербувала мене в члени ОУН, давши псевдонім («Рута»). Відтоді я відновила свою діяльність як українська націоналістка, але числилася як рядовий член ОУН, ніякої практичної роботи не здійснювала» [8].

Через загострення туберкульозу в грудні 1943 р. поїхала лікуватися у доктора Барвінського у Львів, де влаштувалася на працю бухгалтером у «Маслосоюз». Повернулася на Калущину у травні 1944 р. і включилася у підпільну роботу, ставши господарчим референтом мережі ОУН і, одночасно, заступницею обласного референта жіноцтва Юлії Ганущак [22, с. 6].

«Я приступила до роботи як господарський референт жіноцтва ОУН при обласному проводі, – пояснювала на допиті Ірина Шлемко. Мала своїм обов'язком передавати інструкції та інші директивні вказівки по господарській лінії від Станіславського обласного проводу ОУН. Відтоді я вже не мала постійного місця проживання, а весь час перебувала в дорозі як зв'язкова. З 28 серпня 1944 року я виконувала обов'язки референта жіноцтва при Станіславському обласному проводі ОУН замість усунутої («Робертом») («Галичанки») [8].

Брат Андрій навесні 1944 р. також пішов у підпілля, де був відомий за псевдонімами («Бистрий») і («Чорт»). Командував роєм в обласній боївці Служби безпеки (СБ), а на початку 1945 р. був першим командиром сотні УПА «Бистриця». За різними відомостями у травні того ж року потрапив під слідство СБ ОУН, за іншими – загинув у бою із спецчастинами НКВС біля с. Луги на Рожнятівщині у 1947 р. [22, с. 6; 19, с. 193].

28 серпня 1944 р. Ірина Шлемко («Рута») очолила жіночу мережу УЧХ і увійшла до складу обласного проводу ОУН Станіславщини. Відповідне призначення отримала від провідника Ярослава Мельника («Роберта») в с. Грабівка (тепер Калуський район) [22, с. 6].

У кінці вересня 1944 р. обласний провід ОУН перебував у Чорному лісі. Чергову зустріч з обласним керівником ОУН («Робертом») («Рута») мала в цьому лісі поблизу села Мислівка, Калуського району. Там отримала нові інструкції щодо роботи ОУН і повинна була відповідно до них поінформувати окружних референтів жіночих відділів ОУН, давши їм конкретні вказівки щодо роботи відповідно до обставин.

Під вечір 1 жовтня 1944 р. Ірина Шлемко разом з обласним фармацевтом Левом Василюком («Шкварком») вирушили до с. Бережниця, але на окраїні с. Яворівка з боку села Завій обоє були затримані облавою 191-го окремого стрілецького батальйону внутрішніх військ НКВД. Про ці події та арешт засвідчує такий документ: «Довідка про об'єднання українських націоналістів і створення ними «Української Головної Визвольної Ради» (УГВР) від 4 грудня 1944 р.: «Заступник начальника ОББ НКВД СРСР тов. Свірін та начальник УНКВД по Станіславській області тов. Завгородній 9 жовтня 1944 р. ВЧ повідомили, що 1 жовтня 1944 р. при проведенні чекістсько-військової операції було затримано референта Станіславського обласного проводу ОУН Шлемко Ірину Василівну (псевдонім

«Рута»), у якої вилучена виписка з документу, що свідчить про створення українськими націоналістами так званої Головної української визвольної ради, яка нібито взяла на себе керівництво «визвольною боротьбою українців» [3]. Далі в документі мова йде про згаданий вище допит 5 жовтня 1944 р., а також згадується дуже важливий речовий доказ – витяг з документа, що підтверджував створення українськими націоналістами Української Головної Визвольної Ради, яка взяла на себе керівництво визвольною боротьбою українців: «На допиті 5 жовтня [цього року] Шлемко І. В. заявила: «Як мені відомо з особистої бесіди з обласним провідником ОУН («Робертом»), а також з тих інструкцій, які він мені вручив під час зустрічі 30 вересня 1944 р., що зараз змінюється тактика роботи ОУН в тому, що якщо раніше були деякі розбіжності між мельниківцями і бандерівцями та іншими українськими націоналістами, то в даний час проводиться робота серед українських націоналістів всіх течій на предмет їх об'єднання в одну організацію, УГВР (*Українську Головну Визвольну Раду*. – Л. А.), яка ставить собі за основне завдання, також як і головний провід ОУН – створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД)» [3]. Така заява неабияк зворохобила і занепокоїла «доблесних» чекістів. Вони послали запити у Львів до колег, які допитували місцевих оунівців, щоб переконатися у достовірності свідчень Ірини Шлемко. І ось якого листа вони отримали: «У відповідь на наш запит про достовірність показів Шлемко, тов. Рясний 9 листопада [цього року] вислав спецповідмлення № 84/ від 17 листопада 1944 р. і протоколи допитів коменданта куща оунівської самооборони Дячишина П. М. і курінного Гачкевича М. П. (Львівська область), показами яких існування Головної визвольної ради підтверджується» [3].

Зокрема, П. Дячишин на допиті 12 жовтня повідомив: «Нині націоналісти діють під гаслом «Свобода – народам,

свобода – людству». Воно передбачає ведення боротьби з більшовиками силами не лише самих українців, а об'єднанням проти радянської влади всіх ворожих їй елементів незалежно від національності. Задля посилення боротьби з радянською владою відбулося об'єднання різних течій українських націоналістів, які раніше ворогували між собою. Для координації цих дій створено Головну визвольну раду» [8].

Того ж дня, 12 жовтня, («Рута») на допиті повідомила, що зв'язок з окружними референтами з жіночої роботи здійснювала через («Роберта»), а от належність до ОУН рідного брата Андрія приховала. Зізналась у цьому вже на допиті 15 листопада: «Брат Стадник Андрій Андрійович, псевдо («Бистрий»), 1914 р. н., уродженець с. Побук Скольського району Дрогобицької області. Через кілька місяців після окупації німцями Станіславщини Андрій вступив добровольцем на службу в українську допоміжну поліцію в Калуші, де пропрацював близько півтора року, а потім звільнився і повернувся в село Підгірки, де проживав. У квітні чи травні 1944 року зв'язався з оунівцями і пішов до них у ліс. Відтоді Андрій перебуває на нелегальному становищі і в лавах оунівців веде збройну боротьбу проти радянської влади. За цей час я бачила Андрія лише двічі: 28 серпня [цього року] у с. Грабівка і 30 вересня в с. Мислів того ж Калуського району» [8].

Під час обшуку в («Рути») знайшли згадані вище інструкції, а також загальнополітичний звіт за період від 20 серпня до 20 вересня 1944 р. та вищевказаний витяг з документу [8].

Затриману відвели в Яворівку, де негайно ж і допитали, хоча зазвичай енкаведисти не проводили таких термінових допитів. Очевидно, сподівалися якнайшвидше вийти на слід («Роберта») через («Руту»). Потім її перевезли до обласного центру, де й ув'язнили [22, с. 6].

Допитував заарештовану особисто начальник 2-го відділу боротьби з бандитизмом НКВС УРСР капітан держбезпеки Арутюнов [8].

11 листопада Ірині Шлемко було пред'явлене звинувачення за статтями 54-1 «а» (зрада батьківщини) і 54-11 (участь у контрреволюційній організації) Карного кодексу УРСР, а 28 грудня було винесено постанову про перекваліфікацію обвинувачення. Оперуповноважений відділу НКВС СРСР старший лейтенант держбезпеки Морозов, розглянувши слідчі матеріали у справі, знайшов, що «на підставі наявних у дізнання матеріалів вбачається склад злочину, передбаченого ст. 1-ю Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р., а тому, керуючись ст. ст. 127 і 128 КПК УРСР, постановив: звинувачення Шлемко Ірині Андріївні зі ст. 54-1 «а» і 54-11 КК УРСР переваліфікувати на ст. 1-ю Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р., про що повідомити обвинувачуваній під розписку в даній постанові» [8].

Такий собі «новорічний подарунок» підготували («Руті») слідчі: оголосили їй цю постанову 31 грудня 1944 р., а відтак ще й черговий допит влаштували: «Чи визнаєте себе винною по суті пред'явленого обвинувачення?» І жінка (вже вкотре!) повторювала історію про те, як була в УВО, а потім працювала на ОУН [8].

Тоді ж до справи Ірини Шлемко № 14685-П було додано копії документів, вилучених під час її затримання. 13 січня військовий трибунал у закритому засіданні визнав пред'явлене І. А. Шлемко обвинувачення доведеним і засудив її до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього майна. Вирок був остаточним і касаційному оскарженню не підлягав [8].

Останній документ у цій справі – довідка про те, що вирок військового трибуналу військ НКВС Станіславської області від 13 січня 1945 р. щодо засудженої до вищої міри

покарання – розстрілу Шлемко Ірини Андріївни 1913 р. н. виконано 16 січня 1945 р. Місце поховання («Рути») і досі не відоме. А вже в часи незалежної України, у травні 1994 р., жінку було посмертно реабілітовано [8].

Ось які відомості про («Руту») поміщено в реєстрі Національного банку реабілітованих: Шлемко Ірина Андріївна, 1913 р. н., м. Миколаїв Львівської області, українка, освіта середня. Проживала нелегально. Заарештована 03.11.1944 р. Звинувачення: член ОУН від 1930 року, псевдо – («Рута»), керівник жіночої сітки Станіславського обласного проводу ОУН. Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської області 13.01.1945 р. засуджена до розстрілу з конфіскацією майна. Розстріляна 13.01.1945 р., місце поховання невідоме. Реабілітована 12.05.1994 [24].

Таким чином, Ірина Стадник була однією із тих жінок, які займали чільне місце у підпіллі ОУН. Жінкам довіряли ролі не тільки друкарок і медсестер. Вони вміли працювати заради загального блага, відкинувши всі надії на особисте життя та власні амбіції і упередження.

До когорти відомих підпільниць також відносимо калушанку Надію Відоняк (псевдо «Тамара»). На відміну від двох попередніх учасниць національно-визвольного руху, інформація про цю нашу краянку майже відсутня.

Народилася Надія 1924 р. в родині Івана та Теодозії Відоняків. У Надії був брат Омелян (1932 р. н.) і три сестери: Віра (1928 р. н.), Люба (1926 р. н.) і наймолодша Єфросинія (1929 р. н.). Виростала Надія у сім'ї, з пошаною ставилися до минулого України й рідного краю [14, с. 16].

Влітку 1944 р. під час боїв за Калуш багато хат на Сівецькій згоріло, а Захара Відоняка – вціліла. Люди говорили, що це Мати Божа оберігає Відонякову хату. Напевне це було тому, що довгі роки хата Відоняка була священничим домом для

багатьох калушан, а для дітей з навколишніх вулиць – шкільною, тобто дитячим садком. Тут на Різдво, Великдень, у недільні дні правились Служби Божі, хрестили дітей. Надія працювала в конторі буріння і була годувальницею для своїх молодших сестер і брата, адже росли вони напівсиротами (батько Іван Відоняк помер у 1943 р.) [17, с. 67].

У стрія Захара Відоняка не було дітей, тому Надію тут мали за свою. Не раз допомагала рідні, доводилося часто і ночувати у стрійка Захара. Хата Відоняків стала з часом пунктом зустрічі підпільників ОУН – бували тут і командир міської боївки Сімків («Старик»), Володимир Рубчак («Богдан»), Прокопець («Борис») та інші. У 1943 р. Надія Відоняк стала зв'язковою проводу ОУН Калущини під псевдо («Тамара») [14, с. 17].

Уперше Надію Відоняк («Тамару») чекісти заарештували наприкінці літа 1947 року. Катували за всіма чекістськими методами – виривали з голови волосся, заганяли голки під нігті. Все це відбувалося у приміщення НКВД (тепер міська музична школа № 1). Сестра Євфросинія неодноразово приносила Надії передачі, але їх не брали. Коли Надію скатовану відпустили додому, вона розповідала матері, що під час приходів Євфросинії її ще жорстокіше катували, показуючи сестру через вікно: «Били мене, щоб призналася з ким маю зв'язок. Я мовчала, а вони страшили, що такі ж тортури чекають і Євфросинію» [17, с. 68].

Омелян Відоняк, брат Надії, згадує: «Я чув, як сестра пошепки говорила мамі, що вдруге чекістам у руки не дасться, бо ті закатують її, а тіло викинуть десь у болото» [14, с. 17].

У перших числах жовтня 1947 р. до Відоняків прийшов посильний від НКВД. Надія вже знала, що її чекає. Сказала, що прийде сама [14, с. 18].

Брат Надії, Омелян, так згадує той період: «Коли чекістський посильний пішов геть, Надія полізла на стрих. Тут вона зберігала отруту. Позичила у сусідів Сорохтеїв і Тріщуків термометри, розбила їх. Все перемішала і випила. Одягнулась у чорне вбрання, лягла у ліжко. Ми викликали знайомого лікаря Хмеляка, щоб рятував Надю, але сестра твердо стояла на своєму: «Краще смерть, але їм другий раз в руки не дамся». Хтось дав знати в НКВД. Коли чекісти приїхали за сестрою, Надя вже була напівмертвою. Відвезли у лікарню, намагались врятувати, щоб дізнатися про таємниці калуського підпілля. Та наступного дня, 5 жовтня 1947 р., Надія померла [17, с. 68].

Ховали Надію Відоняк 7 жовтня 1947 р. Весь Калуш – Загір'я, Фегонівка, Загробище прийшли на похорон підпільниці. Панахиду відправив калуський парох отець Володимир Тисовський [14, с. 18].

14 жовтня 1999 р. в Калуші відбулося відкриття і освячення пам'ятного знака жінкам Калущини, які боролися за волю України. Його встановлено на вулиці Сівецькій на місці хати Захара та Марти Відоняків, а на ньому напис: «У цій хаті, щоб вдруге не потрапити до рук НКВД, прийняла отруту зв'язкова підпілля Надія Відоняк («Тамара»)» [15, с. 1].

У 40-ві роки минулого століття молоді українки прагнули долучитися до боротьби за незалежність України. На їхній вибір вплинула суспільно-політична ситуація на західноукраїнських землях (та безпосередньо на Калущині), зокрема, утиски з боку польської влади, переслідування українців, приниження їхньої національної гідності.

Незважаючи на всі тортури, жінки-політв'язні зуміли зберегти свою духовну силу, закорінену у високій релігійності, моральність та людяність [26, с. 105].

Узагальнюючи все сказане вище, можна зробити такі висновки: українське жіноцтво, вступаючи в лави ОУН, свідомо обирало революційний шлях боротьби. Завдяки психологічним

особливостям, активній громадянській позиції, відповідальному ставленню до праці, жінки посіли визначне місце в підпіллі ОУН на теренах Калущини. Участь жінок у діяльності Українського Червоного Хреста належала до найважливіших ділянок праці під час війни.

Жінки працювали в референтурах: господарчій і пропаганди. Діяльність жіночої мережі ОУН полягала в пропагандивно-роз'яснювальній роботі, розповсюдженні листівок, збиранні продуктів та речей першої необхідності. Крім суто жіночих сфер діяльності (приготування їжі, пошиття та ремонту одягу, медичного обслуговування), жінки виконували функції зв'язкових, були залучені до розвідки тощо. Завдання розвідки полягало не лише в здобутті інформації, але й у викритті інформаторів ворога у власному середовищі. Тому для розвідки підбирали людей фізично і морально стійких, краще за все до цієї праці надавалися жінки.

Отже, жінки в підпіллі ОУН виконували доволі значну, складну й відповідальну організаційно-господарську працю. Їхня присутність у структурі підпілля ОУН і УПА була надійним тилом, який підсилював та зміцнював бойовий дух чоловіків.

Джерела та література

1. ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 227. – 164 арк.
2. Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. 14685-П.
3. Справка старшего оперуполномоченного 6-го отдела ОББ НКВД СССР Грамма об объединении украинских националистов и создании ими Украинского главного освободительного совета // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://istmat.info/node/40370>.
4. Протокол допроса Ганущак Юлии Иосиповны от 11 июня 1946 года // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/23570/>.

5. Андрусyak Є. Спогади / підгот., передмова: Л. Сенік; комент.: Б. З. Якимович. – Львів: Вид-во Лілея-НВ, 2002. – 128 с. – (Серія: Наші партизани; вип. 1).

6. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА / Тетяна Антонова // [Електронний ресурс] – Режим доступу http://shron1.chtyvo.org.ua/Antonova_Tetiana/Zhinka_ta_ii_myrni_napivmyrni_i_voienni_rol_i_v_borotbi_OUN_i_UPA.pdf.

7. Арсенич П. І. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті. До 65-річчя створення УПА / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. – 216 с.

8. Бойчук З. О. Розстрільна стаття для «зрадниць батьківщини» «Рути» / Зіновій Бойчук // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://firtka.if.ua/blog/view/rozstrilna-statta-dla-zradnici-batkivsini-ruti> 123 731.

9. В'ятрович В. М. Українська повстанська армія. Історія нескорених (видання третє) / Володимир В'ятрович // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/userupload/upa-armiya-neskorenyh.pdf>.

10. Гавришко М. І. Юлія Ганущак: «Помилування не просила, бо не так була вихована» «І слова стали чином живим...» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dt.ua/history/yuliya-ganuschak-romiluvannya-ne-prosila-bo-ne-tak-bula-vihovana_.html.

11. Гавришко М. І. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля / Марта Гавришко // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / За наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд. істор. наук К. Кобченко, канд. істор. наук О. Кісь. – Київ: ТОВ «АРТКНИГА», 2015. – С. 123–141.

12. Гавришко М. І. Лицарка Бронзового хреста заслуги УПА: до 100-річчя з дня народження Юлії Ганущак / Марта Гавришко // [Електронний ресурс] – Режим доступу: [file:///C:/Users/Sfinks/ Downloads/ dkz_2015_Spets.vip.2_31.pdf](file:///C:/Users/Sfinks/Downloads/dkz_2015_Spets.vip.2_31.pdf).

13. Гірник Є. О. Пам'яті полум'яної патріотки. Юлія Ганущак – «Галичанка» / Євген Гірник // Дзвони Підгір'я. – 1997. – 13 серп. – № 87. – С. 6.

14. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950 роки). – Калуш: дизайн і друк ПП «Артекс». – 2018. – 39 с.
15. Івасів О. С. Падали сльози ... / Ольга Івасів // Дзвони Підгір'я. – 1999. – 20 жовт. – № 119. – С. 1.
16. Ільницький В. І. Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН Василь Ільницький // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2010. – Вип. 16. – С. 178–187.
17. Когут М. С. Герої не вмирають... / Микола Когут. – Кн. 3. – Калуш: приватне підприємство «Артекс», 2002. – 72 с.
18. Когут М. С. Герої не вмирають... / Микола Когут. – Кн. 4. – Калуш: приватне підприємство «Артекс», 2003. – 54 с.
19. Когут М. С. Калущина: люди і долі. Біографічний довідник / Микола Когут. – Калуш: «Калуська друкарня», 2006. – 234 с.
20. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / ред. кол. Я. Лялька, І. Патер, Ю. Сливка та ін. Львів: Просвіта, 1993. – Кн. 1. – 798 с.
21. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Кн. 2. – Львів: «Видавнича Галицька Спілка», 1997. – 664 с.
22. Мороз В. Р. Ірина Стадник-Шлемко – «Рута» / Володимир Мороз // Громада. – 2016. – 21 жовт. – С. 6.
23. Мушкевич Б. Р. Юлія Ганущак повернулась додому в граніті / Богдан Мушкевич // Дзвони Підгір'я. – 2000. – 11 лист. – № 129–130. – С. 7.
24. Національний банк репресованих // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=333204>
25. Рисей К. Й. Вона жила Україною / Катерина Рисей // Дзвони Підгір'я. – 1997. – 17 вер. – № 101. – С. 3.
26. Романів О. В. Під покровом Богородиці. Жіночі історії з таборів ГУЛАГу / Оксана Романів. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. – 108 с.
27. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49 / Петро Содоль. – Довідник перший. – Нью-Йорк: «Пролог», 1994. – 199 с.

28. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49 / Петро Содоль. – Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

29. Фрасуляк С. Ф. Ремесло повстанця: збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-Хмеля / [упоряд. і наук. ред.: Р. Забілий]. – Львів, 2007. – 424 с.

Ludmila Andriychuk

Kalush

Participation of women from the Kalush District in the national liberation struggle (40-s of the twentieth century)

Abstract. *The article attempts to investigate the fate of women members of the OUN clandestinity in the Kalush District. Biographical information about the activities of women in the clandestinity and their contribution to the national liberation struggle on the territory of our country were covered on the basis of archival materials, published documents and memoirs. The basic functions performed by women in the clandestinity, the features of privacy are revealed.*

Keywords: *women, signalmen, Julia Hanushchak, Iryna Stadnyk, medical service, Nadija Vidonjak, abstract, national liberation struggle, OUN clandestinity, Kalush District.*

З ІСТОРІЇ СУДОЧИНСТВА НА КАЛУЩИНІ

УДК 347.96 : 329.73](477.86) “192/193”

Олег Ониськів
м. Калуш

Калуські судді – активні учасники культурно-просвітницького руху 20–30 років XX століття на теренах Калущини

***Анотація.** У статті вперше висвітлено сторінки з життя правників, суддів Калуського повітового суду. Степан Гладишовський та Вікентій Франц Микласевич, поряд із своєю професійною діяльністю з учинення правосуддя, активно брали участь у культурно-просвітницькому русі міста Калуша. За свою громадську діяльність зазнавали переслідувань з боку окупаційної польської влади та були змушені покинути суддівську кар'єру.*

***Ключові слова:** Степан Гладишовський, Вікентій Франц Микласевич, Калуський повітовий суд, суддя, Народний Дім, Калуська філія «Просвіти», «паціфікація».*

Історія Калуша є не менш цікавою, якщо її досліджувати через призму діяльності певної когорти людей. У міжвоєнний період українська державність була втрачена, а польський окупаційний уряд активно проводив політику колонізації та різноманітних утисків за національною ознакою. Місцеве населення, не бажаючи миритися з цією ситуацією, активно гуртувалося в різні політичні партії, культурні організації, економічні товариства для захисту своїх прав та свобод.

Як відомо, провідниками громадсько-політичного та культурно-просвітницького руху виступала еліта тогочасного суспільства – українська інтелігенція. Невід'ємною складовою інтелігенції були українські правники. На теренах Калущини місцеві адвокати засновували свої канцелярії та надавали фахо-

ву правову допомогу, поряд з цим їхні канцелярії були центром національно-культурного життя міста [1, с. 9].

Крім адвокатської практики, особливу увагу до себе привертає діяльність калуських суддів (*фото 11*), які поряд із своєю професійною діяльністю у Калуському повітовому суді (пізніше після судової реформи 1928 р. Калуський гродський суд), активно займались просвітницькою роботою. Мова йде про суддів Степана Гладишовського та Вікентія Франца Микласевича. Через свою громадську діяльність згадані судді зазнали переслідувань з боку польської влади й були змушені пізніше покинути суддівську працю.

Степан Гладишовський народився 26 грудня 1879 р. у Львові, при хрещенні отримав подвійне ім'я Степан-Данило. Навчався в Стрийській та Львівській гімназіях, після закінчення склав іспит на атестат зрілості. Підтвердивши свою готовність до навчання у вищому навчальному закладі, Степан у 1898 р. вступає до Львівського університету на правничий факультет. Під час навчання в 1901 р. відбувалися масові акції протесту, спрямовані на встановлення рівноправності української мови у викладанні дисциплін та створення кількох українських кафедр. Ці протести увійшли в історію під назвою «Сецесія українських студентів Львівського Університету 1901–1902 рр.» [2, с. 546–547]. Наслідком сецесії були переведення українських студентів в інші австрійські вищі навчальні заклади поза межами Галичини. Степан завершив навчання у Краківському університеті.

Згідно з тодішнім законодавством Австро-Угорщини, кандидати, які виявили бажання стати судьями, зобов'язані були мати стаж практичної роботи у галузі права не менше трьох років. Задля цього Степан Гладишовський у 1902 р. розпочинає свою практику в цісарсько-королівському Крайовому суді м. Львова. Через деякий час Гладишовського призивають на військову службу в Збройні сили Австро-Угорщини (нім.

Kaiserliche und Königliche Armee). Після завершення військової служби йому було присвоєно військове офіцерське звання хорунжий (нім. Fähnrich). Виконавши свій громадянський обов'язок, Степан продовжує правниче стажування та здобуття необхідних навичок, після чого успішно складає письмовий і усний іспит [3, с. 73]. Указом імператора Степана Гладишовського 11 вересня 1908 р. призначено на посаду судді в Калуський повітовий суд [4, с. 18–19].

Після початку Великої війни Гладишовський продовжував здійснювати свої повноваження. У 1916 р. його було мобілізовано до австро-угорського війська. Військову службу проходив в ерзацбатальйоні 33 піхотного полку в Збройних силах Австро-Угорщини. Наказом від 1917 р., заднім числом з 01.10. 1916 р. присвоєно звання лейтенанта ландштурму. У війську перебував до закінчення війни та розпаду Австро-Угорської монархії.

Із початком українсько-польської війни Степана інтерновано до Кракова. Через деякий час йому вдається виїхати з Польщі та оселитися в Станиславові. 8 лютого 1919 р. Гладишовський зголошується на військову службу в Українську галицьку армію [5, с. 64]. Зважаючи на професійний досвід і здібності, його призначено в Секретаріат військових справ і присвоєно звання поручник – суддя [4, с. 18–19].

Військові судді приймали присягу, яка була затверджена постановою Ради Державних секретарів ЗУНР 28 січня 1919 р. Її текст був такий: «Присягаю торжественно Всемогучому Богу і прирікаю на мою честь бути вірним Українській Народній Республіці і повинуватися її законам і розпорядам. Присягаю сповняти припоручені мені обов'язки після мого найкращого знання і совісті на кожному мені як військовому судії (судовому військовому уряднику) призначеному службову місці під час війни і миру, при собі мати завжди на увазі найвище добро моєї

Вітчизни, виконувати закони, розпоряди, повчання і доручення моїх зверхників і остерігатись всякого роду зловживання моєї влади, так мені, Боже, допоможи, Амінь» [6, с. 7].

Згідно з наведеною присягою військові судді присягали на вірність Українській Народній Республіці, а не Західноукраїнській Народній Республіці, що було зумовлено юридичним фактом укладення 22 січня 1919 р. Акту злуки двох держав у єдину соборну самостійну Українську державу.

Після поразки в українсько-польській війні та переходу армії за ріку Збруч Гладишовський опиняється у Великій Україні. У кінці 1919 р. на підставі дипломатичного паспорта він повертається до Калуша.

Від 1920 р. Степан Гладишовський виконує обов'язки судді в Калуському повітовому суді. Одночасно займається громадською діяльністю, очолює Народний дім, працює на благо Товариства охорони дітей і опіки над молоддю. У жовтні цього року до міста прибув батальйон польського війська. Місцем постою було вибрано приміщення Народного дому. Незважаючи на будь-які протести зі сторони голови товариства, який доводив, що увесь будинок був цілковито знищений під час військових подій Великої війни у 1917 р., а опісля відновлений за кошти української громади, повинен бути вільний від всяких реквізицій, все ж таки був зайнятий польськими військами. Виділ і Надзірна комісія, як органи управління товариством Народного дому, написали протест про самовільне зайняття приміщення, при цьому з боку польських військових не було надано жодних документів про реквізицію. Протест був звернений до польських органів державної влади в надії на звільнення Народного Дому та повернення його українській громаді. Серед підписантів протесту був Вікентій Микласевич, як член Надзірної комісії товариства [7, с. 4–5].

Вікентій Франц Микласевич народився 2 грудня 1886 р. в містечку Болехів Долинського повіту. Майбутній суддя здобував освіту в Стрийській гімназії та Віденському університеті, закінчивши правничі студії.

У 1913 р. Вікентій одружується із Ольгою Левицькою, яка походила із священничого роду Левицьких. Мати Ольги – Кароліна Олімпія Вояковська була рідною сестрою Марії Грушевської, дружини голови Центральної Ради Михайла Грушевського [8, с. 76–80]. У роки Великої війни Вікентій служив в австрійській армії, а Ольга займалася харитативною працею, доглядала поранених.

Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки та початку функціонування судової системи постала нагальна потреба в наборі суддів. При цьому Вікентія Микласевича призначає Державний секретаріат судівництва на посаду судді в Бурштинський повітовий суд. Через деякий час сім'я Микласевичів переїжджає до м. Калуша. У них народжується син Олександр-Всеволод, якого охрестив парох села Загір'я. Хресними батьками у таїнстві хрещення були відомий громадський та політичний діяч Михайло Грушевський та Людмила Савицька [9, с. 315].

13 листопада 1920 р. міністр юстиції Польської республіки виніс подання про призначення Вікентія Франца Микласевича на посаду судді в Калуський повітовий суд [10, с. 22]. Крім виконання своїх повсякденних обов'язків, пов'язаних із відправленням правосуддя, Вікентій активно займається громадською діяльністю.

Після закінчення Великої війни місто Калуш зазнало багато лиха, велика кількість місцевих кам'яниць була зруйнована. Найперше в місті було відновлено філію товариства «Прогрес», чималих зусиль до цього доклав Вікентій Микласевич, він же очолив її [11, с. 315]. Його дружина Ольга також активно

брала участь у культурно-просвітницькому житті міста, належала до «Товариства українських жінок».

Зусиллями національно свідомої громади Калуша культурне життя міста помалу відроджувалося. Так, станом на 30 червня 1926 року до філії Калуської «Просвіти» належало 14 відновлених читалень із 3 домами, 12 бібліотеками з 376 книжками, 10 аматорськими гуртками, 1 хором, 79 членами Матірнього товариства і 847 членами читалень [12, с. 394]. Відродження українського культурного духу по містах і селах Східної Галичини не могло не насторожувати керівництво Польської республіки.

Польська окупаційна влада, захопивши землі Західної України, почала проводити жорстку політику колонізації та асиміляції місцевого населення. Такі репресії викликали посилення національно-визвольного руху, який виявляв себе у різних формах диверсій, саботажу, підпалів маєтків та терористичних актів.

2 вересня 1926 р. відбулося засідання Виділу в Калуській філії «Просвіти», на якій Вікентій Микласевич подав заяву про припинення свого головування філією. Цей лист був відправлений 25 вересня до Головного виділу товариства «Просвіта» у Львові. На причину відмови від керівництва калуською «Просвітою» вказує наказ президії апеляційного суду в м. Львові, в якому зазначалося, що громадська діяльність Вікентія Микласевича дає підстави підозрювати його в антидержавній діяльності. Розповідаючи про цю ситуацію в часописі «Діло», дописувач підсумував досить лаконічно: «Погано з державою, коли їй загрожує діяльність членів просвітніх товариств» [13, с. 4].

Польська влада вбачала загрозу в українцях, які працювали в польських державних органах влади та одночасно займалися культурно-просвітницькою діяльністю. Степану Гладишов-

ському також було заборонено головування в Народному домі в Калуші [14, с. 3].

У вересні 1930 р. окупаційна влада розпочала акцію «пацифікації» (умиротворення) українських земель. Масштабність цього заходу вражає: для його проведення було залучено 17 рот поліції, 10 ескадронів кавалерії та інші поліцейські відділи [15, с. 124].

Умиротворення місцевого населення набувало характеру відвертого знущання, яке супроводжувалося грабунками та знищенням майна. Згідно з офіційними повідомленнями, у яких цифри були, як правило, значно менші, у Східній Галичині проведено 5195 обшуків у приватних будинках і приміщеннях українських інституцій [16, с. 37].

На Калушині у вересні-жовтні 1930 р. не було акцій саботажу, спрямованих проти польських властей. Щоправда, як зазначає тодішня преса, згоріла стодола діди́ча Дзедушицького у Станьковій. Однак слідство як таке поліція не проводила, оскільки не було інформації, що підпал стодоли стосується політичного саботажу. Лише єдине польське видання «Слово Польське» записало підпал на рахунок «українських саботажистів».

Виступаючи із доповіддю у польському сеймі, депутат Остап Луцький констатував появу в народі «глибоко захованого бажання помсти, завдяки польській пресі зросла й ненависть до українців серед польського населення». Депутат також стверджував, що ані військо, ані поліція не шукали саботажистів, тільки мордували людей, зазначених у готових списках, в основному – провідників культурних та господарських установ [17, с. 1].

У Калуському повіті акції «пацифікації» розпочалися 26 вересня 1930 р., вони супроводжувалися обшуками та арештами. Такі заходи були проведені в адвокатів: д-ра Воробця,

д-ра Коритовського, д-ра Сохаського, м-ра Аронця, директора банку Бариша. У приміщенні філії калуської «Просвіти» також були проведені обшуки. Після ревізії забрано на постерунок доктора М. Воробця із його дружиною, доктора Коритовського, І. Аронця, Ф. Біленького, А. Возняка, пластунку Т. Рубчак [18, с. 2–3].

У післяобідній час цього самого дня проведено обшуки в помешканнях та за місцем роботи суддів Вікентія Микласевича та Степана Гладишовського, по закінченню всіх ревізій судді були заарештовані.

Арешт двох калуських суддів мав чималий резонанс у тогочасному суспільстві: про нього писали як польська, так і українська преса. Так, польська газета «CHWILA» 30 вересня 1930 (№ 4136) під заголовком «Арештовано двох суддів за контакт з УВО» інформувала, що в період 26–28 вересня цього року в Калуші було заарештовано 13 осіб за зв'язки із забороненими організаціями «Пласт» і «Українською військовою організацією». Серед них були судді Вікентій Микласевич та Степан Гладишовський, яких затримано на підставі письмового дозволу Апеляційного суду у Львові відповідно до ст. 81 «Закону про Суди» та ухвали Дисциплінарного суду при Апеляційному суді. Усі заарештовані були конвойовані залізницею в Станіславську тюрму.

Популярний часопис Галичини «Діло» від 1 жовтня 1930 р. подає деякі відомості у справі арешту суддів. Адвокат, доктор Й. Дудикевич, син священника з Кропивника Корнила Дудикевича, доводився швагром судді Гладишовського. Довідавшись про арешт свого швагра, Й. Дудикевич намагався дізнатися в президії Апеляційного суду у Львові причини арешту. В Апеляційному суді м. Львова про арешт Гладишовського нічого не було відомо. Констатуючи факти, редакція часопису дійшла висновків, що повідомлення польських газет

про арешт калуських суддів на підставі дозволу Апеляційного суду у Львові не відповідає дійсності [19, с. 3].

Через деякий час з 13 арештованих вийшли на волю судді С. Гладишовський, В. Микласевич, доктор І. Аронець, С. Чорпітова, Д. Посацька, Мацолівна, Рубчаківна, Ф. Біленький, Мацола і Микитка – отже, 10 осіб. В ув'язненні залишалося троє: Козоріс, Кушлик і Скрутівна. З випущених на волю одні були під вартою два дні, інші – три. Калуські судді відповідно до рішення дисциплінарного суду були відсторонені від виконання своїх посадових обов'язків до закінчення карних проваджень [20, с. 3].

Два роки тривали кримінальні провадження про обвинувачення калуських суддів в антидержавній діяльності. Проте слідство не довело вини ні Микласевича, ні Гладишовського. Перед найвищим судом у Варшаві, який одночасно був касаційною інстанцією та дисциплінарним судом працівників суду, калуські судді довели свою невинуватість [21, с. 156–157].

Незважаючи на те, що вина Микласевича і Гладишовського не була доведена і фактично вони були невинні, їм так і не дозволили повернутись на своє попереднє місце праці в Калуський повітовий суд. 10 березня 1932 р. Міністр юстиції Польської республіки рекомендував, а президент Польщі виніс указ про переведення Вікентія Франца Микласевича на посаду судді в Островський гродський суд коло Познані [22, с. 281]. Проте Вікентій не погодився на таку позицію та покинув суддівську роботу.

Степан Гладишовський, маючи відповідний стаж виходить на пенсію та переїжджає до Львова. Там з головою поринає у громадську діяльність, віддається праці в читальні «Просвіти», активно бере участь у роботі «Товариства ім. Петра Могили», як заступник налагоджує справи «Повітового товариства кредитового», опікується справами Батьківського гуртка при філії

української гімназії. Як секретар працює у «Товаристві українських правників», активно бере участь у роботі термінологічної комісії [23, с. 18–19].

Натомість Вікентій Микласевич починає займатися адвокатською практикою. Адвокатура мала певну автономію на території Східної Галичини. Проте із проведенням жорсткої політики полонізації і асиміляції польська влада почала забороняти вступ до адвокатури нових її членів. Натомість існували й винятки для колишніх працівників суду, нотаріату та інших державних інституцій, цією можливістю і скористався Вікентій. Адвокатську контору Микласевич відкрив у містечку Журавно 12 лютого 1932 р. [24, с. 5].

Вікентій Микласевич активно боронить права та інтереси українців, які звертаються до нього за юридичною порадою чи практичною допомогою. 6 червня 1939 р. в Журавно розглядалася кримінальна справа щодо шістьох юнаків з Монастирця та одного зі Старого Села. Прокурор звинуватив хлопців у виконанні політичних пісень у церкві села Монастирець після літургії на честь полеглих за волю України та Є. Коновальця. Вікентій активно захищав юнаків, наводив доказову базу, клопотав суд про допит багатьох свідків, як наслідок, суд справу закрит, а підсудних звільнив [25, с. 8].

З початком Другої світової війни Вікентій повертається до Стрия. Коли радянська влада покинула місто, місцева управа організувала Окружний суд, президентом суду було запропоновано стати Микласевичу. У газеті «Стрийські вісті», яка виходила в 1941–1942 рр. міститься відозва за підписом судді В. Микласевича до мешканців міста із закликом збирати докази про більшовицький терор та знущання над в'язнями Стрийської тюрми [26, с. 3].

За спогадами онука судді о. Зиновія Микласевича, його дід задокументував свідчення жертв більшовицької влади. Ці

документи деякий час зберігала донька судді Ксенія, однак вона була змушена їх знищити, оскільки побоювалася переслідування з боку радянської влади.

Після закінчення Другої світової війни та встановлення радянської влади Вікентій Микласевич зазнав переслідувань, у 1952 р. його зарештовують і впродовж двох років тримають під вартою. Йому дивом вдалося вийти з ув'язнення.

25 квітня 1956 р. Вікентій Франц Микласевич помирає в Стрию. Він похований на місцевому кладовищі.

Степан Гладишовський помер 24 лютого 1938 р. після тяжкої операції у Львівському шпиталі. У посмертних згадках, його характеризують як працюючого, розумного та безстороннього суддю, як чоловіка надзвичайно ввічливого, добродушного, який мав повагу серед мешканців міста. За ці прикмети голова Калуського повітового суду вирізняв Степана з-поміж інших суддів.

Вікентію Микласевичу випало на долю нелегке випробування. Бути суддею, працювати в суді та здійснювати правосуддя, одночасно відстоювати національні інтереси українців в якості очільника Калуської філії товариства «Просвіта».

Степанові Гладишовському, окрім правничої діяльності, довелося керувати Народним домом у Калуші, а отже, бути українським громадським активістом, що суперечило офіційній політиці польської окупаційної влади, котра здійснювала полонізацію Східної Галичини.

Чимала кількість осіб українського походження, працюючи в державних органах влади, не могла вистояти перед тиском владних структур і переставала служити українській громаді. Гладишовський та Микласевич відкинули матеріальні вигоди, активно працювали у культурно-просвітницькому русі й були елітою тогочасної калуської громади.

Джерела та література

1. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / Ігор Андрухів, Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: [б. в.], 1996. – 79 с.
2. Енциклопедія історії України: Т. 9: Прил–С / Редкол: Валерій Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2012. – 944 с.
3. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem na rok 1905. – Lwów, 1905. – 1291 s.
4. Посмертні згадки. Степан Гладишовський // Життя і право. – 1938. – № 4. – С. 18–19.
5. Тимів І. М. Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів / Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 144 с.
6. Вістник Державного Секретаріату військових справ. – Станиславів, 1919. – Ч. 6. – 15 лют. – С. 7.
7. Галицькі відносини. Карні експедиції в Калушині // Діло. – 1922. – 14 жовт. – № 35. – С. 2–3.
8. Літопис Борщівщини // Історико-краєзнавчий збірник. Випуск восьмий. – КТ «Джерело». – Борщів, 1996. – С. 76–80.
9. ДАІФО. – Ф. 631. – Оп. 8. – Спр. 243. – Арк. 315 зв.
10. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości. – Warszawa. – № 1. – 1921. – S. 24.
11. Калуш – збірний спогад бувших мешканців Калуша й околиці // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. II. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1985. – С. 477–486.
12. «Просвіта» у Станиславівщині // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – С. 393–394.
13. Новинки. «Протидержавна діяльність» // Діло. – 1926. – 6 жовт. – № 220. – С. 3.
14. Організаційний рух. Повітовий народний з'їзд в Калуші // Діло. – 1926. – 2 жовт. – № 217. – С. 4.
15. Швагуляк М. М. Суспільно-політична ситуація в Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / Михайло Швагуляк // Записки НТШ. – Т. ССХХІІ. Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 121.
16. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / Іван Гловацький. – Львів: Тріада плюс, 2003. – 348 с.

17. На парламентарній арені // Діло. – 1931. – 13 січ. – № 8. – С. 1.
18. Пацифікація // Діло. – 1930. – 2 жовт. – № 218. – С. 2–3.
19. В справі арештування суддів-українців // Діло. – 1930. – 1 жовт. – № 217. – С. 3.
20. Що діється в нашому краю. Вийшли на волю // Діло. – 1930. – 14 жовт. – № 228. – С. 3.
21. Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. – Т. 2. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сидней: Наукове товариство ім. Шевченка, 1990. – 608.
22. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości. – Warszawa. – № 17. – 1932. – S. 281.
23. Посмертні згадки. Степан Гладисовський // Життя і право. – 1938. – № 4. – С. 18–19.
24. Що діється в нашому краю. Вийшли на волю // Діло. – 1932. – 12 лют. – № 33. – С. 5.
25. Зі судової салі. За співання політичних пісень // Діло. – 1939. – 6 лип. – № 152. – С. 8.
26. Окружний суд в Стрию. Відозва // Стрийські вісті. – 1941. – № 1. – 18 лип. – С. 3.

Oleh Onyskiv

Kalush

Kalush judges – active participants of the cultural and educational movement of the 20-30 years of the twentieth century on the territory of Kalush region

Abstract. *The article for the first time highlights the life of lawyers and judges of Kalush county court. Stephan Gladyshevskyi and Vicentii Franz Myklasevych took an active part in cultural and educational movement in Kalush along with their professional judicial activity. For their public activity they were persecuted by the occupational Polish power and were forced to quit their judicial career.*

Key words: *Stepan Gladyshevsky, Vikenty Franz Miklasevich, Kalush District Court, judge, National Centre, Kalush Branch of Prosvita, Pacification.*

ПОСТАТІ

УДК 94(477.86) “1914/1917”

Юлія Маковей
м. Калуш

Траєкторія долі: Іван Куровець та Андрій Кос

***Анотація.** У статті здійснено спробу порівняльного аналізу громадсько-політичної та правничої діяльності двох національно свідомих громадян міста Калуша – правника Андрія Коса та лікаря Івана Куровця. Висвітлено складні обставини їхнього життя і праці в умовах російської окупації Калуша 1914–1917 рр.*

***Ключові слова:** адвокат Андрій Кос, лікар Іван Куровець, Калуш, Калуський повіт, вибори.*

Що ви знаєте про те, як звичайний випадок може вплинути на долю людини? Як двоє талановитих та ідейних хлопців-галичан, різних за фахом, могли зустрітись, товаришувати і допомагати один одному в межах маленького повітового містечка Калуш.

Андрій Кос (1860–1918) (*фото 10*) уродженець містечка Комарно (нині Городоцького району Львівської обл.). Народився найвірогідніше 11 грудня 1860, або 1864 р. «З природи слабого здоров'я, як міщанська дитина, мусив змалку сам, о власних силах, вибиватися в світ і тяжко працювати, як учень гімназії, а відтак – студент університету, на власне удержання», – так згадували про нього сучасники [1].

Походив з вченої родини, троє його братів мали докторські ступені в різних галузях. Навчався в Львівській академічній гімназії, пізніше у Віденському університеті на правничому відділенні. Практикував юриспруденцію у Львові, де активно під-

тримував діяльність народовців. Розвивав свою фахову діяльність, переїхавши в Калуш.

Іван Куровець пізніше згадував про цей переїзд: «Великоміське життя, надмірна праця збільшили його недугу, й він покинув Львів, і перенісся як адвокат [...] до Калуша, де думав найти в провінціональній глушині успокоєння для свого перемученого ума і нервів. В Калуші виробив собі вскорі велику адвокатську канцелярію і з'єднав загальну симпатію, як чоловік і адвокат, і суспільний діяч» [2].

Іван Куровець (*фото 9*) народився в 1863 р. на Львівщині. Після закінчення Львівської гімназії навчався у Віденській медичній академії. Вступив там в українську організацію «Січ», яка займалась патріотичним вихованням молоді. Пізніше він її очолює. «Січ» мала великий вплив на формування ідейно-патріотичних поглядів хлопця. Бачимо, наприклад, з відозви «Посестричене «Січи» з «Буковиною» від 15 грудня 1890 р., коли він жертвує актом злуки двох великих організацій через ідейні та мовні розбіжності: «Заразом заявляємо прилюдно, що ми всякі зносини з «Буковиною» зриваємо, і що з висше наведених причин на будуще не будемо брати уділу в ніякім славянським святі, если нам не буде достаточо запоручено, що честь і повага нашого народу не буде нарушена, і що ми, тут у Відни одинокі заступники руского народу не будемо виставлені на ніякі напади і обиди» [3]. Після закінчення навчання і ще двох років практики у Відні в 1889 р. Куровець переїхав до Калуша, де і практикував медицину.

Тим часом, Кос відкрив своє адвокатське бюро в Калуші, яке користувалось великою популярністю серед населення: «Адвокатська канцелярія доктора Андрія Коса – то була дійсна народна канцелярія, се був народний форт, звідки послідовно ішла боротьба за горожанські права кожного чоловіка і політичні наші права, звідси ішли безнастанні протести проти

безправств влади, проти виборчих шахрайств в громадах, в повіті і при всіх виборах до сойму та парламенту» [4].

Познайомились між собою хлопці ще в студентські роки. Знаходимо у споминах Куровця: «Я пізнав Франка як ученик 7 гімназійного класу. До нього запровадив мене Андрій Кос вже як молодий студент університету. Франко мешкав тоді з Павликом при вулиці Кляйнівській на третім поверсі (бічна вулиця від Єзуїтського огороду вгорі). Відтепер заходив я від часу до Франка й користувалися його гарною бібліотекою та поширював ці книжки й брошури з неї між гімназійною молодіжжю» [1].

Після навчання дороги А. Коса та І. Куровця перетинаються в провінційному Калуші. Обидва, окрім професійних захоплень, були активними учасниками громадського та просвітницького руху в Калуші, тому зійшлись в добрій дружбі. Так, Іван Куровець був основним фундатором побудови Народного дому, активну участь в роботі якого брав Кос. Доктор Куровець став одним із засновників місцевої філії «Хлопського Банку», а адвокат Кос став його головою. Як член Української національно-демократичної партії (УНДП) Куровець відвідав кожне село Калущини, став меценатом в побудові Греко-католицького храму св. Архістратиґа Михаїла і пізніше, вже проживаючи у Львові, надсилав пожертвування на храм, за що йому надали статус почесного члена церковного комітету.

Також доктор був видавцем двотижневика «Калуський листок»*, де він разом з Косом й іншими представниками інтелігенції публікували свої статті [5]. Куровець у 1908 і 1913 рр. обирався депутатом Галицького сейму від Калуського повіту.

*«Калуський листок» – друкований орган повітової організації Народно-демократичної партії. Виходила двічі на тиждень упродовж 1912–1914 рр. Висвітлювала політичне, економічне, просвітницьке життя краю.

Кос, з підтримки Куровця, був головою філії «Просвіти», був активним учасником «процесу 101»*. Його адвокатське бюро користувалось значною популярністю серед простого люду. Куровець так описував той період його життя адвоката: «Його канцелярія стала дійсним осередком політичного життя Калушини – він все і всюди виступав сміливо, як оборонець всіх покривджених, без різниці народности і віроісповідання, все відучував наших людей, так селян, як і інтелігентів, від сервілізму, учив кожного шанувати власну гідність і нікому не користися, приневолював наших урядовців до шанування кожного чоловіка-громадянина судовими вироками і осудами вищих властей, а в боротьбі о право йшов він послідовно все до найвищого трибуналу. Адвокатська канцелярія д-ра Андрія Коса – то була дійсна народна канцелярія, се був народний форт, звідки послідовно ішла боротьба за горожанські права кожного чоловіка і політичні наші права, звідси ішли безнастанні протести проти безправств влади, проти виборчих шахрайств в громадах, в повіті і при всіх виборах до сойму та парламенту.

Кожний наш чоловік в повіті знав се і вірив, що в канцелярії д-ра Коса знайде оборону, тож сміло йшов до боротьби, тому політичній повітовій організації була легка робота, з часом до війни, наслідком сеї роботи, зникнули по громадах хрунівійти, писарі – повіт став політично сильний, свідомий. З його канцелярії вийшло багато наших суспільних діячів, як адвокат і посол др. Левко Бачинський, адвокат др. [Антін] Гарасимів і другі. Маючи велику канцелярію, міг мати великий масток, жити достатно, був ціле своє життя «безсребренником», гріш

*«Процес 101» тривав п'ять місяців – від лютого до липня 1911 року. Причина його провадження – сутички між поляками та українцями у Львівському університеті, під час яких загинув український студент Адам Коцко. Після низки арештів справу було доведено до суду, і на лаві підсудних опинився 101 український студент. Його результатом стало визнання українців винними.

не тримався, і він його не любив. Про фінансову сторону канцелярії мало дбав, жив все скромно, як студент. Д-р А. Кос ніколи нічого не робив проти переконання, за гроші – і як адвокат не боронив ніколи брудні справи» [1].

Разом чоловіки були ініціаторами та учасниками виступів в сільських читальнях для просвіти населення. Ставали меценатами та дарували до сільських читалень книги.

Іван Куровець, будучи поважною людиною в Калуші, впливав на вибори. Його думку враховувало більшість поважних жителів міста. Так, наприклад, його голос став вирішальним в обранні Юліяна Романчука послом до сойму: «Рускій повітовий комітет в Калуші видав і розіслав літографовану відозву до виборців, в котрій запрошує их на богослуженє до міської церкви о годинї 7-й рано дня 2 н. ст. марта, подав указки, як мають поводитись до хвилї голосованя, а вкінци взиває их, щоби «на нікого иншого не голосували, як лише на нашого руского кандидата Вп. Юліяна Романчука, професора гімназії у Львові, а також щоби своїх знайомих і приязних виборців до віддання голосу на того самого кандидата наклонили» [7]. Відозву підписали о. декан Ігнатій Губчак і д-р Іван Куровець.

Зрозуміло, що вагомим був вплив Куровця на обрання Коса послом до австрійської імперської Державної Ради від округу Калуш–Долина–Бібрка. Про парламентську діяльність Андрія Коса, зокрема його активну участь у засіданнях Рейхстагу 13 грудня 1900 р. і 14 травня 1901 р., дуже докладно висловився Кость Левицький: «Свій вибір завдячував Андрій Кос незвичайно сильній організації, що її поширив був д-р Іван Куровець, лікар у Калуші, разом з ним» [6].

Посол д-р Кос у своїй промові під час дебатів так відгукнувся про Івана Куровця: «Він виступив безпощадно проти панування польської шляхти, що проклямує вже політику вільної руки, бо польська шляхта – казав він – здібна до всього – навіть до вбивства; вона створила собі спеціальних інкамеро-

ваних русинів, вибраних таким обманством, як члени Кола Польського, бо за п. Барвінським і його компанією не стоїть ні один українець. Далі сказав він – що національне питання є справою народної честі і тому воно мусить бути насамперед налагоджене. Закінчив Кос свою промову тим, що ми нічого більше не бажаємо, як тільки того, щоб у Галичині респектовано закони» [8].

«Було це дня 14 травня 1901 р. У цій дебаті розмовляли ще з наших послів: Василько, Барвінський, Король і Кос. Останній підніс, що в Галичині всі уряди в руках поляків, які зв'язані своїми інтересами і не допускають українського народу до належних йому прав. Вони довели свою державу до розпаду, а тепер ведуть адміністрацію нашого краю без контролю. А. Кос виказував, що домагання нашого народу щодо поділу намісництва, законного надання рівноправності нашої мови в урядах і школах та введення загального й повного права голосування вповні оправдані» [1].

4 березня 1911 р. найпопулярніша тодішня українська газета «Діло», яка виходила у Львові, вмістила на своїх шпальтах текст під назвою «Львів перед сто роками. Спомини Івана Залізняка». Під таким псевдонімом адвокат Андрій Кос опублікував своє футуристичне оповідання про майбутнє.

Дуже промовистою є оповідь Івана Куровця про Андрія Коса в часи російської окупації Галичини (1914): «Світова війна захопила Його без зламаною шеляга при душі; в такім скрутнім положенні знайшовся він як російські війська війшли до Калуша. Прихід російських військ наступив нагло, все утікало тоді в звірячій страху на всі сторони світа, так робила переважно незалежна українська інтелігенція, полишаючи своїх людей без опіки і поради в так тяжкім часі. Д-р Андрій Кос лишився на місці, хоч був сильно заангажований в політиці, як противник русофільства. На всіх улицах Калуша видніли великі друковані відозви з його підписом, які взивали народ до боротьби з відвіч-

ним ворогом українського народу. З приходом російських військ і адміністрації виступав все гідно, не корився, і москалі цінили, хоч знали точно всі політичні гріхи покійника. Тодішній російський начальник уїзду (староста) Балицький відносився до нас можливо лояльно. Д-р Андрій Кос в своїй добродушности хотів кожному помагати, тому, як за старих часів, ходив щодня на інспекції до російських властей проти рабунків, знасилувань жінок. Се бентежило російських урядників, як сміє мазепинець контролювати діяльність властей; до сего зачали сипатися доноси різних чорносотенців, що д-р. А. Кос, як австрійський шпигун, порозуміває з австрійськими патрулями. Його арештовано, поставлено перед російський польовий суд. Збіг обставин був виїмково недобрий, а до того свідки понабріхували неможливі річи, суд його виправдав, але вирішив, що, як небезпечного для російської армії і правительства, треба вивести його з Калуша.

Інтерновано в Станиславові, зразу в віллі барона Ромашкана, а відтак на Дуброві. Начальник калуського уїзду Балицький, що був порядним чоловіком, робив зі свого боку старання, приятелі та знакомі адвокати, з другого боку, у тодішнього губернатора, гр. [Георгія] Бобринського, щоби звільнити Його з інтернування. Справа протягалася, але була на добрій дорозі. Гр. Г. Бобринський приобіцяв, що сам сю справу вирішить на місци в Станиславові, де буде візитувати уряди. Д-ра А. Коса про се повідомлено.

Граф Г. Бобринський дійсно приїхав в перших днях лютого 1915 р. до Станиславова і, візитуючи карне заведення на Дуброві в супроводі начальника уїзду Гадзінського, зайшов до келії д-ра Коса, де він з кількома товаришами недолі покутував. По вході гр. Бобринського і представленню Гадзінського, що їх сіятельство губернатор гр. Бобринський хоче вислухати винувників, д-р Кос, випрямившись, гордо привитав губернатора словами: «За що я тут сиджу, коли я є винен, то повісьте мене,

коли ж ні, то пустіть! Най жие вільна незалежна Україна!» По тих словах губернатор обернувся і вийшов, а на другий день д-ра Андрія Коса повезли етапною дорогою до Росії, а звідти на Сибір в Наримський край». Незламний патріот повернувся до Галичини на початку 1918 року, але вже 25 березня полишив цей світ і був похований на цвинтарі у Комарному» [8].

Дуже своєрідно на смерть українського утопіста відгукнулося те ж львівське «Діло». 5 травня воно знову вмістило «Львів перед сто роками, повторивши текст 1911 р. аж до слова. Але на самому кінці вже було дописано: «В марті 1911 р. Д-р Андрій Кос» [1].

Війна забрала в Івана Куровця товариша адвоката Андрія Коса і двох синів. Наприкінці 1918 р. доктор переїхав до Львова, де брав участь у побудові ЗУНР.

Отож, часто доля зводить талановитих людей для звершення великих справ. Таким був і випадок Коса і Куровця, які гармонійно доповнювали один одного. Їхній розум, оригінальність, здібності, інтелігентність та широкий європейський світогляд заклали міцний фундамент у формування політичного та культурного процесу в Калуші. Їхня невтомна діяльність у справі захисту інтересів краян у правничій та лікарській сфері сприяла консолідації української громади.

Джерела та література

1. Квятковський О. П. [Електронний ресурс] Батько української футурології / Олександр Квятковський // Збруч. – 2016. – № 3. – Режим доступу до ресурсу: <https://zbruc.eu/node/48510>.
2. Мисаковець О. Адвокат Андрій Кос [Електронний ресурс] / Олексій Мисаковець. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://komarno.in.ua/statti/history/>
3. Відозва від виділу товариства // «Січ». – 1890. – 15 груд.
4. Іван Куровець. Лицар галицької медицини / упоряд. Володимир Семенів. – Львів : «Друкарські куншти», 2014. – 148 с.
5. Мартинюк М. І. Українська преса галицької Надбужанщини Микола Мартинюк // Надбужанщина: Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. – С. 38–43.

6. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів. 2009. – 350 с.

7. З Калуша до Чернівців // Діло. – 1891. – 2 берез.

8. Куровець І. Д-р Андрій Кос. В треті роковини смерти // Український вісник. – 1921. – 17 квіт.

9. Спомини. Д-р. І. Куровець // Діло. – 1917. – 30 верес.

Yuliia Makovei

Kalush

The trajectory of fate: Ivan Kurovets and Andrii Kos

Abstract. *The article attempts a comparative analysis of the socio-political and legal activity of two nationally conscious citizens of the Kalush city, Andrii Kos, a lawyer, and Ivan Kurovets, a doctor. The difficult circumstances of their life and work under the conditions of the Russian occupation of Kalush in 1914–1917 are highlighted.*

Key words: *a lawyer Andrii Kos, a doctor Ivan Kurovets, Kalush, Kalush district, elections.*

*Ольга Кецмур
м. Калуш*

**Оксана Тебешевська – українська письменниця,
педагог, краєзнавиця, громадсько-політична
та просвітянська діячка Калущини**

***Анотація.** У статті висвітлено основні етапи життєвого і творчого шляху Оксани Тебешевської. Проаналізовано здобутки її як педагога, філолога, поетеси та прозаїка, краєзнавиці, просвітянки та громадської діячки; прослідковано вплив захоплення спортом на формування особистості. Подано загальну характеристику творчому доробку мисткині, визначено його значимість для майбутніх поколінь.*

***Ключові слова:** Оксана Степанівна Тебешевська, заслужений вчитель України, письменниця, поетеса, краєзнавиця, депутат, благодійність, Голинь.*

Історія завжди є протистоянням непересічних особистостей ситій, злобно-агресивній повсякденній сірості. Такою духовно високою, небайдужою, творчо обдарованою людиною є Оксана Тебешевська (*фото 15*). Її кредо – індивідуальна свобода. Цілісна особистість у розмаїтті талантів, вона десятиліттями стоїть на сторожі української ідеї.

Оксана Степанівна – той велет духу, який у час пасивності та інертності здатний надихати і вести за собою. Про неї написано чимало статей Андрія Содомори [12], Володимира Качкана [3], Галини Гордасевич [2] та інші, у неї взято чимало інтерв'ю. У 2019 р. вийшов друком біографічно-бібліографічний покажчик [1], проте актуальним було б ґрунтовніше дослідження життєвого і творчого шляху О. Тебешевської.

Мета статті – спроба обрामити багатогранну постать через висвітлення здобутків її різномірної діяльності. Відповідно до мети поставлено такі завдання: з'ясувати чинники формування світогляду О. Тебешевської; визначити напрямки діяльності та

спробувати виокремити спільне підґрунтя різних іпостасей Оксани Степанівни; проаналізувати творчий доробок, здобутки педагога, краєзнавиці, громадсько-політичної діячки, вагомість і значимість їх для наступних поколінь.

Оксана Степанівна Тебешевська – заслужений учитель України (з 2004), член Національної спілки письменників України (з 2015), член Національної спілки краєзнавців України (з 2019), кавалер ордена княгині Ольги III ступеня (з 2017), нагороджена медаллю «150 років «Просвіті» (2019), активна громадсько-політична та спортивна діячка.

Народилася 1 січня 1955 р. у селі Брошнів Рожнятівського району Івано-Франківської області в родині Уляни та Степана Бойків. «Я виросла у небагатій, але дуже працьовитій і патріотичній сім'ї», – згадує Оксана Тебешевська [4, с. 3]. Чи не найбільше до формування громадянської позиції спричинився дідусь Антон по батьковій лінії (мати Уляна залишилась сиротою у 8 років), який був січовим стрільцем. Не раз розповідав малій Оксані, як ці воїни боронили рідний край. Досі вона зберегла теплий спогад про дідуся, який, тримаючи її на колінах, просив багато разів повторювати слова: «Я українка». Саме найрідніші люди навчили Оксану любити Бога, рідну землю, працю, мову й пісню, а також спорт. Дуже щемний дитячий спогад О. Тебешевська описала в автобіографічному оповіданні «На коркошах на футбол...» [16, с. 109–112]. Батько Штефан прилучив юну Оксану до цієї гри, часто беручи її із собою на стадіон. Тато-футболіст багато розповідав про тактику гри, завдання кожного гравця в команді, розрахунок траєкторії польоту м'яча, а також аналізував проведені матчі. Можемо припустити, що ці навики мали неабиякий вплив на формування цілеспрямованості Оксани Степанівни на шляху до перемог, якою вона також щедро ділиться із своїми учнями. Вартісне оповідання ще й тим, що ми дізнаємося фрагмент родинної історії, пов'я-

заний із цією грою, а саме, як батько Степан повертався з дідом із Німеччини після Другої світової війни. Замість м'яча діти тоді використовували грудку гуми. Не полишав батько футбол і під час військової служби в Улан-Уде (1954–1956). Оксана Степанівна згадує, що батько був прикладом стійкості та безкомпромісності. «Він у свій час відмовився вступити до комуністичної партії, через це втратив добру роботу і можливість стати героєм соціалістичної праці, що передбачало дещо вищу зарплату. Я це пам'ятала і вчинила так само, не зрадивши заповіт діда» [4, с. 3]. Серед письменників, які мали чи не найбільший вплив на О. Тебешевську як поетесу і прозаїка, авторка називає Кобзаря: «Без Шевченка ми мало що варті» [8].

Навчалася О. Тебешевська у восьмирічці та середній школі селища Брошнева, яку закінчила із золотою медаллю (1972). З великою вдячністю згадує Оксана Степанівна своїх мудрих учителів: Надію Гуменюк, першу вчительку, завдяки якій обрала майбутній фах, Броніславу Вінтон, Ярославу Левицьку, Ольгу Косар, Зеновію Лаврищук, які були прикладом самовідданої праці й високої фахової майстерності. Ці вчителі зростили в Оксані велику любов до рідного слова, що й привела її на філологічний факультет Івано-Франківського державного педінституту імені Василя Стефаника. З відзнакою закінчила його у 1976 р. Друга освіта – викладач німецької мови, здобута у Київському державному педагогічному інституті іноземних мов (1979–1982), свідчить про постійне бажання навчатися. Навіть у свої 64 роки Оксана Степанівна хотіла б здобути ще одну освіту. Жага до постійного пізнання світу вказує на неймовірну енергійність, відкритість до нового, що є ознакою юної душі.

Не втрачає й досі О. Тебешевська здатності дивуватися. Учитель із такими якостями вміє запалювати зірки в серцях учнів. З 1976 р. й понині працює вчителькою рідної мови і літератури в Голинській середній загальноосвітній школі I–III

ступенів Калуського району Івано-Франківської області. Від 2004 до 2007 р. викладала (за сумісництвом) українську мову і літературу в Калуській гімназії. Учитель-методист, відмінник народної освіти. «Вимір усіх речей – людина» – ці слова давньогрецького філософа і педагога Протогора стали основним принципом життя Оксани Степанівни. «Як педагог та людина прагну донести до своїх підопічних красу, багатство і велич рідного слова, хочу навчити їх пізнавати світ і себе, самостійно здобувати знання та застосовувати їх на практиці. Вони повинні знати і берегти нашу історію, культуру, звичаї, традиції і рідну мову» [19, с. 3]. О. Тебешевська переконана, що тільки завдяки праці можна досягти вершин успіху. Переконливим підтвердженням цього є її вихованці – переможці та призери районних, обласних, всеукраїнських олімпіад та конкурсів, Малої академії наук в області та Україні. Це Наталя Зорій, Оксана Ткачук, Мар'яна Баран, Леся Голинська, Юрій Качак, Віталій Мельник, Христина Сидорів, Надія Грицак, Юлія Тимків, Катерина Носенко, Христина Качак, Марія Романишин, Денис Тимків.

Головне для Оксани Степанівни – дитина, її світ, де є радість і біль, успіхи і невдачі, інтереси, потреби, здібності. Саме тому вчителька свою діяльність спрямовує не тільки на те, щоб дати учням міцні знання з української мови і літератури, а й навчити їх мислити, розвинути творчий потенціал, виховати справжніми громадянами України. О. Тебешевська вибудовує навчально-виховний процес на засадах українознавства. Пошуково-дослідницька діяльність її учнів, вивчення ними звичаїв, обрядів, традицій народу, його мови, історії, культури, участь у підготовці та проведенні занять з народознавства («Нетлінні скарби наші», «Сонце писанки», «Одвічні символи українців», «Від сповиточка до барвіночка», «Високе небо маминої молитви») спонукають школярів до пізнання свого коріння, активності у розбудові України, сповнюють духом свободи, упевне-

ності. Учні Оксани Степанівни збирають, досліджують, систематизують фольклор свого села, краю, матеріали про односельців, які боролися за волю, упорядковують збірники та альманахи («Пісні мого села», «Як віншують на Бойківщині», «Латканки на бойківському весіллі», «Прикмети мого краю», «Дорогами героїв»). Вони є організаторами та учасниками літературно-мистецьких свят, краєзнавчих екскурсій, цікавих зустрічей, конкурсів, постійними дописувачами міськрайонної газети «Дзвони Підгір'я».

Справжній майстер справи є той, хто має послідовників. Обидві дочки Оксани Степанівни (Мар'яна Тимків, учителька української мови та літератури Голинської ЗОШ, і Тетяна Качак, викладач Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, доктор філологічних наук) пішли стежками матері, стали філологами: «...у них продовжуюсь я, вони роблять те, що не зробила чи не встигла зробити я. Тішуся їхніми успіхами, допомагаю чим можу. Ми у житті добрі друзі, добре розуміємо одне одного, ділимося усіма новинами тощо» [19, с. 3]. Відчути себе неймовірно багатою та щасливою Оксані Степанівні допомагають четверо її онуків та правнук. Найстарша Юлія – випускниця Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Друга онука – Христина – магістрантка Львівського національного університету імені Івана Франка. Онук Денис-Іван є студентом Київського політехнічного університету. Четверта внучка Богданка навчається у 7 класі Голинської школи. Правнуку Маркові 3 роки.

«Засвічувати зорі у дитячих душах» – такими словами визначає своє педагогічне кредо Оксана Степанівна [33, с. 3]. Звісно, неможливо надихати інших, спонукати до підкорення вершин, якщо самій не вдосконалюватись й постійно працювати на результат. Більше двадцяти років О. Тебешевська була головою районного методичного об'єднання учителів-словесників.

Методичні матеріали О. Тебешевської видані окремими посібниками, а також публікуються у всеукраїнських, обласних газетах, журналах, збірниках, а педагогічний досвід занесений до картотеки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Популярний збірник словникових диктантів [29] витримав сім перевидань (2004–2008, 2011, 2014). Оксана Тебешевська є також упорядником методичного збірника «Шляхи аналізу літературного твору в середній школі» [32]. Схвальні відгуки здобув посібник із розробками нестандартних уроків (урок-КВК, урок-мандрівка, урок-авто-граф, урок-прем'єра книжки, урок-зустріч з поезією та ін.) і методичні рекомендації [20] щодо їх підготовки й проведення. Вельми вартісними є розроблені Оксаною Степанівною тематичні навчальні посібники про Р. Шухевича [25], С. Бандеру [26], І. Мазепу [14], В. Чорновола [28], про крила нашої свободи і Січових стрільців [17]. Кілька років поспіль свою учительську відпустку упорядниці проводила в архівах, збираючи маловідомі факти про визначних українців, перечитувала томи на 400 сторінок, щоб потім переосмислити інформацію до коротких текстів, у яких показала історичні постаті з позиції простих людей.

О. Тебешевська – переможець обласного і фіналіст всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2002». Делегат трьох з'їздів працівників освіти і науки (1987, 2001, 2011 рр.). «Коли працюєш, про нагороди не думаєш», – стверджує Оксана Степанівна [19, с. 3]. Всі, хто знає її, відзначають неймовірну працездатність. Це помітили і належно оцінили на найвищому рівні – у 2004 р. Тебешевській Оксана Степанівні присвоєно почесне звання «Заслужений вчитель України».

Педагогічну працю О. Тебешевській вдається успішно поєднувати із активною громадською діяльністю. З 2000 р. є заступником голови Калуського міськрайонного товариства

«Просвіта», з 1997 р. і понині – наставником осередку «Молодої Просвіти» села Голинь. Від 1999 р. до 2015 р. була керівником районної молодіжної літературної студії «Провесінь», уклала альманах цієї літературної студії «На крилах веселкових мрій» (2008). Від 2010 до 2017 рр. була керівником наукового гуртка «Літературознавець» при Войнилівському центрі дитячої та юнацької творчості, з 2012 р. – членом правління обласного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Також є членкинею правління калуського міськрайонного товариства «Бойківщина». Оксана Степанівна організовує численні літературно-мистецькі, культурно-спортивні заходи. Зокрема у понад двадцяти бібліотеках впродовж чотирьох років була співорганізатором акції «Подаруй бібліотеці українську книжку». До 100-річчя ЗУНР у 2018 р. О. Тебешевська у складі делегації з Івано-Франківська відвідала місто Сигіт у Румунії, де передала зібрані книги українським дітям.

Небайдужість до майбутньої долі України привела Оксану Тебешевську в політику. Боротьбу за утвердження незалежності рідної держави вважає своїм обов'язком. «Українці мають бути господарями на своїй землі, а не рабами», – переконана Оксана Степанівна. Була обрана депутатом Івано-Франківської обласної ради (від ВО «Свобода») шостого та сьомого демократичних скликань. Активно допомагає людям – сприяє виділенню коштів для лікування онкохворих, підтримки дітей-інвалідів, багатодітних сімей, робить запити та звернення до органів влади щодо вирішення тих чи інших питань громад і окремих людей. О. Тебешевська закликає всіх долучатися до волонтерської діяльності й демонструє це своїм прикладом: «Окрім коштів, передбачених обласною радою для депутатської діяльності, які надала як допомогу пораненим бійцям, я з кожної зарплати перераховую скільки можу грошей батальйону «Січ», а також передаю пораненим бійцям» [7].

У 2017 р. Оксана Тебешевська нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня за визначні заслуги в державній, громадянській, науковій, освітянській, культурній, благодійницькій та інших сферах суспільної діяльності, виховання дітей.

За вагомий особистий внесок у справу українського національного відродження, розбудову та зміцнення Української держави нагороджена медаллю Всеукраїнського товариства «Прогресу» ім. Тараса Шевченка «Будівничий України».

Лауреат обласної педагогічної премії імені Мирослава Стельмаховича (Івано-Франківськ, 2004), районної премії імені Костянтини Малицької (Калуш, 2000 р.), нагороджена знаком «Василь Сухомлинський» (2009 р.), лауреат літературної премії імені Мирона Утриска (м. Турка Львівської області, 2000 р., 2006 р., 2013 р., 2019 р.), Івано-Франківської обласної літературної премії імені Марійки Підгірянки (2014).

З дитинства захоплюється спортом. Учасниця сільських, районних, обласних змагань з волейболу, тенісу, шахів. Упродовж 20 років є переможцем районних, у 1999, 2000, 2003–2005 рр. обласних змагань з шашок, 18 років поспіль є переможцем міжрайонного спортивного турніру пам'яті Стебельських (шашки), була учасницею всеукраїнських спортивних ігор з шашок у Переяславі-Хмельницькому (1999 р.). У місті Чорноморськ стала призером Всеукраїнської спартакіади депутатів усіх рівнів, посівши III місце з шашок (2019 р.)

Ця одержима жінка завжди в пошуку, праці. О. Тебешевська ніколи не зупиняється на досягнутому. Понад усе, як не раз сама зізнавалася, любить свою Бойківщину і людей, серед яких живе. Свою любов і тривогу, захоплення і біль вона переливає в художнє слово. Однаково майстерно творить плетиво і поетичне, і прозове.

Оксана Тебешевська почала писати вірші ще в школі, але не планувала їх видавати. Перша поетична збірка «На березі

долі» [15] побачила світ завдяки її друзям у 1997 р., і це був перший крок у літературу. Цю збірку поетеси склали вірші про славні і водночас трагічні сторінки минулого нашого краю, твори про незгасний вогник людської пам'яті, філософські роздуми про вічне і тлінне, ліричні сповіді сповненого любов'ю серця.

Друга збірка поезій «Тиша немовлених слів» [27] вийшла друком у 2006 р. і здобула прихильні відгуки критиків. Андрій Содомора, знаний перекладач, письменник і науковець, так відгукнувся на другу збірку О. Тебешевської: «Декілька рядків із цитованих строф достатньо, щоб читач побачив, у який щедрий поетичними образами світ веде його поетеса. І ті образи дійсно власні. А щоб вони були такими, той, хто пише, повинен, маючи талант, спромогтися на дві речі: працю і щирість («Нащо слова, в яких нема душі?»); вони ж проростають із любові – до рідного краю, до людей, з прагнення віддячити теплом за тепло, пам'яттю за пам'ять» [12, с. 141]. А. Содомора відзначив багатство поезії О. Тебешевської на історичні, біблійні алюзії та ремінісценції. Літературознавець стверджує, що ключовим «немовленим» словом в поезіях авторки є печаль, проте світла. «У тому слові печаль – не лише смуток, а й турбота: про нашу спільну долю України, про пісню, про наше майбутнє, що колись таки мусить посвітлішати» [12, с. 141]. У цій книзі є місце ліричній медитації, морально-етичним роздумам, поетичній документалистіці, пісні. Власне, п'ять циклів збірки («Півцарства за притулок на крилі», «Дарую Вам тишу немовлених слів», «Листочки туги кленової», «На землі предковічній», «Пісні»), а також поема «Між життям і смертю» відображають цю тематичну різноманітність. Об'єднують всі твори збірки м'який ліризм, наспівність, мелодійність, мелодраматизм (особливо в поемі, яка присвячена Лілі Стебельській, дочці Степана Стебельського

«Хріна», сотенного УПА, одного із провідних бойових командирів УПА) (*фото 16–17*).

У 2013 р. у світ вийшла третя збірка Оксани Тебешевської «Розлуння» [24]. Це вибрані поезії, серед яких є вірші із двох попередніх збірок, а також нові твори, які поетеса подає у п'яти розділах: «З печаттю невідворотности», «Біля ватри звільнених слів», «Доля дарує нам втечу», «Речитативи сльози», «На розхрестях пам'яти». Вірші усіх розділів об'єднані наскрізним тематичним настроєм – елегійно-спогадовим. Жанрово ця збірка також різнорідна: однаково майстерно Оксана Степанівна пише сонети, станси, класичні вірші. Юрій Коваль, поет, член НСПУ (Львів), так відгукнувся на цю збірку та талант О. Тебешевської: «Вихована на кращих традиціях української і світової літератури, вона культивує неголосне, але точне й проникливе слово, поетична майстерність авторки настільки бездоганна, що її й не помічаєш, а просто піддаєшся магії своєрідних образотворчих засобів, які будять у твоїй душі щемкий відгомін».

Книжка прози «Про що мовчить Михайлова скрипка» [23] витримала два видання (1999; доповнене – 2006). Твори із цієї збірки засвідчили, що художній талант письменниці виповнився і визрів силою. Оксана Тебешевська виробила свій виразний стиль, манеру письма. Чимало літературознавців відзначили, що письменниця у своїй творчості сповідує певною мірою принципи Василя Стефаника, тобто нічого не придумує, а відтворює саме життя, людські долі, характери, гострі конфлікти, трагедії; пише стисло, а не вдається до широкого опису пейзажів. Галина Гордасевич, член Національної спілки письменників України, назвала Оксану Степанівну «духовною дочкою Стефаника» [2, с. 249]. Підкреслюючи тематичну і жанрову різноманітність прози О. Тебешевської, професор Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Володимир Полек писав: «У своїх оповіданнях письменниця змалювала картини життя галицьких

селян у 30-і («Крива Параска») і 40-і роки ХХ ст. («Остарбайтери з власної волі»), важкі й тривожні післявоєнні події («Кривава ніч у Голині»), часи радянської займанщини, коли по-варварському принижувалася гідність людини («Не вборонили», «Про що мовчить Михайлова скрипка»), є тут і спроби відтворення деяких епізодів теперішнього життя («Цьонька», «Ілько», «Наречена») [11, с. 3–4]. Заслужують на увагу медитаційно-настроеві етюди, близькі до поезії в прозі: «На краю думки», «Злодій», «Лікар». Оповідання «Забанував» особливе тим, що в ньому немає авторської мови, але цей твір відображає цілісну картину стосунків у сім'ї, розкриває психологію людської думки. Авторка спирається на власний досвід та реалії сьогодення, вона заглиблюється в минуле, щоб через нього перейнятися прийдешнім, зрозуміти його. Зокрема, про трагічну сторінку життя О. Тебешевської дізнаємося із автобіографічного оповідання «Троянда з темно-вишневого оксамиту». У ньому відчитується індивідуальна трагедія – втрата чоловіка. Своїми глибокодумними прозовими творами письменниця прилучає читачів до аналітичного мислення (роздумів про людські долі), проведення різнобічних паралелей між історичними епохами, до усвідомлення духовних цінностей і краси українського слова.

Разом із калуським композитором Сергієм Андрущаким поетеса видала збірник пісень «Любові цілюще джерело» [13]. До неї увійшло 18 пісень різної тематики. Кожен твір несе потужний ідейно-естетичний заряд. «Намалюй Україну», «Я – бойківчанка», «Живу у рідній Україні» – пісні глибоко патріотичні, сповнені гордості за рідний край. Є в збірнику дві пісні релігійного змісту. Твори «На березі долі», «Мамина молитва», «Батькові літа» закорінені у фольклорні джерела. Мінорно-журливо звучить пісня «Їдуть діти в чужу чужину», у ній бринить тривога за долю України, яку покидають її доньки та сини. Настроевий діапазон пісень збірника широкий: від урочисто-

батьорого до елегійно-ліричного, від сумовито-тривожного до лірично-гумористичного. «Засобами художнього слова й музичними інтонаціями автори утверджують незнищенність українського роду, українського духу, нашого високого слова, молитовно-глибокої пісні, у якій ми збереглися як нація», – стверджує Михайло Кривень, народний артист України, у передмові до цієї збірки [6, с. 3]. Автор музики Сергій Андрущак також створив відеофільм з однойменною назвою. Композиції виконуються на концертах, конкурсах та фестивалях і отримують схвальні відгуки, а виконавці пісень неодноразово ставали лауреатами обласних та всеукраїнських конкурсів.

У 2017 р. О. Тебешевська завершила роботу над історико-краєзнавчим виданням у двох томах «Піснею доля мережана» [21; 22], у якому дослідила історію села Голинь на Калушині та діяльність народного фольклорного ансамблю «Молодичка» [31].

Краєзнавиці цікаво писати про те, що ще не було ніким раніше досліджене. Багато інформації про відомі постаті на Прикарпатті містить збірник літературознавчих та краєзнавчих статей, есеїв, нарисів О. Тебешевської «На обріях Слова» [18], який тоді ж був визнаний книжкою року на Прикарпатті в номінації «Критика». Авторка вмістила у видання наукові розвідки, присвячені кобзарським традиціям на Прикарпатті, проаналізувала праці Зеновії Франко – онуки Івана Франка. У книзі висвітлено тему дослідження польським поетом та краєзнавцем Августом Бельовським побуту та культури бойків та гуцулів, його дружбу і спільну працю з Іваном Вагилевичем. У розділі «Слово про книжку» вміщено 29 рецензій, відгуків на книги сучасних українських письменників, журналістів, краєзнавців.

У співавторстві з Іванною Яцук О. Тебешевська підготувала й видала короткий біографічний довідник «Літературна палітра Калушини» [30]. У ньому подано світлини і стислий

життєпис 68 літераторів, які народилися чи працюють у місті Калуші та Калуському районі.

Оксана Степанівна також є літературним редактором багатьох книжок українських та зарубіжних авторів (Тьєрі Есс, «Демон» (2013); Л. Саннікова, «Розмай – Зелен Гай. ГіпоТези про Первину» (2012); збірник творів учасників свята Франкової поезії в Лолині «З горіха зерня» (2012); М. Козоріс, «Вибрані твори» (2013) та ін.

Художні твори, літературно-критичні та краєзнавчі матеріали Оксани Тебешевської публікувались у журналах «Все-світ», «Дзвін», «Дивослово», «Перевал», «Обрії», «Літопис Бойківщини», газетах «Літературна Україна», «Слово Просвіти», «Новий час», «Галичина», «Галицька Просвіта», «Маяк Португалії», «Слово» (Португалія), «Діти Марії» (Львів), «Нова Зоря» (Івано-Франківськ), «Дзвони Підгір'я» та ін.

Творчість письменниці позитивно оцінили літературознавець із Канади Аріядна Шум (Торонто), члени Національної Спілки письменників України Олекса Різниченко (Одеса), Петро Перебийніс (Київ), Юрій Коваль, Галина Гордасевич, Андрій Содомора (Львів), Михайло Шалата, Володимир Грабовський (Дрогобич), Ярослав Дорошенко, Євген Баран, Володимир Качкан (Івано-Франківськ) та багато інших.

«Моє життя насправду дуже спресоване, багато робиться, але ще більше не зроблено. Хочеться, як написано в моєму вірші, «по собі залишити хоч крихту тепла і сповити добром збайдужілу планету», – говорить про себе О. Тебешевська [7]. Ці рядки із вірша «Заповітне» можна вважати її не лише письменницьким, а загалом життєвим кредо, яке Оксана Степанівна повсякденно підтверджує своєю одержимістю у праці, творчості, служінні рідному народові. О. Тебешевська – непересічна особистість, яка своєю різнорідною діяльністю насправді виконує єдину місію – формує зараз нову українську еліту.

Її здобутки, теперішні і майбутні, становитимуть ту тверду основу, на яку опиратимуться сподвижники національної ідеї.

Отже, перед нами життєвий і творчий шлях непересічної особистості, яка, наділена Всевишнім талантом митця, сповна віддає його служінню людям, щиро засіває серед своїх вихованців зерна доброти і мудрості, дарує високу поезію шанувальникам віршованого слова, прагне наповнювати змістом кожную хвилину свого земного буття, залишаючись при цьому щирої душі жінкою.

Джерела та література

1. Біографічно-бібліографічний довідник: Оксана Тебешевська. Вип. 3 / Упорядкування Мар'яни Тимків, Іванни Яцук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 48 с.

2. Гордасевич Г. Духовна дочка Стефаника / Галина Гордасевич // Бойки. – 2002. – № 1–10. – С. 249–250.

3. Качкан В. А. Поетичне розлуння (Оксана Тебешевська) // Качкан Володимир Атаназійович. Одкровення: Есеї про літераторів, вчених, митців: Багатотомне видання. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – Том перший. – С. 142–143.

4. Когут Г. В. Сім іпостасей Оксани Тебешевської / Галина Когут // Вісті Калущини. – 2014. – 22 серп. – № 34 – С. 3.

5. Коломиєць М. І. Талановита донька Бойківщини. Світло її душі // Літопис Бойківщини. – 2005. – Ч. 1 / 68 (79). – С. 28–34.

6. Кривень М. Я. Цілюще джерело української пісні / Михайло Кривень // Тебешевська О. С., Андрушак С. М. Любові цілюще джерело. Збірник пісень. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2010. – С. 3–5.

7. Ониськів Д. Г. «...Віддаймо ці гроші тим, хто зараз в окопах...». Оксана Тебешевська: жінка, вчитель, громадський діяч / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2014. – 26 груд. – № 52. – С. 5.

8. Оксана Тебешевська і обрії її Слова [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://naftohimik.info/publications/mistsevi-novini/oksana-tebeshevska-i-obrislova>.

9. Оксана Тебешевська про нову книгу «На обріях Слова»: «Цікаво писати про те, що ніхто не досліджував» / Інтерв'ю Наталії Павлечко [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://kalushnews.city/read/people/7365/oksana-tebeshevska-pro-novu-knigu-na-obriya-slova-cikavo-pisati-pro-te-scho-niht-to-ne-doslidzhuvav>

10. Павліха І. В. Невсипуща енергія діяння / Іван Павліха // Дзвони Підгір'я. – 2005. – 1 січ. – № 1–2. – С. 3.
11. Полек В. Т. Переднє слово / Володимир Полек // Оксана Тебешевська. Про що мовчить Михайлова скрипка. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – С. 3–4.
12. Содомора А. О. Із печалі накреслене слово / Андрій Содомора // Дзвін. – 2006. – № 10. – С. 141–142.
13. Тебешевська О. С., Андрущак С. М. Любові цілюще джерело / Оксана Тебешевська. Збірник пісень. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2010. – 44 с.
14. Тебешевська О. С. Іван Мазепа – безсмертний гетьман українства / Оксана Тебешевська: Збірник диктантів і переказів з української мови для учнів 5–12 класів. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2010. – 64 с.
15. Тебешевська О. С. На березі долі / Оксана Тебешевська. Поезії. Переднє слово Василя Ганущака. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. – 60 с.
16. Тебешевська О. С. На коркошах на футбол... // Футбол-ФЕСТ / упор. В. І. Бабій, Є. М. Баран. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. – С. 109–112.
17. Тебешевська О. С. На крилах свободи / Оксана Тебешевська: Збірник диктантів і переказів з української мови для учнів 5–11 класів. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2012. – 88 с.
18. Тебешевська О. С. На обріях Слова / Оксана Тебешевська. Наукові пошуки, розвідки, рецензії, відгуки, есеї, нариси. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – 204 с.
19. Тебешевська О. С. Не вмію бути байдужою / Оксана Тебешевська // Дзвони Підгір'я / – 2006. – 11 лют. – № 15–16. – С. 3.
20. Тебешевська О. С. Нестандартні уроки з української літератури / Оксана Тебешевська. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2005. – 112 с.
21. Тебешевська О. С. Піснею доля мережана / Оксана Тебешевська. У двох книгах. Книга перша. Сторінки історії села Голина. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 374 с.
22. Тебешевська О. С. Піснею доля мережана / Оксана Тебешевська. У двох книгах. Книга друга. Народний фольклорний гурт «Молодичка». Голинський літературний. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 264 с.

23. Тебешевська Оксана. Про що мовчить Михайлова скрипка / Оксана Тебешевська. Оповідання. Переднє слово Володимира Полека. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 88 с.
24. Тебешевська О. С. Розлуння / Оксана Тебешевська. – Івано-Франківськ: «Тіповіт», 2013. – 132 с.
25. Тебешевська О. С. Роман Шухевич – символ нескореності України / Оксана Тебешевська: Збірник диктантів і переказів з української мови для учнів 5–12 класів. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2008. – 48 с.
26. Тебешевська О. С. Стежками високої долі Степана Бандери: Збірник диктантів і переказів з української мови для учнів 5–12 класів. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2009. – 79 с.
27. Тебешевська Оксана. Тиша немовлених слів. Поезії. Передмова Миколи Васильчука. – Коломия: Вік, 2006. – 72 с.
28. Тебешевська О. С. Україна починається з тебе. Пам'яті В'ячеслава Чорновола / Оксана Тебешевська: Збірник диктантів і переказів з української мови для учнів 5–11 класів. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2013. – 72 с.
29. Тебешевська О. С. Українська мова. Збірник словникових диктантів. 5–11 кл. – Тернопіль: Навчальна книга – «Богдан», 2004, 2014. – 40 с.
30. Тебешевська О. С., Яцук І. П. Літературна палітра Калущини. / Оксана Тебешевська. Короткий біографічний довідник. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – 80 с.
31. Тимів І. М. У Голині презентували книжку Оксани Тебешевської / Іван Тимів // Вісті Калущини. Інформаційна газета Калущини. – 2017. – 1 груд. (№ 48). – С. 4.
32. Шляхи аналізу літературного твору в середній школі. Методичний збірник / Упорядники Оксана Тебешевська, Ірина Хомин. – Калуш: Артєкс, 2007. – 96 с.
33. Шумей В. М. Засвічувати зорі в дитячих душах – таке педагогічне кредо О. Тебешевської / Володимир Шумей // Дзвони Підгір'я. – 2006. – 11 лют. – № 15–16. – С. 3.

Olha Ketsmur

Kalush

**Oksana Tebeshevska, the Ukrainian Writer, teacher,
local historian, socio-political and educational figure of the
Kalush District**

Abstract. *The main stages of Oksana Tebeshevska life and career are covered in the article. The achievements of her as a teacher, philologist, poetess and prose writer, local historian, educator and public figure are analyzed; the influence of passion for sports on the formation of personality is followed. The general characteristic of the artist's creative work is presented, its importance for future generations is determined.*

Keywords: *Oksana Tebeshevska, Honored Teacher of Ukraine, writer, poet, local historian, deputy, charity, Golyn.*

КРАЄЗНАВЧЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161. 2. (477.86)

Оксана Тебешевська

м. Калуш

Григорій Цеглинський: штрихи до портрета відомого калушанина

***Анотація.** У статті йдеться про відомого українського письменника, педагога, громадсько-політичного діяча Григорія Івановича Цеглинського, який народився в Калуші; зроблено аналіз його літературної спадщини, зокрема малодослідженої прози і драматичних творів.*

***Ключові слова:** Цеглинський, новела, комедія, вистава, народ, інтелігенція, багатогранна особистість.*

Григорій Іванович Цеглинський – відомий український письменник, літературний критик, педагог, громадсько-культурний і політичний діяч. Він народився 9 березня 1853 р. в місті Калуші, що на Івано-Франківщині. Тут почав здобувати шкільну освіту, а так навчався в Коломийській і Станіславській гімназіях. Вищу освіту здобув у Віденському університеті.

Учителював в Академічній гімназії у Львові, одночасно працював редактором часопису «Зоря» (1887–1888).

Організував театр «Руська Бесіда».

З 1888 р. до 1895 р. був керівником українських класів при польській гімназії, а з 1895 р. до 1910 р. працював директором новозаснованої Перемишльської державної гімназії.

Григорій Цеглинський спричинився й до заснування в 1903 р. Українського інституту для дівчат у Перемишлі.

Він був також головою «Української Бесіди», брав активну участь у роботі товариств «Просвіта», «Український дівочий інститут».

Завдяки Г. Цеглинському в Перемишлі були створені такі кооперативно-економічні установи, як «Віра» та «Народний дім».

Обирався послом від Перемишльської землі до Австрійського парламенту у Відні (1907 та 1911 рр.).

Помер 23 жовтня 1912 р. у Відні. Похований на українському цвинтарі в Перемишлі.

Навіть такі короткі відомості про Григорія Цеглинського свідчать про те, що це була талановита, працьовита, активна в громадсько-політичному житті людина. Ми ж звернемося до ще однієї грані його таланту – літературної творчості, зокрема малодосліджених її сторінок.

В історію української літератури Григорій Цеглинський увійшов як критик, публіцист, драматург і прозаїк. *«І тут його заслуги, – пише у своїй статті «Григорій Цеглинський» Микола Євшан, – чи не найбільше тривкі, чи не важніші і більші навіть, як педагогічні, а відтак громадські як парламентарного посла»* [1, с. 219].

Якщо про Цеглинського-драматурга є ряд вужчих чи ширших досліджень, зроблених і в часи, коли жив письменник, і пізніше, то про твори Цеглинського-прозаїка таких матеріалів майже не знаходимо.

«Маємо також з-під його пера проби оповідань, а також критичних статей, але розкинені по виданнях 80-рр., головню в «Зорі», вони тепер забуті і нечитані», – так писав М. Євшан [2, с. 223–224].

У наукових бібліотеках Львова мені вдалося знайти твори Г. Цеглинського, зокрема і всі прозові, у тогочасних виданнях. Зазначу, що це було до появи у 2003 р. збірника творів письменника, підготованого до друку доктором філологічних наук, професором Романом Кирчівим. Зрештою, у названому виданні

подано тільки два оповідання – «Різдвяні образки» та «На білки!»

У перших шести числах «Зорі» за 1885 р. була опублікована новела Г. Цеглинського «Дві пари». Сюжет твору досить таки тривіальний, але автор зумів показати епізоди побуту середньої верстви галицького громадянства, підняти проблему виховання дітей у сім'ях та й зрештою задекларувати свої погляди на моральні цінності у житті.

Персонажів у новелі небагато: сім'ї урядника Аксентія і отця Никифора. Аксентій живе в місті і тягнеться до панства. Так вчить і свого сина, схвалюючи те, що Олександр водиться тільки з *«високоіменними і високородними»* [3], що одружився з дочкою панства Подляських. Автор пише, що Олесь не переймався нічим, окрім вечірок, балів, *«якось ліз, ліз, чим помалійше в науках, тим надійніше в життю»* (при цитуванні збережено мову оригіналу – О. Т.) [4].

Отець Никифор виховує своїх дітей Іляріона і Галю по-іншому: у любові до сільської праці, до простих людей.

У сюжеті новели немає якогось надто драматичного напруження, усе складається дуже просто: Олександр одружується з Казею, хоч «она собі була гиденька, гиденька», а дочка Аксентія Іренка всупереч волі батька – з Іляріоном.

Дві пари – перша нещаслива, а друга щаслива. Власне, через зіставлення подальшого життя цих пар автор доносить до читача свій задум – праця, родовідна пам'ять, щирість, любов і доброзичливість у ставленні до людей є найвищими моральними цінностями.

Треба сказати, що в новелі є ряд дуже промовистих і точних деталей. Ось деякі з них.

Коли Аксентій їхав до Олександра, то *«проходжувався гордо по сали гостинній на стації, щохвили оглядавсь і усміхався*

сам до себе, на силу вздержувався, щоб не розказати кожному, де їде» [5]. Ще б пак! Адже їхав до панства!

Зовсім по-іншому поводився урядник, коли їхав до дочки: «...скулений в куточку вижидав поїзду і не глянув на нікого. На дворі було мрячно, дощ росів удосвіта, що іще більше насуплювало думки Аксентія» [6].

Але щастя, мир і злагода панували в сім'ї Іренки, а на Олеса навіть дивитися було страшно.

Григорій Цеглинський добре розумів важливу роль інтелігенції у житті народу, тривожився, коли її представники ставали на шлях ренегатства. Саме про це читаємо у вступі до оповідання «Сини» (1885). Автор твердо переконаний, що народ має мати заступництво у своїй інтелігенції. Коли ж вона «спанопитися, мов псевдошляхта», відступиться від свого народу, то він «змарніє, здеморалізує» і «стане полем політичної і економічної експлуатації для кого-небудь». А далі Цеглинський подає, як він сам зазначає, правдивий приклад такого ренегатства.

Василь Гринчишин – головний персонаж оповідання – безнастанно п'є. Що вже стара Явдоха (дружина) не робила – і побивалася, і плакала, і свічки ставила – нічого не допомогло.

А був же Василь добрим господарем, в один час навіть війтом. Що ж сталося? А сталося те, чого батько не в силі пережити: троє синів, яким він дав високу освіту, забули про своє коріння. Івась до Росії поїхав, бо там «*трафілася стипендія триста рублів*» [7], Яким з німкенею одружився, Ілько не показується, соромиться свого походження. Залишився наймолодший, Іван, але й того втратив Василь – Іван, який Явдоху вже тільки «мамашею» називає і розмовляє лише російською, забрав Романа з собою в Росію.

Не змогла цього пережити Явдоха – померла, а Василь пішов шукати синів та й не повернувся додому.

Як бачимо, проблема, порушена Г. Цеглинським у далекому 1885 р., актуальна і зараз.

Новелу «На білки» [8] письменник написав у 1886 році. Вона, як на мене, є найсильнішою серед прозових творів автора і має таку ознаку власне новели, як розповідь про *«нечувану подію»* (за визначенням новели за Гете). Автор зазначає, що це «Образок сибірський», бо подія відбувається саме там, у селі Малта, де живуть каторжні, ті, що по тюрмах сиділи. Їм *«забрати душу»* в людини за виграшки. Та один з них не такий – син Агунова Борис. Він перший багатир у Малті, має своє велике господарство. Борис дуже любить полювати. Одного разу бере з собою і сина. Йдуть полювати на білки.

У творі поетично описана природа: веселі, різнобарвні Саянські гори, вкриті соснами, ялицями, кедрами; ще кращі вони взимку, коли дерева, вкриті снігом, виблискують на сонці. Але Бориса ця краса зовсім не цікавить. Головне – полювання. Коли спустилися в урвище, син побачив маленьку білку, але батько сказав, що вони підуть далі, на більші білки.

Ось під ялицею щось рухається. Ведмідь! Ні – два! Батько звелів синові стріляти в лівого, сам вистрелив у того, що справа. Синові не терпілося подивитися на здобич.

«Молодий не стерпів і побіг наперед. Тихо, обережно підходить ближше, ближше.

– То люде! – скрикнув нараз не своїм голосом.

Білки, дурню! – одповів отець, зареготівшись. – Гляди, чи в око трафив!

Почав пильно оглядати двох «білок», – стягнув чоботи, кожухи, кафтани, сорочки, знайшов в одного чоловіка двадцять копійок у брудній платинці, у другого – сорок.

Худі білки! – сказав, усміхаючись, до сина».

А по кількох тижнях повідомив становому про трупи. Поховують тих «білок» й амінь! Нічого особливого не сталося.

Особливістю новели є нібито безстороння позиція автора. Він просто розповідає, не оцінюючи, не засуджуючи, не коментуючи. Таку можливість він залишає читачеві. У цьому, думаю, найбільша вартість твору.

Є у Цеглинського прозовий цикл «Різдвяні образки» [9]. Це чотири невеличкі замальовки, у яких «проступає» лірично-поетичний, навіть романтичний струмінь.

Перший образок – «Небо і земля».

У ньому автор своєрідно інтерпретує образи неба і землі: «небо обливає живим золотом княгиню-землю», яка цього у цей чудовий різдвяний вечір прибирається до вінчання із «самим царем царів», «царем небесним». Наречена стоїть «перед дзеркалом небесним, дрижачою рукою вкладаючи собі вінок» [10]. І водночас Г. Цеглинський не обминає соціальних проблем. Земля не така, якою хотів би бачити її князь, – вона не любить людей, «поріжнила і роздерла челядь Божу, одних підняла, приголубила, як ненька рідна, других покинула, як лиха мачуха» [11].

Малює автор і своє бачення щасливої спільноти: «людськість обнятись має, як одна сім'я, як одні діти одного батька, обнятись мають великі, малі, вельможні, невірники, багаті, убогі, всі они мають збрататись братством і любов'ю» [12].

Такими ж чистими, теплими і світлими фарбами виписані і три наступні новелки – «При Цезарі», «На варті», «Танас Різдво».

Різні за віком та соціальним станом люди однаково піднесено сприймають велике християнське свято – Різдво. Школяр Михась («При Цезарі») спочатку вирішив не їхати додому на Святий вечір, бо хотів зробити завдання з латини, грецької, математики, фізики, але коли крізь розбиту шибку побачив, як у сусідній світлиці господар вніс дідуха, як раділи діти, а господиня, поклавши на стіл велику макітру, запросила

сім'ю до вечері, не витримав і, залишивши Цезаря, «мигом вискочив надвір», щоб також зі своїми рідними сісти за свят-вечірній стіл.

«А надворі так ясно, так мило, наче б самі зорі запрошували Михася в дорогу – додому» [13].

Хлопець-воїн зустрічає Різдво на військовій службі («На варті»). Він стоїть на сторожі. Мороз, вітер, а вгорі миготять яскраві зорі. Звуки далекої пісні, такої знайомої, такої рідної, що йде «з-під самісінького серця», навіюють хлопцеві щемливий спогад про батька, матір, братів, сестру Олену і його «чорно-брову Маланку, що так за ним плакала, як відходив до служби» [14]. Нелегко воякові повертатися до реальності, бо він, як і годиться християнинові, завжди святкував народження Божого дитяти у колі найрідніших людей.

По-особливому готується до Різдвяних свят Танас («Танас Різдво»). Щороку від Миколая до Різдва він обходить усіх односельців (а це п'ятдесят номерів) і в кожній хатині залишає мірочку меду – дякує Богові за те, що позбувся злиднів.

І так у Берискелях починається Різдво, починається з добра і щедрості.

Отже, автор утверджує найбільші християнські цінності: любов до Бога, до ближнього свого, життя за високими нормами моралі, шанування споконвічних традицій і звичаїв українського народу.

Найбільшу частину літературного доробку Григорія Цеглинського складають його драматичні твори – 7 комедій і 2 драми. Попри гостру оцінку драматурга такими прискіпливими критиками, як Іван Франко, Сергій Єфремов, Микола Євшан, усі вони визнавали його творчий талант.

«Цеглинський, – пише Сергій Єфремов, – першим був, що дав театрові живу комедію і драму з сучасного життя замість тих трафаретних мелодрам та карикатур, що панували до того на

галицькій сцені» [15, с. 517]. А Микола Євшан пізніше зазначає: *«Цеглинський впровадив у нашу драму перший елемент міщанський, перший з поміж українських письменників в Галичині висунув на сцену й мужика, т. є. не ті кукли мужиків, які були перед тим, але живі, з життя заобсервовані типи»* [16, с. 220].

Перша комедія «На добродійні цілі» була написана в 1883 р. Представлена на сцені українським народним театром «Руської бесіди», вона набула неабиякої популярності. Газета «Діло» за 25 жовтня 1884 р. відзначала оригінальність комедії, у якій автор *«наважився піддати критиці сатиричній хиби світогляду інтелігенції і недостачі належного напрямку в її образотворчості»* [17, с. 3].

Героїня твору Клавдія Сватоліубська влаштовує концерт, щоб заманіфестувати своє патріотичне пожертвування, а насправді це не що інше, як полювання на зятів для дочок своїх подруг.

Великий успіх на сцені мав одноактний образок Григорія Івановича «Тато на заручинах» (1884). *«Се, – пише газета «Діло» за 25 жовтня 1884 р., – вирваний лискоть з відносин нашого простолюдина до опаношених підпанків простого походження»* [18, с. 3].

Осип, син багатих міщан Максима та Олени Простогубів, сватається до лісничанки Ванди. Її батьки, пани Порожницькі, зарозумілі й пихаті, з погордою дивляться на хлопів-міщан, але готові породичатися із заможними Простогубами, бо, як каже Максим, *«старий лісничий в довгах по самі вуха»* [19]. Та й Вандзя впевнена, що «обтеше» Юзефа (так Порожницькі називають Осипа). Вона каже матері: *«Най-но він ожениється, побачуть всі, як я його отешу й обгублю. Не буде він Простогуб, але Простогембський зватись»* [20]. Та сватання розбивається через кожух Максима: пані Порожницька *«має таку делікатну*

натуру», що, виявляється, «дістає удар в голову» від запаху кожуха. Осип, зрозумівши справжні наміри Порожницьких, відмовляється від Вандзі і стає на бік своїх зневажених батьків. Він говорить Вандзі: *«Так, так! Аж тепер я пізнаю, скільки та сукмана варта, коли її з ласки вашої обидив. Красні ваші очі, панно Вандзю, але ще краща тота сукмана, що мене виживила, виховала, в людей вивела, а тепер і поблагословити мала, та, спаси Біг вам, не поблагословила. І сукмана має свій гонор, моя пані, більший ще, може, як ваш куций фрак, що кожному готов служити та хвостиками завивати»* [21].

Безперечно, найбільшу симпатію викликає головний герой Максим, у якого добре розвинене почуття власної гідності, нетерпимість до будь-якого фальшу.

У 1884 р. з'явилася «нова штука» Григорія Івановича – комедія «Соколики» [22]. Театрознавець Володимир Коцовський (він, до речі, дуже критично ставився до творів Г. Цеглинського) зазначав, що *«автор має талант комедіописательський, що в новій своїй комедії поступив вище, як в першій своїй творі, і що працюючи даліше на виточеній собі дорозі може віддати велику прислугу нашій сцені, убогій в оригінальні твори драматичні»* [23, с. 3].

У комедії мова йде про те, як соколики – старі галицькі парубки Шкаралупка, Малолюбка, Кашкевич – нічим іншим не займаються, окрім клопотів про свою женячку. Замість того, щоб вирішити, кому з них свататися до старшої пані – вдови Щедоброї, з якою їх зводить Доброхоцький, вони всі залицяються до її дочки Мальвінки, але отримують [...] гарбузи. Особливо майстерно виписані сцени розмови Доброхоцького зі своєю дружиною, під «пантофлем» якої він знаходиться», і залицяння «болячок» до Мальвіни.

Ось таку їдку сатиру на галицьких перестарілих парубків написав Г. Цеглинський. П'єса була популярною свого часу.

«Соколики» взагалі, – писав Володимир Коцовський, – одна з лучших оригінальних комедій нашого репертуару театрального. Публіка приняла перші два акти гучними оплесками і викликуванням автора» [24, с. 3].

Проте Іван Франко критично поставився до «Соколиків», як і до комедії «На добродійні ціли». Він дорікав авторові за те, що його герої «сплять, їдять, вживають ліки, навіть читають газети, особливо відомості про просування на службі [...] влаштовують вистави й концерти на добродійні цілі [...] ні про який патріотизм, ні про яку Русь ніколи й не думають» [25].

«Діло» від 30 листопада 1886 р. подає повідомлення про те, що вперше у Львові була поставлена одноактна комедія Г. Цеглинського «Лихий день» (написана в 1885 р.), яка *«визначається вірною характеристикою типів, дуже живою акцією, ситуаціями природними, а при тім дуже комічними»* [26, с. 3].

Прихильно поставився до цієї п'єси Іван Франко, назвавши її *«не позбавленої глибокої сучасної думки комедією»*, яка показує *«сцену депутатських виборів у провінції»* [27, с. 232].

У невеличкому повітовому містечку вибирають депутата до сейму. Щоб переміг панський кандидат, не вистачає ще двох голосів – якраз господарів із Іванівки Івана Головного і Проця Рубатого. Панський кандидат розставляє на всіх дорогах варту, яка має завдання відвести селян до євреїв. А там уже за допомогою горілки і ковбас голоси виборців будуть здобуті. Та Головний і Рубатий збрехали варті, що вони з інших сіл, помінялися одягом зі своїми наймитами Мартином та Олексою, яких жиди прийняли за виборців і добре пригощали, і таки змогли дістатися до виборчої скриньки і проголосувати за «хлопського» кандидата, забезпечивши тому перемогу.

В останній сцені твору показано, як радіють селяни, відстоявши свої інтереси, а прибічники панського кандидата Гемба і Солонинка називають цей день лихим:

I селянин. Слава, панове громада! Таки наш вийшов!

II селянин. Слава Івановецьким – вони рішили нашу побіду!

Селяни (всі). Слава їм! Многая літа!

Гемба (до Солонинки). Лихий на нас день, пане куме!

Солонинка. Ой, лихий, як не пам'ятаю від конституції!

Головний (виступаючи наперед). А тепер, коли Господь поміг нашого вибрати, то не завадить випити чарку за его і виборців здоров'я! Ходім і ви (до Мартина і Олекси), парубки-виборці, приступіть і ви, пане Гембо, та не журіться, що раз хлопи поставили на своїм [28, с. 45].

Найкращою комедією Г. Цеглинського, безперечно, є «Шляхта ходачкова», написана в 1886 р. і 23 листопада цього ж року поставлена на львівській сцені.

Її одразу високо оцінив І. Франко, а в 1906 р. назвав найкращим твором галицької драматургії [29, с. 193].

Дія відбувається у селі Ходачкові, заселеному наполовину ходачковою шляхтою, наполовину мужиками. Вибирають нового префекта. Цю посаду обіймає Антін Розумовський, статечний і порядний чоловік, але шляхта не любить його за відступництво: перший раз був одружений з мужичкою, а тепер хоче видати дочку не за пана Воронінського, якого обрала для доньки (від першого шлюбу – О. Т.) Франі теперішня префектова дружина Маріянна, а за сина господаря Кирила Ради Остапа. Шляхтичі називають Розумовського «перешиванцем» і хочуть вибрати нового префекта. Участь у змові проти Розумовського беруть Филип Тшаска (колись Тріска), Онуфер Рура, Петро Келбасевич, Куценський, Мудрицький. За ними стоять і їхні дружини, самі «добродзейки», які заздрять префектовій Маріянні, яка також пристає до інтриги проти чоловіка.

Треба відзначити те, що автор чудово показав механізм творення компромату на Розумовського: наклеп (нібито він побив сина Тріски), підтасування фактів, налаштування мужиків проти префекта шляхом підкупу – могоричем у Хаскля, за який платять кандидати на префектуру. Як бачимо, це нагадує й теперішні вибори.

Григорій Цеглинський зумів правдиво показати життя зарозумілої і пихатої ходачкової шляхти, яка вважає себе вищою від «хлопів», а насправді відзначається дріб'язковістю і душевним убозтвом.

Комедія «Торгівля жемчугами» змальовує життя інтелігенції. «Хто би хотів по драмах автора (*Григорія Цеглинського – О. Т.*), – пише Микола Євшан, – перестудіювати докладно родинні обставини нашої інтелігенції – побачить страшну пустку і ще страшніший шаблон того життя» [30, с. 222].

Героїня драматичного твору розповідає про своє життя як про одноманітні дії, які щодня повторюються: прибирання – готування сніданку, прибирання – готування обіду, прибирання – готування кави, прибирання – готування вечері. Хіба що в неділю можна кудись піти. Ось така загальна схема родинного життя. «*Страшна духовна пустка родинного огнища та його убожество*, – писав про це М. Євшан. У Цеглинського зустрічаємо оден тільки тип жіночий, Ольгу в «Торговлі жемчугами», яка думає про «невгомонну працю і борбу за правду, право, нарід, вітчину і все людське добро. – «Ми не будем, як дотепер, – говорить вона з одушевленням, – лиш няньками та кухарками панів, – а рівнорядним членом в родині і суспільности, западними хазяйками, розумними матерями, дійсними сподвижницями всякого громадського і народного труда – одним словом, станемо тим оживляючим живчиком у всім, родині, суспільности, народі...» [31, с. 222].

Окрім комедій, Г. Цеглинському належать ще дві драми – «Кара совісти» і «Ворожбит». За ці твори разом і комедію «Торговля жемчугами» автор отримав премію на драматичному конкурсі Краєвого Виділу в 1911 р. Саме тоді у «Видавничій спілці» вийшли у світ (другим виданням) твори «Кара совісти», «Шляхта ходачкова» і «Соколики».

Спостерігаємо, що драматичні твори Григорія Цеглинського були популярними, а за автором Іван Франко визнавав «безсумнівний драматичний талант», хоч критикував за те, що його персонажі – «безбарвні маріонетки» [32], обмежені, не переймаються громадськими справами, духовним життям, а їхні дії не вмотивовані психологічно. Ще гострішій критиці піддає творчість Цеглинського Сергій Єфремов, звинувачуючи автора у шаблонності, *«ніби пришитій моралі»*, невмінні *«поодинокі факти зв'язати в цілу картину життя й витворити типові ситуації, як і типових людей дати»*, але при цьому визнає, що *«окремі місця та поодинокі деталі розроблено сильно і з розумінням психології»*, *«влучні і бистрі спостереження над побутом, особливо середньої верстви, галицького громадянства»* [33, с. 517].

Григорій Цеглинський відомий також як літературний критик і публіцист. Як слушно зазначає Роман Кирчів, *«в той час українська літературна критика мала дуже небагато фахових трудівників»*, а тому доробок Цеглинського *«у цій сфері мав би привернути пильну увагу дослідників. Тим більше, що саме цей доробок викликав найбільше контрверсійних суджень і різних довільних та тенденційних кривотлумачень, особливо в радянському літературознавстві»* [34, с. 22].

Отже, Григорій Цеглинський – відомий український громадсько-культурний, політико-економічний, освітній діяч, письменник, критик кінця XIX – початку XX ст., надзвичайно багатогранна творча особистість, якою по праву можемо пишатися.

Джерела та література

1. Федюшка М. Й. Критика. Літературознавство. Естетика / Микола Федюшка / Упор. Н. Шумило. – Київ: Основи, 1998. – С. 219–224.
2. Там само.
3. Цеглинський Г. І. Дві пари / Григорій Цеглинський // Зоря. – 1885. – Ч. 1. – С. 4–5.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. Цеглинський Г. І. Сини / Григорій Цеглинський // Зоря. – 1885. – Ч. 21. – С. 241–244.
8. Цеглинський Г. І. На білки! Образок сибірський / Григорій Цеглинський // Зоря. – 1886. – Ч. 10. – С. 157–158.
9. Цеглинський Г. І. Різдвяні образки / Григорій Цеглинський // Зоря. – 1887. – Ч. 1. – С. 4–7.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.
14. Там само.
15. Єфремов С. О. Цеглинський / Сергій Єфремов // Історія українського письменства. – Київ, 1995. – С. 500–531.
16. Федюшка М. Й. Критика. Літературознавство. Естетика / Микола Федюшка / Упор. Н. Шумило. – Київ: Основи, 1998. – С. 219 – 224.
17. Наука, штука і література // Діло. – 1884. – 13 (25) жовт. – С. 3.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.
22. Цеглинський Г. І. Соколики. Комедія в 4-х діях / Григорій Цеглинський. – [Львів] : з друкарні «Свободи», 1918. – 85 с.
23. Коцовський В. М. Руско-народний театр у Львові. Наука, штука і література / Володимир Коцовський // Діло. – 1884. – 20 листоп.

24. Коцовський В. М. (Рецензія на комедію Григорія Цеглинського «Соколики») / Володимир Коцовський // Діло. – 1884. – 22 листоп.

25. Франко І. Я. Українська література в Галичині за 1886 рік. Григорій Цеглинський / Іван Франко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1887/UkrajinskaLiteratura1886.html>.

26. Діло. – 1886. – 18 (30) листоп.

27. Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія: Є. П. Кирилук (голова), та ін. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Том 27: Літературно-критичні праці (1886–1889) / Редактори тому С. В. Щурат, М. Т. Яценко; Упорядкування та коментарі Р. С. Мішука, М. Д. Родька, Л. Т. Сеника, В. С. Харитонова. – Київ: Наукова думка, 1980. – 463 с.

28. Цеглинський Г. І. Лихий день // Григорій Цеглинський // Комедія в 1-й дії. Вид. 2. – Львів, 1880. – 46 с.

29. Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія: Є.П. Кирилук (голова), та ін. – Київ: Наукова думка, 1976–1986. – Том 4: Поезія / Ред. тому М. Д. Бернштейн; Упорядкування та коментарі М. Л. Гончарука. – Київ: Наукова думка, 1976. – 471 с.

30. Федюшка М. Й. Критика. Літературознавство. Естетика / Микола Федюшка / Упор. Н. Шумило. – Київ: Основи, 1998. – С. 219–224.

31. Там само.

32. Франко Іван. Українська література в Галичині за 1886 рік. Григорій Цеглинський [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ifranko.name/uk/LitCriticism/1887/UkrajinskaLiteratura1886.html>

33. Єфремов С. О. Цеглинський / Сергій Єфремов Історія українського письменства. – Київ, 1995. – С. 500–531.

34. Цеглинський Г. І. Твори. – Львів: НТШ, «Надсяння», 2003. – С. 7–32.

**Hryhorii Tsehlynskyi: strokes to the portrait
of the famous resident of the Kalush city**

Abstract. *The article deals with the well-known Ukrainian writer, educator, public-political figure Hryhorii Ivanovich Tsehlynskyi who was born in Kalush; gives an analysis of his literary heritage, in particular, of a few explored prose and dramatic works.*

Keywords: *Tsehlynskyi, novel, comedy, performance, people, intellectuals, multifaceted personality.*

**Оксана Півторак,
Віталій Півторак**
м. Калуш

Генеалогія популяризації Миколи Євшана на Калущині: меморіально-літературознавчий контекст

***Анотація.** У статті йдеться про генеалогію популяризації Миколи Євшана на Прикарпатті в меморіально-літературознавчому контексті, умовно поділену авторами на такі етапи-ареали: «Войнилівський (меморіально-пошанувальний), «Регіональний (аналітично-меморіальний)». Це своєрідна ретроспекція пошанування видатного літературознавця на Івано-Франківщині, яка охоплює 20 років (1999–2019), хоча фактично сягає 1929 р. – з часу виходу у світ першої біобібліографічної праці Олеся Бабія про нього.*

***Ключові слова:** Микола Євшан (Федюшка), біобібліографія, геній, літературознавець, перекладач, патріот, Калузьке міськрайонне відділення Української бібліотечної асоціації, окциденталіст (вісниківець), інформаційний презент-таційно-промоційний проєкт-місячник «Євшанів розмай», перше академічне пошанування, Бібліотека опорного навчального закладу Войнилівський ліцей селищної ради Войнилівської ОТГ, Прикарпаття, Войнилів, Калущина.*

У цій статті ми не торкатимемося теми власне генеалогії (дав.-гр. γένεαλογία – «родовід», що дослівно перекладається як: дав.-гр. γένεα – «сім'я», дав.-гр. λόγος – «наука») як науки з родознавства, допоміжної історичної дисципліни, що вивчає походження та родинні зв'язки осіб, родовід якоїсь людини, історію родів і сімей [6], а в меморіально-літературознавчому контексті (розглянемо ті події, публікації про їхній перебіг, у котрих популяризується постать Миколи Євшана (Федюшки) на теренах Галичини).

Генеалогія популяризації М. Федюшки на Івано-Франківщині умовно поділяємо на такі етапи-ареали:

1. Войнилівський (меморіально-пошанувальний).
2. Регіональний (аналітично-меморіальний).

Варто зробити бодай побіжний огляд про Миколу Євшана у творчій ретроспекції: 1999–2019 (за спогадами Сидонії Гнідої-Никорович про приїзд Ольги Кобилянської та Федюшки на буковинську гостину, поетичними інкрустаціями Йосипа Кащишина, книгозбірнею «Євшанової світлиці»). Цей витончений галичанин ще перед знаменитим Дмитром Донцовим (1883–1973) першим сказав те, на що чекало вже підготоване покоління січових стрільців: нам треба подолати психологічний комплекс жертви. «Нам треба більше розмаху, більше безумства, більше оп'яняючого шалу – для того, щоб остаточно скинути з себе останки крамарської тверезости наших батьків і полюбити розмах всього великого і гарного» [3].

Фольклористичний аспект творчості й життєнасаги нашого крайнина-ювіляра – ключовий.

Щоб глибше пізнати Миколу Федюшку (Євшана), варто звернути увагу на етимологію (походження) його прибраних імен-псевдонімів, серед яких – Явір.

Відомо, що псевдо за назвою тотемів-дерев брали собі багато відомих громадсько-культурних діячів. У нашої крайники-кропивничанки Костантини Малицької (Віри Лебедової), наприклад, це молодий дубочок – Растик. А от у ювіляра-войнилівчанина – Явір – символ козацької сили та парубоцького здоров'я і вроди, єдності чоловічої краси і сили. Біологи констатують, що «це дерево родини кленових з великим п'ятилопате-вим листям; до інших назв належать також білий клен, клен-явір, клен несправжньо-платановий, клен туполистий гірський. Поширений по всій Європі, Малій Азії. В Україні найчастіше трапляється в Галичині, рідному краї М. Федюшки.

Мотивація меморіально-пошанувального ареалу Войнилова – логічна, бо тут народився наш крайнин, і має свої хронологічні віхи. Його початок – 90-і роки XX століття. Щоправда, варто зазначити одну «об’єднавчу» деталь для імпульсу існування вищеназваних ареалів. Першим біографом і популяризатором митця не лише на батьківщині, а й на теренах Прикарпаття, України є Олесь Бабій, крайнин-побратим Євшана на військових і літературних дорогах. Цей ґрунтовний вклад він робить монографією «Микола Євшан (Федюшка): життя і творчість. В десятиліття його смерті: 1919–1929» [1], яка побачила світ накладом видавничої спілки у Львові 1929 р., репринтне відтворення оригіналу її здійснила власним коштом дружина небожа Федюшки Ольга Безрука-Дурбак 1992 р. накладом у 100 примірників.

Відродження пам’яті на початку 1989 р. про войнилівського генія належить ініціативі тодішньої директорки Войнилівської школи Розалії Дейсак (Косар): проведення заходу-спогаду учнівсько-учительського колективу з місцевою активісткою Юлією Дурбак-Борисик та журналістами-краєзнавцями з Калуша Іваном Тимцюраком (прозаїком, поетом, журналістом, корінним калушанином) і Михайлом Коломийцем (журналістом, просвітянином, громадським діячем, членом Національної спілки журналістів України) [4; 13]. У відеоматеріалі згадується про зародження задуму встановлення на школі селища барельєфу славному землякові й початку збору коштів на нього місцевим осередком «Союзу українок». До речі, відкриття скульптурної композиції М. Євшану відбулося 22 січня 1992 р.

У 90-их рр. XX ст. Михайло Коломиєць популяризує Євшана в «Літературно-мистецьких випусках» Калуського міськ-районного часопису «Зоря Прикарпаття» (до 2018 р. «Дзвони Підгір’я») у сув’язі спогадів про Олесь Бабія.

Постать Євшана визріла у творчому літературно-критичному доробку Євгена Барана, Дмитра Юсипа [15; 16]; Володимира Костіва [8], Степана Хороба [14] та ін.

Книгопростір Євшанової світлиці – бібліотека Опорного навчального закладу Войнилівський ліцей Войнилівської ОТГ (організатор – завідувачка книгозбірні Оксана Півторак) – зберігає сліди пошанувальних заходів на честь уродин крайнина-аристократа національного духу Миколи Федюшки (Євшана). Світлини митей спогадів за 19 травня 2004 р. з громадсько-культурною діячкою Калушини, членкинею обласної організації Національної спілки письменників України Оксаною Тебешевською, педагогом-євшанознавцем, співробітником Івано-Франківського обласного відділення МАН України Віталієм Півтораком та войнилівським педагогом-краєзнавцем Романом Цюп'яком. І аура тематичного оформлення – атрибутів духовного замилювання естетів-добročинців: графічні портрети Миколи Федюшки й Ольги Кобилянської роботи художника-мостишанина Михайла Тимчишина; рушник на середині столу – дарунок КМРВУБА матері покійної калуської поетеси й бібліографіні Людмили Брокс – Марії Северянівни Білецької; світлина войнилівського костелу з родинного архіву пана Івана Зелика.

1997 року з-під пера письменника-краєзнавця Йосипа Кащишина з'явилася поема «Було ще підлітком століття», що увійшла до його поетичної збірки «Світе мій вишиваний» [7], яка є плодом творчої співпраці автора з дослідником В. Півтораком (він про взаємини О. Кобилянської та М. Євшана заговорив уперше на початку 90-их років минулого століття). Аматорські дослідження В. Півторака вилилися не лише в поетичні рядки місцевого поета-краєзнавця, а й у сценарій театралізованого дійства «Його душі вогонь непогасимий» (1994–1999), постановку й режисуру з вихованцями й колегами тоді Войнилівської ЗОШ I-III ступенів (її він назвав «Євшанова світлиця»), здій-

снену ним же [1]. До речі, Калуське міськрайонне відділення «Української бібліотечної асоціації» у своєму архіві має відеOVERсію цього дійства, де в ролі Федюшки-підлітка, юнака виступають Т. Панчій і Т. Лужний, О. Бабія – Б. Русінкевич, професора Осипа Роздольського – Г. Башта, вчителя Івана Салот-овки – Я. Ковалишин, матері О. Бабія Йосифихи Бабійки – М. Бабій, О. Кобилянської – Л. Джус, Сидонії Гнідої – С. Лукач; у масових сценах – учні, батьки та вчителі Л. Зіник, В. Панчій, О. Бортник, Г. Науменко, О. Тимчишин, І. Цюп'як, С. Шептинська, Л. Федорак, О.; музичне та звукове оформлення – М. Могильняк.

Художньо переосмислені публіцистичні спогади О. Бабія про Миколи Євшана, краєзнавчо-пошукові матеріали членів Калуського міськрайонного відділення Української бібліотечної асоціації лягли в основу сценаріїв і методичних розробок святкувань 570-річчя села Середня, 115, 120, 125 й 130-річчя войнилівського генія-патріота. Останнє завдяки інформаційному презентаційно-промоційному проекту-місячнику «Євшанів розмай» КМРВУБА відзначали багатоаспектно. По-перше, у рамках відзначення ювілею створили онлайн-ресурси у Фейсбуці «Особистість. Книгопростір. Час», «Книгопростір «Євшанової світлиці», «Бібліорекреації шкіл Войнилівської ОТГ». По-друге, під час круглого столу-зустрічі «Вичути всі удари його серця» із євшанознавцями, літературно-мистецькою громадськістю краю, обласного центру, Дрогобича, читачами Бібліотеки опорного навчального закладу Войнилівський ліцей селищної ради Войнилівської ОТГ прийнято рішення про проведення першої на Прикарпатті євшанознавчої конференції ««Микола Євшан і розвиток літературно-критичної та естетичної думки в Галичині на початку ХХ ст.» [9].

У рамках вищезгаданого проекту до Калуської центральної бібліотеки імені Т. Шевченка завітали гості – доцент

літератури Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка Олег Баган, голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки письменників України Світлана Бреславська, заступник голови Спілки Василь Бабій, поетеса Неоніла Стефурак та вчитель Калуської гімназії ім. Д. Бахматюка, науковець, творчий натхненник «Євшанового розмаю» Віталій Півторак. Говорили про Євшана як європейського естета з українським серцем.

Музичний супровід здійснювали вихованки Калуської музичної школи, учениці 5 класу Калуської гімназії ім. Дмитра Бахматюка Марта Прокоп'юк (бандура) та Юлія Воробйова (вокал) [11].

1 листопада 2019 року в Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника до річниці Листопадового чину відбулося академічне вшанування Миколи Євшана (Федюшки) (1889–1919) – визначного українського літературного критика, есеїста, учасника національно-визвольних змагань в Галичині в 1918–1919 рр., який віддав своє життя в боротьбі за державність. Відтак на базі кафедри української літератури цього університету була проведена Всеукраїнська наукова конференція «Микола Євшан і розвиток літературно-критичної думки в Галичині на початку ХХ ст.». Співорганізаторами акції виступили Івано-Франківська організація НСПУ та кафедра української літератури і теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

Загалом на конференції були представлені 25 доповідей науковців із Івано-Франківська, Львова, Дрогобича, Чернівців, Тернополя, за матеріалами яких заплановано видати науковий збірник. Окремою подією стало обговорення десятка недрукованих і щойно віднайдених та оприлюднених статей Миколи Євшана, які зібрала Мар'яна Комариця (Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника) і які увійдуть до планованого збірника.

Микола Євшан, за О. Баганом [2], був знаковою постаттю для своєї епохи, оскільки як критик і мислитель зумів подолати ідейно-ціннісні рамки позитивізму та соціалізму і вийти до основ ірраціоналістичного світогляду (волюнтаризму і традиціоналізму), зумів сформулювати ідеали емотивного націоналізму в культурі і цим став предтечею «вісниківського» вольового націоналізму 1920–1930-х рр., які в нових умовах розвинув Дмитро Донцов (1883–1973).

Це перша наукова конференція, спеціально присвячена Євшанові, яка закономірно стає стимулом і програмою з піднесення цього яскравого імені на культурній карті Івано-Франківщини, Галичини, України.

1 листопада 2017 р. на спільному засіданні Президії Івано-Франківської обласної організації Національної спілки письменників України та Президії Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України прийнято рішення про заснування літературної премії імені Миколи Євшана, затверджено Положення про премію та склад комісії з призначення цієї премії.

Заснування премії імені Миколи Євшана вносить це ім'я з минувшини до наших сучасників. Згідно з Положенням премія Миколи Євшана вручається щороку. Вручення відбувається у трьох номінаціях: «Критика», «Есеїстика», «Літературознавство».

Премією відзначають найкращі книжки або цикли публікацій у періодиці у галузях критики, есеїстики, літературознавства, видані українською мовою, не пізніше, як за 5 років на момент подання. Відібрані до розгляду комісії книжки повинні відповідати високим науковим та художнім якостям. Премія Миколи Євшана має всеукраїнський характер і може бути також вручена літературознавцям і критикам української діаспори, які досліджують українську літературу або пишуть есеїстику укра-

їнською мовою. Дослідження про українську літературу можуть бути перекладені українською мовою з інших мов. Лауреатам премії вручається диплом та грошова премія.

Згідно з річним планом Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти 19 червня 2019 р. вперше на території Івано-Франківського міського парку імені Тараса Шевченка (літня естрада) в рамках роботи курсової групи вчителів української мови та літератури (методист Світлана Худецька) відбулися науково-літературні читання «Незгасна зоря Миколи Євшана, січового стрільця, критика і письменника». Організаторами читань виступили науковці ОШПО Марія Федунь, професор кафедри педагогіки та психології, доктор філологічних наук, і Володимир Шумей, старший викладач кафедри теорії та методики навчання. На читання були запрошені та взяли в них участь автори цієї статті [10].

Першими Лауреатами літературної премії імені Миколи Євшана стали: у номінації «Критика» Євген Баран за книги «Недописана книга» та «Недописана книга частина инча»; у номінації «Есеїстика» Володимир Качкан за книгу в 2-х томах «Одкровення». А цьогогоріч її лауреатами стали такі євшанознавці, як-от: Дмитро Юсип в номінації «Літературна критика» за більш як півстолітнє служіння українській літературі і повернення імені Миколи Євшана у всеукраїнський культурний контекст; Степан Хороб в номінації «Літературознавство» за дослідження «Сторінки української драматургії кінця XIX – початку XX століття» [9].

Заснування спільної премії служитиме загальній історико-просвітницькій, культурологічній справі українського народу та зміцнюватиме творчі зв'язки і співпрацю творчих спілок письменників і краєзнавців [5].

Отже, із вищесказаного побіжного, зовсім неповного огляду випливає, що наявний краєзнавчий арсенал є достатнім

для того, щоб чітко окреслити меморіально-літературознавчий контекст, пошанувально-часові рамки, що стосуються генеалогії популяризації Миколи Євшана на Прикарпатті, усвідомити, ким вони були, є, будуть для українства, і який «творчий самостійний дух, а не лиш атом маси» [1] треба мати нам сьогодні, щоб жили достойно наші нащадки.

Джерела та література

1. Бабій О. Й. Микола Євшан (Федюшка): життя і творчість : в десятиліття його смерті : 1919–1929 / Олесь Бабій. – Львів : Накладом видавничої спілки. – 208 с. – (Репринтне видання. – Калуш, 1992).

2. Баган О. Р. Людина, яка передчувала майбутнє: Микола Євшан / Баган Олег [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrnationalism.com/news/nationalist-movement/3883-liudyna-iaka-pered-chuvala-maibutnie-mykola-yevshan.html>.

3. Баган О. Р. Микола Євшан – знакова постать Галичини : до 130-ї річниці від дня народження Миколи Федюшки (1889 – 1919) / Олег Баган [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vgolos.com.ua/articles/mykola-yevshan-znakova-postatgalyhyny_984862.html?fbclid=IwAR0xaJ6vt6dIksqysY5kVdPR2KdbnMulpS0rmJA6HhKKzHtjO1JDd8UUK8.

4. Бігун І. В. Їхнє життя – як спалах / Інна Бігун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visti-kalush.com.ua/articles/category/society/2015/08/14/12891/view>.

5. В Івано-Франківську засновано літературну премію імені Миколи Євшана // Національна спілка краєзнавців України : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nsku.org.ua/?p=10525&fbclid=IwAR3LoRTSpurPB8bwPaswZxDV1AsiYRsKZDv18JeuujkGmFvFqMX7Y9_BjHQ.

6. Генеалогія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

7. Кащишин Й. К. Було ще підлітком століття / Йосип Кащишин // Світе мій вишиваний. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 69–73.

8. Костів В. І. Українські освітянські концепти Миколи Євшана і сучасність / Володимир Костів // Етнос і культура: зб. наук.-теор. ст. Гуманітарні науки. – Івано-Франківськ, 2006. – № 2/3. – С. 223–228.

9. На відзначення Листопадового чину – Всеукраїнська науково-практична конференція «Микола Євшан і розвиток літературно-критичної та естетичної думки в Галичині на початку XX ст.» // Національна спілка краєзнавців України: сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nsku.org.ua/?p=14584>.

10. Науково-літературні читання в локації міського парку // Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ipppo.if.ua/index.php/56-2010-06-30-12-43-02/2120-naukovo-literaturni-chytannia-v-lokatsii-miskoho-parku-imeni-tarasa-shevchenka>.

11. Павлечко Н. С. «Євшанів розмай». У Калуші говорили про уродження Войнилова Миколу Федюшку (Євшана) / Наталя Павлечко // Kalushnews.City: інтернетвидання про життя Калуша та району [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kalushnews.city/read/rayon/32577/evshaniv-rozmaj-u-kalushi-govorili-pro-urodzhencyavojnilova-mikolu-fedyushku-evshana>.

12. Півторак В. Р., Півторак О. М., Русінкевич О. Його душі вогонь непогасимий: сценарій театралізованого дійства / Віталій Півторак, Оксана Півторак, Оксана Русінкевич. – Войнилів, 1994 – 1999. – 24 с.

13. Півторак В. Р. VTS 01 4 : [виступ на віче «Аристократ духу Микола Євшан» Розалії Дейсак] / Віталій Півторак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=gBYP4tF8E04&t=10s>

14. Хороб С. І. Естетичне «вірую» Миколи Євшана / Степан Хороб // Галицько-Буковинський хронограф. – Чернівці, – 1997. – Вип. 1. – С. 162–165.

15. Юсип Д. В. Микола Євшан. Нариси життя і творчості / Дмитро Юсип. – Вінниця: Південний Буг, 1994. – 69 с.

16. Юсип Д. В. Шевченкіана Миколи Євшана (до 125-річчя від дня народження М. Федюшки-Євшана) / Дмитро Юсип. – 2004. – С. 138–142.

Oksana Pivtorak
Vitaly Pivtorak
Kalush

**Genealogy of Popularization in the Kalush District:
memorial and literary context**

Abstract. *The article discusses the genealogy of Mykola Yevshan's popularization in the Precarpathian Region in the memorial-literary context, conditionally divided by the authors at each stage-range: «Vojnylivskii (Memorial and Honor)» «Regional (Analytical and Memorial)». This is a kind of the respect retrospection of a prominent literary critic in Ivano-Frankivsk, spanning 20 years (1999–2019), actually dates back to 1929 – with the time of the publication of the first biobiographical work of Oles Babii about him.*

Keywords: *Mykola Yevshan (Fedjushka), biobibliography, Vojnyliv, genius, literary critic, translator, patriot, Kalush City Regional Branch of the Ukrainian Library Association, Occidentalism (Gazetteer), Information Presentation and Promotional Monthly Project «Yevshan Razma», First Academic Honor, Library of the Reference Educational Institution of the Vojnyliv Lyceum of the Vojnylivska OTG Village Council, Precarpathian Region, Vojnyliv, Kalush District.*

*Дарія Півторак
м. Івано-Франківськ*

Роль нових медіа в популяризації постаті Миколи Євшана

***Анотація.** У статті описаний вплив віртуальних засобів спілкування на розуміння Миколи Федюшки (Євшан, Лебедик, Явір). Авторка дослідила сучасні дослідження творів Євшана, сильні та слабкі аспекти вшанування пам'яті цієї людини. Дослідження показують, що найбільші зміни відбуваються в соціальній ідентичності, яка формується в результаті переосмислення робіт Євшана аудиторіями Facebook.com та Google.com. Авторка констатує збільшення кількості гуманістичних і вітаїстичних інтерпретацій творів та особистості Миколи Федюшки-Євшана.*

***Ключові слова:** нові медіа, медіапростір, соціальна ідентичність, контент сучасного медіапростору, трикстер, Євшан, Микола Федюшка, віртуальність, євшанознавство.*

Реальність вимагає особистості нового типу. Соціальна пріоритетність надається не масовим групам, партіям, які чинять і думають згідно з циркулярами, а яскраво вираженим особистостям, здатним критично думати та аналізувати, приймати рішення всупереч системі.

Кожна історична епоха, політична система народжують своїх трикстерів, борців із системою, яким почасти був і Микола Федюшка (Євшан, Лебедик, Явір). Сьогодні ж такими можемо вважати особистостей, котрі, як і він, долучалися до суспільних змін.

У кожную епоху лунають твердження, що нова медіа-технологія має потенціал об'єднувати людей по-новому й міцно, що вона сприяє формуванню нових спільнот людей, долаючи культурні відмінності й ламаючи бар'єри, зведені простором і часом. Пропонуючи нові способи організації медіаіндустрії,

що дозволяють найбільш повно використовувати її потенціал, захисники нових медіа мріють про ідеальний суспільний устрій, у якому медіа були б оплотом демократії, культурного плюралізму, динамічних і, одночасно, стабільних соціальних змін.

Медіапростір стає новим середовищем існування, в першу чергу, для молоді, якій місце зустрічі, жива розмова й соціальне життя тепер замінює екран смартфона, планшета або комп'ютера. Спочатку терміни «медіапростір» або «медіа-реальність» означали мережевий простір, поступово поняття медіапростору стало дещо ширшим, як і мережева павутина. Таким чином, саме в Інтернеті відбувається формування нової культури й пріоритетів, без сумніву, україноцентричних.

Це нова реальність, яка постійно трансформується. Це заміна соціального простору як сукупність нових медіа, як новий соціальний інститут, як медійний ринок, як віртуальна реальність, глобальне середовище проживання [14, с. 2]. Найбільш поширеним трактуванням вважається те, згідно з яким медіапростір є спільністю джерел інформації та одночасно культурним полем, яке формує інформаційну картину дня [16].

Нові медіа створюють естетичні продукти більш тонко й ненав'язливо, формують такі образи, які органічно вписуються в життя людини, у навколишній простір, яке формується за рахунок цього. Нові медіа не тільки дозволяють знайти більш легкий і економний раціональний спосіб впливу на аудиторію, але й використовують різного роду інтерактивні технології для більш чіткого впливу на споживача.

Нами проаналізовано евшанопошанувальний контент сучасного медіапростору, виявлено його як сильні (здебільшого), так і подекуди слабкі сторони. Але відрадно те, що віртуальність «створює» евшанознавчу царину на найвідвідуваніших сайтах світу Google.com та Facebook.com.

Американська публічна транснаціональна корпорація Google.com (представництва компанії є також у Північній Америці, Європі та Азії) заснована в постсторіччі народження М. Федюшки – 1998 року – аспірантами Стенфордського університету Ларрі Пейджем і Сергієм Бріном, а її контент (має у власності You Tube і Blogger) вважається найпопулярнішим пошуковим сервісом станом на 2019 р. [15]. Завдяки небадьовим інтернет-користува-

чам вони час від часу наповнюються матеріалами про Євшана, його оточення й епоху. Легко за ключовими словами (тегами) віднайти в Гуглі матеріали, які відображаються не лише через задані вище хостинги, а най-перше – у Вікіпедії (вільній багатомовній он-лайн-енциклопедії неприбуткової організації «Фонд Вікімедіа» (англ. Wikipedia, МФА) назва утворена від слів «вікі» (технології для створення сайтів) та «енциклопедія»; засновники – Ларрі Сенгер та Джиммі Вейлз) (офіційно відкрита в медійному просторі 15 січня 2001 р.). Відрадно, що тут стаття «Євшан Микола», яка стала основою євшановікієнциклопедіювання (17:35, 27 січня 2008, опублікував користувач із нікнеймом Leonst) [8], як бачимо, має деякі оновлення (наприклад, станом на 22 листопада 2019 р. 1 зміна у цій версії очікує на перевірку; стабільну версію було перевірено 28 травня цього року), є читаною серед користувачів.

Ресурс «Бібліотека українського світу.1576. ua»[4] – це перша україноцентрична постійно оновлювана електронна

Євшан Микола

1889 – 1919

Микола Йосипович Євшан (Федюшка)
(19 травня 1889 - 23 листопада 1919)
Літературний критик, літературознавець і перекладач

Микола Федюшка народився 1889 року в маленькому містечку Войниліві Калуського повіту в Галичині. Батько його Осип, малоземельний різнник, мав ще двох дітей. Миколу, який змалку був слабкого здоров'я і виявляв нахил тільки до книжки, батько, за порадою вчителів і священника, вислав до гімназії в Станіславові.

Скінчивши гімназію, Євшан студіює германістику й україністику у Львівському університеті, де професор М. Грушевський перший звернув увагу на талановитого студента й подбав про працю Федюшки, підтримував його в життєвій боротьбі.

бібліотека українського світу, заснована як «свідчення єдиного духовного й культурного простору, в якому є і своя наука, і мистецтво, й історія, і традиції». Її засновники вважають, що «створювати – означає долати розрізненість, фрагментарність і, як наслідок, хаотичність дійсності. Побороти хаос – означає сформувати свою точку відліку, назвати час і місце – звідси й назва ресурсу: 1576 – рік заснування Острозької академії, першого вищого навчального закладу Східної Європи, що на багато років випередив духовні пошуки богословів та вчених, філософів та письменників». Матеріал тут, як і зрештою на багатьох ключових медіаресурсах, подається в основному за працею «Микола Федюшка (Євшан). 1919–1929. В десятиліття його смерті» першого біографа й друга М. Євшана Олеса Бабія. Та, на жаль, тут закрався прикрий недогляд: використано світлину іншої людини. Відрадно, що на цьому ресурсі в розділі «Видання та твори», створеному за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», розміщено електронні варіанти деяких автентичних джерел, як-от: «Під прапором мистецтва», «Тарас Шевченко» та «Критика. Літературознавство. Естетика» (упорядниця Наталія Шумило) [5], що дає можливість зацікавленому читачеві скопіювати їх для опрацювання й заощаджувати свій час.

Із-поміж низки інтернет-версій навіть шанованих видань («День», «Україна молода» та ін.), які теж легко надibuємо в Гуглі в контексті ресурсного євшанопошуку, теж трапляються прикрі недогляди. Наприклад, віртуальна версія газети «День» за 19 травня цього року повідомляє таку хибну інформацію «1889. Помер Микола Євшан, літературний критик, літературознавець і перекладач» [13], коли беззаперечною є дата смерті «23 листопада 1919 року»!

Ще один фактичний ляпсус у нових медіа помічено в блозі Бібліотеки Тернопільського державного медичного універ-

ситету імені І. Я. Горбачевського, де матеріал Ігоря Гаврищака «Твердий, як сталь, а добрий, як брат» (до 125 річниці з дня народження Миколи Євшана) подається 2015-им роком, коли фактично ця ювілейна дата припадала на 19 травня 2004 року [6].

Тримають євшанознавчу марку «Націоналістичний портал», електронний портал Організації українських націоналістів (Степана Бандери) та сайт Науково-ідеологічного центру імені Дмитра Донцова, метою якого, окрім вивчення й популяризації спадщини Дмитра Донцова (1883–1973) – визначного політичного і культурного мислителя, ідеолога українського націоналізму, публіциста і літературного критика, є також обсервування націоналістичних та правих (традиціоналістських та консервативних) ідей загалом; дослідження філософії, естетики, методології та історії українського націоналізму й утвердження націоцентричних принципів і цінностей у сучасності. Тут періодично вміщують свої публікації про М. Федюшку як окциденталіста («вісниківця») науковці-євшанознавці Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка Олег Баган [2] та Ігор Розлуцький [9]. До речі, цей контент є яскравим вкрапленням віртуальних видань, мова про які піде нижче.

Тарас Андрусак, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка, запустив на своїй сторінці у Фейсбуці науково-пізнавальний проєкт з відновлення знищеної та деформованої радянською системою національної пам'яті. Щодня відомий науковець, автор понад 200 праць друкує повідомлення про українських вчених, які, об'єднавшись у Науковому товаристві імені Т. Шевченка (НТШ), творили та розвивали українську науку.

Спонукало до цього те, що, попри беззаперечну цінність, важливість та актуальність їхнього наукового доробку для

успішного та динамічного розвитку сучасного українського суспільства, ці імена, за дуже малим винятком, й досі не відомі та не згадуються в науці та освіті сучасної України, яка монополізована радянськими вченими та перетворилася для них на місце пожиттєвого працевлаштування [1; 11].

У травні 2019 р. на честь 130-ліття з дня народження свого славного земляка, 100-річчя з часу його трагічного згасання у заблокованій ворожими арміями Вінниці та 90-річчя виходу у світ першого згаданого вище біобібліографічного видання-спомину Олесь Бабія Калуське міськрайонне відділення Української бібліотечної асоціації розробило інформаційний презентаційно-промоційний проєкт-місячник «Євшанів розмай» [7]. Його вагомим результатом є створення сторінки «Особистість. Книгопростір. Час» [12] (її місія – спонукати до пізнання себе, свого краю, світу, налагодження міжособистісного спілкування із представниками інших регіонів, країн, «відірвання» сучасної особистості від поглинання її антигуманною віртуальною «реальністю»), ідентифікується за номером 442038063212587; а також дочірніх фейсбучних груп «Книгопростір Євшанової світлиці» [10], «Бібліорекреації шкіл Войнилівської ОТГ» [3]. Цей ресурсно-публікаційний контент є своєрідним хостингом євшанознавства, бо найбільше популяризує постать Євшана та його творчу й громадсько-культурну палітру в новому медіапросторі.

У ХХІ ст. змінилася сама природа ідентичності, до того ж не тільки для тінейджерів (юних користувачів), але й для всіх, хто «живе» в мережевих спільнотах. Ідентичність людини, що живе у світі цифрових технологій, – це синтез образів, досліджень самовираження в реальному й віртуальному просторах. Найбільших змін зазнає соціальна ідентичність, яка тепер більше ніж будь-коли формується не тільки на основі слів або дій самої особистості, але й того, що про неї говорять в

Інтернеті інші. Їх оцінки та коментарі загальнодоступні, важко контрольовані [68 Palfrey John, Gasser Urs. Born Digital. Understanding the first generation of digital natives. N.Y., 2008. P. 37]. Добре, коли нові медіа наповнює якісний контент вітаїстично-гуманістичного звучання про таких звитяжців духу, як Микола Федюшка-Євшан.

Джерела та література

1. Андрусяк Т. Жах війни полягає в тому, що вона обриває життя тих, хто так потрібен суспільству – історик / Тарас Андрусяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uainfo.org/blognews/1539860610-zhah-viyni-polyagae-v-tomu-shcho-vona-obrivae-zhittya-tih-to.html>.

2. Баган О. Людина, яка передчувала майбутнє: Микола Євшан / Олег Баган // Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrnationalism.com/news/nationalist-movement/3883-liudyna-iaka-peredchuvala-maibutnie-mykola-yevshan.html>.

3. Бібліорекреації шкіл Войнилівської ОТГ: група [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/groups/2429500583944552/?source_id=442038063212587.

4. Бібліотека українського світу1576.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1576.ua/people/3822>.

5. Видання та твори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1576.ua/books/4955>.

6. Гаврищак І. «Твердий, як сталь, а добрий, як брат» (до 125 річниці з дня народження Миколи Євшана) / Ігор Гаврищак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bibl-tdmu.blogspot.com/2015/05/blog-post_25.html.

7. Євшанів розмай: події [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/events/>

8. Євшан Микола // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

9. Євшан Микола. Українські кордони [текст публікації підготував Ігор Розлуцький за джерелом: Євшан Микола. Українські

кордони // Народ. – Ч. 14. – Станіславів, 1919] // Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dontsov-nic.com.ua/ukrains-ki-kordony/>.

10. Книгопростір Євшанової світлиці – Войнилівського ліцею Войнилівської ОТГ: група [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/421358231981421/>.

11. Кушнір Б. Забутих вчених популяризують через соцмережі / Богдан Кушнір // Голос України.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/310750>.

12. Особистість. Книгопростір. Час – Калуське міськрайонне відділення УБА: сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/>.

13. Україна Incognita: 101 причина любити Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/19-travnya.html>.

14. Cornelissen J. Corporate Communication: a Guide to Theory and Practice. Sage: UK, 2008. – 280 p.

15. Google // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Google>.

16. Muscanell, N. L., & Guadagno, R. E. (2012). Make new friends or keep the old: Gender and personality differences in social networking use. *Computers in Human Behavior*, 28(1), 107–112.

17. Palfrey John, Gasser Urs. Born Digital. Understanding the first generation of digital natives. N.Y., 2008. – P. 37.

Dariia Pivtorak

Ivano-Frankivsk

Role of new media in promotion of Mykola Yevshan

Abstract. *In article is described impact virtual means of communication on understanding of Mykola Fedyushka (Yevshan, Lebedyk, Yavir). Author researched modern studies of Yevshan's works, strong and weak aspects of commemoration of this person. Research shows that biggest changes happen in social identity, which is formed as result of interpretation of Yevshan's works by audiences Facebook.com and Google.com. Author ascertains increase the number of humanistic and*

vitaistic interpretations of works and personality of Mykola Fedyuska-Yevshan.

Key words: *new media, media space, social identity, content of modern media space, virtuality, trickster, Yevshan, Mykola Fedyushka, virtuality.*

ТОПОНІМІКА КАЛУЩИНИ

УДК 94 (477: 86) : 811.512.1'373.21“XIV/XVII”

Іван Тимів

м. Калуш

Тюркський слід у топоніміці Прикарпаття

Анотація. У статті на підставі наукових та фольклорних джерел (легенд і переказів) з'ясовано походження назв населених пунктів, місцевостей (кутків, урочищ) та гідронімів, що утворилися від етнонімів «татари» і «турки». Досліджено походження поселень, що виникли під впливом історичних подій, пов'язаних з боротьбою проти турецько-татарських набігів на українські землі, з'ясовано утворення назв пам'ятних могил і знаків на місцях боїв з нападниками та інших об'єктів.

Ключові слова: джерела, легенди, перекази, топоніми, мікротопоніми, гідроніми, турки, татари, напади, пам'ятні місця.

Народні перекази та легенди належать до скарбниці тих культурних надбань нашого народу, які увібрали в себе його національний характер і народну мудрість, світогляд і психологію, звичаї і традиції. Ці перлини усної народної творчості є виявом історичної пам'яті, джерелом пізнання минулого нашого краю. Вони містять чимало цікавих історико-краєзнавчих відомостей, що стосуються походження місцевих назв, у яких відображена доба турецько-татарських наїздів на галицькі землі XV–XVII ст.

Мікротопоніми – це сукупність місцевих географічних назв невеликих об'єктів – вигонів, кутків, урочищ, боліт, балок, могил, криниць, джерел, потічків і невеликих річок, лісів, присілків, хуторів, оронімістичних об'єктів – пагорбів і скель тощо, назвами яких користується місцеве населення. Тривалість існування мікротопонімів залежить від проживання на цих тери-

торіях автохтонів. Із залишенням ними тієї чи іншої місцевості зникають і мікротопоніми [26, с.160].

Багато топонімів та мікротопонімів, пов'язаних з етнонімами «татари» і «турки», збереглося у переказах та легендах нашого краю. Переказ, як відомо, – це створена усно достовірна епічна розповідь, основний зміст якої відображає реальні чи цілком можливі події. Перекази виникають з усних оповідей очевидців або учасників подій. Переказ не містить у своїй основі «чудесного», і в цьому докорінна відмінність переказу від легенди. У легенді ж фантастика лежить в основі розповіді, визначає її структуру й систему образів. Об'єднуються легенди і перекази трьома спільними ознаками: усністю творення, належністю до епосу і прозаїчною формою вираження. Однак у процесі побутування легендарний мотив інколи «обростає» історичними і побутовими деталями, завдяки чому багато легенд набирають характеру правдоподібного переказу. Це й дає підстави розглядати обидва жанри разом [22, с. 59]. Загалом народна творчість відображає емоційну і психологічну суть історичних явищ [8, с. 5].

Народні перекази й легенди, на думку Михайла Паньківа, поділяються на реальні, що відповідають історичним подіям і верифікуються іншими джерелами, і нереальні (видумані), коли незрозумілі й призабуті назви місцевостей мешканці сіл та міст штучно пов'язують із татарським лихоліттям. До таких, наприклад, відноситься романтичний переказ про річку Чорняву, що протікає повз с. Жуків, у якому побуває оповідь, згідно з якою дівчина-красуня ціною власного життя врятувала односельців від татарського полону. Такі оповіді, на думку автора, мають виховне значення [29, с. 23].

Чимало джерельного матеріалу для вивчення топоніміки населених пунктів Прикарпаття дають актові книги Галицького гродського та земського судів. Особливо вписані в судові книги

межові акти, оскільки у цих документах ретельно фіксувалися назви лісів, боліт, урочищ, пуш, річок тощо. Такі детальні описи є вельми вартісним джерелом для мікротопографії регіону і дають змогу уточнити розташування населеного пункту, оскільки колишня і сучасна локалізація можуть не збігатися. Ще один важливий момент – це назви населених пунктів. За допомогою записів у судових книгах можна простежити еволюцію назв поселень і навколишніх топонімічних об'єктів, оскільки інколи село чи місто мало дві різні або паралельні назви, що означало її поступову зміну або формування ще однієї осади на тому самому ґрунті [12, с. 43]. Наприклад, Войнилів раніше (до 1652 р.) мав назву Прокопів [40, с. 4], село Томашівці у минулому мало найменування Старі Томашівці (Калущина), Обертин (Ніколтів), Отинія (Балабанівка, Корчаків), Коршів (Казанів) (Коломийщина), а село Вікняни (Тлумаччина) вже в радянські часи було перейменовано на Білогірку [12-а, с. 113, 114, 116; 43, с. 32, 33, 47].

Однак найповніше топоніми й мікротопоніми краю відображені у Йосифінській та Францисканській метриках – перших поземельних реєстрах Галичини [14]. Чимало мікротопонімів Галичини можна віднайти в особистому фонді історика і краєзнавця Антонія Шнайдера [46], а також в народних переказах і легендах, зібраних під час польових досліджень Мелітоном Бучинським і Богданом Заклинським [2], Дмитром Бойчуком [3], Григорієм Дем'яном [1] та ін.

Важливим інформативним джерелом з топоніміки краю є також довідник з адміністративно-територіального устрою Івано-Франківської області, у якому містяться такі матеріали як алфавітний покажчик населених пунктів області, перелік старих і нових найменувань поселень, відомості про зміну їх назви, зникнення чи приєднання сіл до смуги міст і селищ міського типу, подано перелік населених пунктів, виключених з облікових

реєстрів, а також зміни в адміністративно-територіальному поділі області за попередні роки*.

Чимало цікавих досліджень з топоніміки містять узагальнювальні наукові збірники [4]. Прикарпатські топоніми й мікротопоніми тісно пов'язані з історією населених пунктів. Їхнє походження досліджували українські фольклористи, етнографи, історики: Йосип Шнайдер [47; 48], Мирон Кордуба [20], Дмитро Бучко [5], Олег Купчинський [21], Роман Кирчів [19], Володимир Качкан [15, с. 18–20; 16, с. 63–71]. Михайло Худаш [38; 39], Михайло Паньків [26–29], Надія Вебер [6], Микола Янко [42], Василь Яцій [43] та ін.

Нещодавно з'явилися нові цікаві дослідження топонімів Івано-Франківської області. Серед них монографія Д. Бучка «Походження назв населених пунктів Покуття» [5], у якій зроблено детальний аналіз більшості назв населених пунктів зазначеного історико-етнографічного регіону. Ґрунтовними працями з етимології українських карпатських і прикарпатських топонімістичних найменувань є монографії Михайла Худаша. Перша книга автора під назвою «Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімічні утворення)», вийшла в 1991 р. у співавторстві з Марією Демчук [38], а друга присвячена виникненню назв населених пунктів Прикарпаття, що утворилися від апелятивних антропонімів [39].

*Такі довідники систематично видаються через кожні п'ять років. На жаль, обласна рада народних депутатів завжди їх видавала в обмеженій кількості, лише для службового користування [Паньків М. І. Топоніміка Прикарпаття як джерело до вивчення краю // Карпати: Людина. Етнос. Цивілізація. – 2010. – № 2. – С. 160; Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1997: видання шосте / Упорядник Н. Комар. – Івано-Франківськ, 1997. – 148 с.].

Фольклорну традицію українців Карпат, пов'язану з топонімічними переказами про боротьбу місцевих жителів із зовнішніми ворогами, зокрема турецько-османськими завойовниками, простежив Василь Сокіл [13]. У монографії автора, що має назву «Історичні перекази українців», оповіді про боротьбу з турецькими й татарськими завойовниками укладено в окремому розділі. Епізоди боротьби з нападниками відображені в таких переказах, як «Сигнал про наближення татар», «Чорний шлях», «Татари спалили церкву, а дзвони потопили» та ін. Є в книзі й топонімічні перекази, наприклад, «Село Татарновичі», його назва пов'язана з нападом татар, під час якого знищено велику кількість людей, котрих поховано в курганах. «Річка Славка» – топонімічний переказ про дівчину, яка ціною власного життя врятувала односельців від турецької неволі [13, с. 73, 77, 101].

Темі походження назв топонімів і мікротопонімів окремих районів Івано-Франківщини присвятив свої наукові розвідки етнолог Михайло Паньків [26–29]. Інформаційно вартісним є дослідження автора «Текла кровця по Україні» [28], у якому подано народні перекази й легенди, про ординські наїзди на галицькі землі. У цій праці вчений зафіксував 383 народні перекази й легенди про татарське лихоліття, із них 42 сюжети про бої з турками й татарами, 10 – про наслідки татарського полону. Лише на Івано-Франківщині дослідником зафіксовано 44 турецькі й татарські назви мікротопонімів [28, с. 6, 32, 33, 42]. Дослідник Мирослав Габорах вказує 12 топонімів, пов'язаних із етнонімом «татари» [7, с. 545–548]. Деякі відомості про топоніми краю опублікував краєзнавець Роман Процак [32].

Першу спробу систематичного збору географічних назв і топонімів здійснив український етнограф Володимир Гнатюк. Він уклав спеціальний запитальник для збирання місцевих переказів, про який згадує Мирон Кордуба. Перші чотири питання торкалися назв осель, полів, пасовиськ, кутків, хуторів, рік,

лісів тощо. У 1920 р. цю працю продовжив Мирон Кордуба, який збирав матеріали про географічні назви і топоніми для історико-географічного словника Галичини. Йому вдалося зафіксувати відомості у 212 населених пунктах краю [20, с. 5, 6].

Значний джерельний матеріал для вивчення топоніміки Галичини свого часу зібрав талановитий дослідник Антон Шнайдер (1825–1880), родом із с. Вільшанці Золочівського повіту. Важливе значення для топонімічних досліджень та ідентифікації населених пунктів Галичини має його докладний перелік топонімів (теки А 5–16), складений в алфавітному порядку (група «А») та за адміністративним поділом (група «Б», 65 тек). Матеріали, що стосуються етноніма «татари», містить тека А–16, де зазначено найрізноманітніші мікротопоніми й гідроніми, пов'язані з перебуванням татар у нашому краї: Татарівка – річка в межах громади Верхній Березів (повіт Коломия); Татарське побоїще – біля села Балинці (повіт Коломия), Татарське поле – біля с. Коршів (повіт Коломия) та поблизу с. Порохова (повіт Бучач) [11, с. 73, 74–75].

Із перебуванням татар, турків й волохів на Прикарпатті пов'язані такі назви місцевостей, у яких відображено назви фортифікаційних та військових укріплень. Таким є найменування Таборище (хутір біля с. Клубівці на Тисмениччині). Таборищем називався й колишній хутір поблизу с. Чортовець (сучасне с. Назаринкове на Городенківщині), а тепер поле. Аналогічну назву має урочище, розташоване на північ від селища Обертин (Тлумаччина), де в 1531 р. відбулася відома в історії битва поляків з волохами і татарами. Інша місцевість – Табориці – тепер є частиною села Остриня на Тлумаччині. Ця назва утворилася від апелятива «таборище» – «місце, де був розташований військовий табір» [28, с. 113–114]. Поблизу села Пуків на Рогатинщині є урочище Турецькі вали, у якому, ймовірно, було укріплення, оточене валами. Неподалік Войни-

лова зафіксовано мікротопонім Валащина – місцевість, де колись були оборонні вали. А в с. Підгірки (Калущина) – гора Замок. У с. Люча (Косівщина) поблизу гостинця поле має назву Замчище [28, с. 35, 200; 40, с. 4].

Цікаві матеріали з топоніміки зібрав етнограф Йосип Шнайдер. Пам'ятками бойових зіткнень місцевого ополчення із татарськими загонами є назви місцевостей у Карпатах. Зокрема, присілок Татарів Микуличинської гміни. За переказом, неподалік від цього поселення татарка народила дитину, але була виявлена і знищена місцевими жителями. Місце у тому яру, де сталася ця подія, назвали Татарівчик, а поселення – Татарів [47, с. 57, 59]. (*Сьогодні село Татарів підпрядковане Яремчанській міській раді.* – І. Т.).

Респондент Василь Яцишин із Перегінська розповів Й. Шнайдеру переказ про місцевість поблизу села під назвою Турецьке. Фундаторові місцевої церкви якось приснився сон про те, що церква палає в полум'ї пожежі. Коли господар із синами і слугою вибігли із криївки, щоб пересвідчитись, чи то насправді так діється, як приснилося, турки їх затримали, утік лише слуга. Утікаючи стежкою, що вела попід горою, слуга заховався у кущах, а коли турок, що наздоганяв його на коні, наблизився до місця засідки, чоловік ударом сокири у голову знищив переслідувача. З тих пір та місцевість біля Перегінська зветься Турецьке [48, с. 236].

У топонімічних переказах важливе місце посідає мотив спалення татарами сільських поселень. «Якось, – мовиться в одній із народних оповідей, – напали на село ординці, все пограбували, потім спалили його». Від того пішла назва с. Погар Сколівського району на Львівщині [36, с.128]. Із татарськими набігами також пов'язане повторне заснування населених пунктів, зумовлене цілковитим спустошенням попередніх поселень. Саме такий епізод відображено в народному переказі про осаду

села Новиця на Калушині (вперше згадується в 1367 р.). Старожили переказують, що в першій чверті XVII ст. Галицьку землю руйнували татарські орди. Новиця зазнала найбільших руйнувань у 1617, 1618 і 1620 роках. Село було спалене. Не всім удалося сховатися від ворогів. Ті, що врятувалися, не повернулися на згарище, а побудували село на новому місці й назвали його Новиця, тобто нове село. До згаданих подій належить й утворення мікротопоніма Салтищина. Таку назву має один з кутків села, де, за переказами, відбувалася велика битва турецького війська з польським, у якій загинув турецький султан*. А місцевість стали називати Султанщиною. З часом назва змінювалася, а тепер звучить як Салтищина [33].

На думку етнологу Ярослава Кушнірюка, з перебуванням татар на Прикарпатті пов'язана назва села Белуя Снятинського району Івано-Франківської області. Неподалік цього села, за переказом, місцеві жителі у 1682 чи 1683 р. розгромили татарський загін воєначальника Алуя. Власне, підтримуючи думку Венедикта Площанського, дослідник стверджує, що назва цього поселення утворилися від словосполучення «били Алуя» [22, с. 60].

Однак, тут одразу помітною стає хронологічна невідповідність, адже епоха Алгу чи Аглуя – п'ятого володаря Чигатайського улусу (1260–1265 рр.) – це XIII ст., а не друга половина XVII ст., на що, на жаль, не звернуто уваги.

Велика кількість населених пунктів та мікротопонімів утворилася від етноніма «татари». На Дрогобиччині (Львівщина) назву Татари мало теперішнє село Залужани. З огляду на пізні (1785 р.) засвідчення, це скоріше за все родова назва, що утворилися від особової назви «Татар». Його первісне значення – рід

* «Султани» тут – у значенні «принци крові». У Кримському ханстві титулатура султанів додається до всіх представників роду Гіреїв по чоловічій лінії; усі вони могли претендувати на ханський престол.

(або піддані) Татара. Від цього ж етноніма походить і назва села Татаринів (згадується в 1441 р.), нині Рубанівка, що у Городоцькому районі на Львівщині. Первісне його значення – «Татаринов двор». Пізніше походження має також назва села Татарське (вперше згадується в 1785 р.), теперішнє Пішани Стрийського району Львівської області. Первісне значення цього топоніма – «Татарське» (село, дворище або ін.), тобто «село або дворище Татара». Найменування цього поселення утворилося від особової назви. Таке ж походження має назва хутору Турчин Зборівського району на Тернопільщині [39, с. 335–336, 353].

Проте, не все, що в буквальному розумінні близьке за звучанням до етноніма «турок» насправді пов'язано з представниками цього етносу. Місто Турка на Львівщині, за найвірогіднішою версією, свою назву одержало від первісних диких биків – турів, які водилися в навколишніх лісах. За іншою версією, вона походить від назви воріт-веж «турія», «тур'я», які стояли при в'їзді до міста.

Цікавим є походження назви села Страдч Яворівського району Львівської області. Відомо, що під час татарського нападу 1616 р. майже 2000 люду (*мабуть, також із найближчих сіл. – І. Т.*) заховалося у великій печері. Бусурмани, довідавшись про місце сховку селян (через постріл з лука одного з втікачів), запалили багаття на вході до яскині, від диму задушилися усі, хто там перебував. На згадку про цю велику втрату одне із найближчих сіл стали називати Страдчем [13, с. 73–74; 45, с. 72].

Чимало назв населених пунктів, пов'язаних із перебуванням татар і турків, відомо й на Івано-Франківщині. До таких належить і село Погоня Тисменицького району. За народним переказом, у цьому місці дівчина-втікачка затримала переслідувачів і загинула від татарської стріли [13, с. 96].

За іншим оповіданням, до місця, на якому сьогодні розташоване село Погоня, тривало переслідування татар і, власне, тут їх було остаточно розгромлено [45, с. 79].

Отже, утворення назв населених пунктів від етноніма «татари» мало місце й в пізнішому часі, себто у XVIII ст., і було пов'язане із проживанням представників татарського етносу у цій місцевості, а також з виникненням особових назв, що походять від етнонімів «татарин» і «турок».

Чимало легенд і переказів пов'язано із назвою села Татарів Яремчанського району Івано-Франківської області та навколишніми місцевостями. Назва цього поселення утворилася від антропоніма «Татар» або від апелятивів «татарин» чи «татари». Перекази про походження назви села розповідають, що вона утворилася від того, що під час одного із татарських набігів мешканці села вирішили завадити ворогові увійти до їхнього поселення і надрізали придорожні смереки. Падаючи, дерева знищили багатьох нападників. Цю місцевість назвали Татарів. Існує й інша, майже аналогічна версія цього переказу, яка розповідає про перемогу селянського війська над татарським у долині Пруту, стиснутій крутими схилами. Це місце татари не могли обминути. Селяни напали на татар лише тоді, коли їхнє військо розтягнулося по всій долині. Існує також версія, згідно з якою засновниками села були полонені татари, яких горяни змусили працею спокутувати вчинені перед ними провини [7, с. 546–547; 13, с. 101–102].

Отже, реальним подіям у цих народних переказах відповідає хіба що повідомлення про участь місцевого населення у боротьбі з нападниками та способи протистояння, що підтверджується історичними джерелами.

Оповідання про знищення окремих татарських воїнів у вигляді утоплення їх в молоці, розсолі чи бочці з водою, ошпарення окропом [13, с. 94, 95–96], вказують на методи само-

захисту від чужинців, і є свідченням можливих поодиноких розправ з напасниками. До народних способів самозахисту населення належать і різноманітні криївки в лісових хащах, дуплах старих дерев, ярах, чагарниках, печерах, ровах, на острівцях непрохідних боліт, ямах для зберігання продуктів харчування, і навіть у димарях [13, с. 74, 75, 87, 102, 103]. Себто використовувалося все, що могло стати місцем тимчасового притулку для втікачів під час татарського нападу.

Від найменування села Татарів утворилися й назви найближчих топонімів, таких як потік Татарівчик з водоспадом, полонина Татарів й Татарівське роздоріжжя в місцевості, де роздвоюється дорога на Закарпаття і Ворохту [7, с. 547].

На перебування татар у Карпатах вказують назви урочищ і гір. Назва кутка Татарівка, що у селі Середній Березів Косівського району на Івано-Франківщині, утворилася від етноніма «татари» за допомогою суфікса -івк(а). За народним переказом, тут ночував великий загін монголо-татар, який перед тим спалив Середній Березів. Аналогічне походження має назва скелі Татарівський камінь поблизу села Рожен Косівського району Івано-Франківської області. За народною легендою, саме під цими скелями у печері татари колись заховали великі скарби, та під час громувиці у скелю вдарила блискавка і розколола камінь, а скрині із золотом зникли. Від етноніма «татари» походить назва гори Татарка (876 м) поблизу с. Лоєва Надвірнянського району Івано-Франківської області. Ще одна назва гори Татарська Погар, що біля с. Пнів того ж району, має опорним компонентом апелятив «погар», «згарище, місце, де була пожежа», а атрибутивною складовою – прикметник «татарська», що вказує на певний зв'язок найменування гори з етнонімом «татари». За переказами, тут відбувся бій місцевих жителів з татарами, які прямували на Закарпаття. *(Такий похід через Воловецький (Бескидський) перевал дійсно відбувся в 1594 р. – І. Т.).* «Але наші й

закарпатські хлопці на перевалах поробили засіки й не пропустили орду. Татари повернулися й осіли у карпатських селах Бистриці, Биткові, Пасічній» [7, с. 547–548] та ін. В дійсності, татари тоді таки пройшли через Карпати в Угорщину на допомогу турецькій армії падишаха Мурада III (*роки правління 1574–1595*).

Із татарськими набігами на Прикарпаття пов'язують й походження назви села Спас (*Старосамбірський район, Львівська область. – І. Т.*) й однойменної гори, на якій розташовувався замок. Народний переказ повідомляє, що після двох днів штурму татарами замку ординцям все-таки вдалося третього дня захопити це укріплення під час нічного штурму. Князь, який очолював оборону, зазнав поранення списом. Знемагаючи від рани, він вигукнув: «Боже, спаси їх!». І той голос, повний віри, дійшов до Бога. Невдовзі надійшла допомога й татари відступили, але замок зруйнували. Саме від слів князя «Боже, спаси їх!» гора, а згодом і село під замковою горою отримали назву Спас [10, с. 159]. За іншим переказом, село Спас на Коломийщині заснували четверо чоловіків Гаврило, Гоян, Лавро, Іван, які врятувалися після бою з татарами в лісовій гущавині [13, с. 83–86]. Село із такою назвою є також у Рожнятівському районі Івано-Франківщини.

У топонімічних переказах трапляється мотив героїчного вчинку простої людини, яка завела ворогів в хаші, де вони загинули. Такий переказ розповідає про найменування гори Головниця (біля села Раковця, Богородчанського району Івано-Франківської обл.). У ньому мовиться про чоловіка, який погодився показати татарам дорогу в село, але завів їх у провалля: «Як вони над'їхали на край, на тоту «зомплю», як теньго займили кіньми, то відти попадали і поломили голови, і за того називаєсі Головниця» [13, с. 93; 30, с.124].

Серед українців Карпат побутують перекази про загибель дівчат від ворожих рук. Так назва гори Парашка в Сколівських Бескидах походить від імені дівчини, яка не захотіла підкоритися ворогам і загинула від турецького ятагана (меча) [19, с. 262; 30, с. 91; 36, с. 129–130].

Окремий сюжет подає мотив переслідування татарами дівчат. Так назва гори Сивуля, що в Рожнятівському районі на Івано-Франківщині, вказує на місце, де з великими труднощами батько знайшов свою дочку, яка посивіла від страху [36, с. 130]. Неподалік села Старі Кути Косівського району Івано-Франківської області є урочище Татарка, назва якого походить від етноніма «татари». Його походження пов'язано із переказами про ординські набіги. Один із них розповідає про намір татар вчинити напад на Кути під час Великодніх свят, коли люди посвячуватимуть паску. Але дівчина-служниця, яка любила опришка Білоголового, за допомогою хитроців довідалася про лихі наміри ординців, встигла попередити коханого. Татари були знищені. Тепер тут урочище Татарка. В іншому переказі повідомляється, що в тому драговинні, званому Татаркою, затоплено багато усякого добра: коні, золото [7, с. 547] тощо.

У топоніміці Прикарпаття збереглися топоніми, пов'язані з етнонімом «татари» – це назви польових ділянок поблизу сіл, урочищ, гірських вершин та інших просторових орієнтирів. Так, поле Татарівка (біля с. Зелениці (Надвірнянського району, Івано-Франківської області) отримало таку назву тому, що там один чоловік застрелив з рушниць татарина [30, с. 131; 36, с. 130]. А ще поблизу села Зелена є гора Татарчак, що походить від антропоніма «Татарко» чи етноніма «татарин». За народними переказами, назва гори утворилася від того, що тут колись був розбитий татарський загін [7, с. 548]. Фольклорна традиція стверджує, що біля с. Волосянка (Сколівського району на Львівщині) відбулася велика битва між місцевим населенням і турка-

ми, де багато османців полягло. Гора, на котрій були поховані вороги, що загинули, отримала назву Турчанка. На битву з турками вказує назва мікротопоніма Могила, що поблизу села Тернівка на Сколівщині [9, с. 261; 30, с. 132–133]. Військових дій з ординцями стосується й назва урочища Татарські могили біля села Дем'янів Галицького району [9, с. 105].

Мікротопоніми з назвою «Могила» трапляються й на Калушині. Безмовними свідками збройних сутичок із татарами є дві могили в кінці села Довгий Войнилів, в урочищі Помнірки. Інші дві пам'ятки розташовані в полі під назвою «За дяковою дорогою». У самому селі є урочище, що має назву Могили, де у 1672 р. були розбиті загони Селім Гірея (*Нині могили розорані.* – І. Т.). За переказами, у селі Довжка місце, де спочивають мешканці села, які загинули в бою з татарами, також має назву Могила [34, с. 27, 70]. Мікротопонім Татарська могила є й неподалік Войнилова [40, с. 4].

Перебування татар на Прикарпатті відображено також в численних гідронімах. Про річку Славку розповідають, що під час одного із набігів татари у с. Ялинкуватому (Сколівський район Львівської обл.) захопили багато людей, серед яких була дівчина, яка відмовилася жити в неволі на чужині. За це розгніваний татарин відтяв їй голову. На тому місці несподівано почав бити струмок, який дав початок річці, названій іменем героїні – Славою [30, с. 90–91; 36, с. 129–130]. Подібною є оповідь про згадувану вже річку Чорняву, яка утворилася на місці загибелі дівчини, котра організувала загін сміливців й вирішила помститись за загибель коханого, який помер від стріли степовика. Очолюваний нею загін було оточено й знищено, а Чорнява, щоб не потрапити в полон, заколола себе кинджалом. На місці її загибелі вдарив струмінь води, а згодом утворилася річка, названа Чорнявою [28, с. 89]. На Калушині

про втечу турків і татар через річку Сівка вказує назва Татарський брід біля Войнилова [40, с. 4].

Серед гідронімів орієнтального звучання можна назвати потік Турецька вода (ліва притока Пруту), на берегах якого існував однойменний хутір, тепер це потік Турецький. Село Турка, що у Коломийському районі на Івано-Франківщині, походить від діалектного слова «турка». Найменування цього населеного пункту утворилася від назви р. Турка та гори Турка (363 м), що розташовані поблизу села. Із перебуванням татар на Покутті пов'язана також назва урочища Татарський Вивіз, що поблизу с. Стецева на Снятинщині. Імовірно, там був татарський кіш, де збирали захоплених невільників. На локалізацію поселення щодо відповідного населеного пункту вказує походження назви хутора Хлібичинська Турка, об'єднаного із с. Хлібичин, що на Снятинщині. Назва утворилася від р. Турка [5, с. 117, 119].

Дещо відмінну думку від міркувань Дмитра Бучка стосовно походження назви села Турка на Коломийщині висловив польський дослідник Іполіт Ступницький, який вважає, що згадане поселення отримало свою назву від проживання у цій місцевості полонених турків [45, с. 93].

Із етнонімом «татарський» пов'язана назва гідроніма Татарський потік, що протікає в урочищі Татарка. Опорним компонентом є апелятив «потік», а атрибутивним складником – прикметник «татарський». Свою назву Татарський потік, що є правою притокою Яблуниці і лівою Пруту, отримав від місця, де зупинялися монголо-татари у 1241 р., йдучи через Яблуницький перевал в Дунайську низовину. Через це й перевал часто називають Татарським [7, с. 548].

Про розгром татарського війська глинянським старостою Віндиною у 1442 р. поблизу села Боднарів на Калушині нагадує

мікротопонім «татарське болото», що розташоване між селами Боднарів і Мислів [31, с. 7].

Пам'ять про розгром Яном Собеським татарських військ під Войниловом у 1676 р. збереглася у таких назвах, як «татарський брід» і «татарська могила», поле, де поховані нападники. Мікротопонім «татарський брід» є також поблизу села Довпотів. А біля села Вістова був «Татарський потік», у якому напасники топили полонених. Зрештою, й назва села стосується згадуваних подій, бо походить від слова «вість» – звістка, «вістувати» – повідомляти про наближення ворога. Місцини, де палили смолоскипи-оповіщувачі, й досі у цьому селі називають Вістівками, про що йтиметься далі [34, с. 10, 12, 20].

Отож, назви деяких поселень могли утворитися від найменування географічних чи оборонних об'єктів, поблизу яких вони виникали, а також у зв'язку з певними історичними подіями.

Конкретна історична подія вказує на походження мікротопоніма Турецькі окопи (високі насипи), що були неподалік старого міського кладовища у Станіславові. Ці пам'ятки не збереглися, але вони є свідченням про бойові дії проти татар і турків у вересні 1676 р. [37, с. 25].

23 вересня 1676 р. поблизу містечка Войнилова відбулася битва польських військ з татарами під час їхнього вторгнення в Галицьку землю. Польське військо, очолюване Яном Собеським, вело бої з ордою, яка розбіглася по Галицькій землі, палила і грабувала міста і села. Ці події описав польський король у листі до своєї дружини Марисеньки. У листі є згадки про Войнилів: «...вирушив я тоді звідси (з-під Журавна) вчора опівночі під Войнилів із самою тільки кіннотою. Як почало світати, заперлись самі тільки селяни і розбили тих турків на голову» [44, с. 465].

Тим часом, до короля прибули гінці з Войнилова і просили прискорити надання допомоги войнилівцям. Табір короля розташувався в цей час у селі Підгірки біля Калуша. Звідсіля польське військо через Довпотів підійшло до Войнилова. Раптовий напад був успішний. Біля Войнилова турки і татари були розбиті [40, с. 4].

Про події вересня 1676 р. на Калущині (*мал.1*) нагадує також татарська могила у селі Середньому за кладовищем. Тут поховані турки і татари, що загинули в околицях Середнього, Дубовиці й Войнилова [18, с. 15–16].

Із подіями польсько-турецьких воєн пов'язані мікротопоніми Утренне і Секи. Назви цих місцевостей народний переказ пояснює так. На полі, розташованому між селами Довгий Войнилів, Перекоси, Томашівці та Негівці, польський король Ян Собеський дав бій турецько-татарським нападникам. Бій відбувався із перемінним успіхом, але під кінець верх брав супротивник. І лише несподівана навальна атака запорозьких козаків, які несподівано вдарили із Монастирцького лісу, а також допомога місцевих жителів вирішили результат двобою, який тривав цілу ніч. А на світанку турки були оточені і припинили опір. Тому місцевість, де закінчилася битва, козаки назвали Утренне на честь ранкової перемоги. Як вияв вдячності за успіх над завойовником запорожці спорудили там церковцю Пресвятої Богородиці (зруйнована 1947 р.). А поле, де проходила битва, отримало назву Секи [25, с. 76–77].

Етнолог Михайло Паньків до таких мікротопонімів відносить і Турецькі вали в селі Пуків Рогатинського району [27, с. 212]. У Галицькому районі, наприклад, із 66 мікротопонімів історичної тематики 12 припадає на Кринос. Мікротопоніми цього району охоплюють пам'ятки від стародавніх Могил до урочищ часів Великої війни. Тут більше зафіксовано історичних легенд і переказів. Легенди про татарські набіги місцеві мешкан-

ці пов'язують із походженням сіл Дорогів, Дубівці, Куропатники, урочища Дзвінка (с. Куропатники) [26, с. 169–170].

У північно-західній частині теперішнього села Новий Мартинів збереглися залишки земляних укріплень, а також топонімічна назва «Могила», де поховані жертви битви польсько-козацького війська з татарами 20 червня 1624 р. Відоме також місце переправи татар через Дністер, розташоване воно там, де тепер міст до села Сівка-Войнилівська [8, с. 7].

За спостереженнями дослідника Михайла Паньківа, відомості мікротопоніміки свідчать про існування оборонних замків в у селах Буківна, Грушка, Ісаків, Підвербці на Тлумаччині. А на татарські набіги вказують мікротопоніми в десяти селах району [29, с. 23].

Для запобігання нападам на вершинах гір і в полонинах були встановлені спостережні вежі зі сторожею, яка у випадку наближення ворога запалювала сигнальний вогонь на вершині конструкції, нахилиючи полум'я в той бік, з котрого насувалися напасники. Такі вежі були встановлені на околиці Делятина. У напрямку просування ворога селяни влаштовували завали. Тримаючи декілька надрізаних дерев на довгих линвах, чоловіки під час наближення ординців до місця завалу несподівано опускали одне за одним дерева, знищуючи напасників, і в такий спосіб утруднювали їхнє подальше просування [47, с. 58–59]. Про влаштування селянами завалів із дерев і каміння на шляху татар до Вишківського перевалу розповідає легенда «Війна з татарами» [23, с. 198–199]. Поширеним є також мотив заманювання чужинців у непрохідну гірську ущелину з метою його повного знищення [13, с. 95–96, 97].

Історик Михайло Паньків, спираючись на матеріали топоніміки, подає цікаві відомості про засоби оповіщення населення про небезпеку. Однією із важливих ознак наближення татар були сполохані птахи, які здіймалися в небо і видавали

місцезнаходження нападників. Але найбільш надійними були так звані фігури-стражниці, на яких вартові, помітивши ворога, запалювали сигнальні вогні. Мікротопоніми із назвою «Стражниця» дослідник зафіксував у селах Нижнів і Підвербці. Ці споруди встановлювали на спеціальних насипах – могилах, насипаних на рівнинній місцевості як підвищення [29, с. 23]. Із назвою спостережного пункту пов'язане і найменування села Стопчатів (Косівщина). За одним із переказів, на горі Рутунда неподалік села в давнину стояла чуга (вежа), біля якої були закопані стовпи з хмизом, соломною і смолою зверху. Під час наближення ворога вартові запалювали смолу на сигнальному стовпі, даючи димом візуальний сигнал про небезпеку іншим селам. Саме від слів «стовп» і «чати» й пішла назва цього поселення. А на присілку Поруби біля Уторопів, окрім стовпа-смолоскипа, був ще й стовп із підвішеним дзвоном. Тут вартові подавали ще й звуковий сигнал до сусіднього Пістиня [28, с. 37, 39]. Систему сповіщення доповнювали згадувані вже стражниці – дерев'яні вежі, у верхній частині яких були облаштовані спостережні пункти. Поблизу села Стрільче (Городенківщина) є урочище із назвою Стражниця. Такі вартові вежі на високих пагорбах і могилах були у селах Вікно, Вербівці, Тишківці, Чернятин на Городенківщині, Микуличині біля Яремча, в селі Перехресному на Верховинщині, у Перерослі на Надвірнянщині, Лучицях на Рогатинщині, Вістовій на Калущині. Загалом, такі споруди були майже в кожному селі Галицької землі [2, арк. 6; 13, с. 70–71, 84; 28, с. 40–43, 45] (*мал. 2*).

Цікаві топоніми зафіксував краєзнавець Дмитро Шпак у Старих Кутах. Зокрема, він записав легенди про урочище Поруб, де напередодні Великодня порубано турків, і Татарський потік, у якому місцеві жителі завалили татар надрізними буківими деревами [41, с. 132–135]. Є в автора й розповідь про Турецьку криницю, де колись табором стояли турки, які викопали

там криницю [41, с. 136]. Цей дослідник записав також легенду про яр під назвою Татарка, у болотистій місцевості якого заховані скарби і де за переказом знайшов свій кінець один із татарських кінних загонів. Подав відомості про гору Дубники, на якій стояла сигнальна вежа – «чуга», біля якої була вартова колиба, де мешкав постійний чатовий, а на горі Дзвінечка, за свідченнями старожилів, мав бути дзвін, за допомогою якого передавали сигнал тривоги [41, с. 53, 129–130].

Із турецькою назвою Кардашівка пов'язана назва вулиці та однієї з околиць Старих Кутів. Згідно з переказами, тут жила одна жінка з дочкою, яка врятувала турецького воїна, що заховався у господарині після невдалого нападу його загону на село. Жінка не видала татарина-втікача, більше того, ще й видала за нього свою доньку. А турчин усіх селян називав кардашами – приятелями. Місцевий священик записав молоду пару Кардашучками. Багато нащадків цього роду були вправними гончарами [41, с. 72]. Прикметно, що це чи не поодинокий приклад прихильного ставлення місцевого люду до іновірця-нападника.

У топонімістичній термінології етнотопонімами називають ті, які утворилися від найменувань народів, племен, родів. На Прикарпатті такими етнотопонімами є селище Печеніжин, села Годи-Турка, Татарів [26, с. 172] та ін.

Помітним є тюркський слід і в мікроойконімії краю. Як відомо, мікроойконіми – це власні назви заселених частин населеного пункту, кутків, присілків, хуторів, дільниць. До твірних основ відапелятивних мікроойконімів належать географічні терміни, групові назви людей за певними ознаками, назви конкретних предметів, явищ, процесів, слова, що характеризують об'єкти. Вони зберігають у собі інформацію про історичне минуле, міграційні процеси населення, діалектичні особливості мовлення мешканців певної території та її топографічне розташування [6, с. 101, 185].

До таких мікроойконіміїв на Івано-Франківщині належить Татарівка – куток села Середній Березів Косівського району. Назва утворилася за допомогою суфікса -івк(а) від етноніма татари. Інший мікроойконім – «Турецька вода». Сьогодні це присілок села Стецівка Снятинського району. Назва утворена семантичним способом від однойменного гідроніма. Опорним компонентом цього гідроніма є «вода», а атрибутивним – «турецька», «така, що пов'язана з турками» [6, с. 195, 198].

На Коломийщині, у селі Казанів, зберігся куток під назвою Турка. Його назва утворилася симантичним способом від антропоніма Турка. А в селі Зелена Надвірнянського району є куток Турковятина. Назва ця утворилася від групового антропоніма – найменування родини Турковята, яка започаткувала куток. Так називали місцеві жителі нащадків тюркомовних народів, які проживали у цій місцевості після монголо-татарської навали й турецько-татарських набігів [6, с. 198].

Окремого вивчення заслуговує питання про пам'ятки, пов'язані із подіями татарських і турецьких набігів на галицькі землі. Їх встановлювали у вигляді хрестів, колон, каплиць тощо. Така капличка була споруджена на пагорбі у селі Угнів (*нині містечко Сокальського району на Львівщині. – І. Т.*), де під час одного із татарських нападів (1621, 1624 рр.) ординці вбили священника, на ім'я Іван. На пам'ять про цю трагічну подію на пагорбі, під яким загинув отець, селяни збудували капличку [10, с. 159]. Такі пам'ятки могли мати також вигляд штучних насипів. Про один із них згадано у народному переказі «Про Жидачів». У ньому мовиться, що на краю міста є гора, біля якої міщани розбили татар і з нагоди перемоги набрали у шапки землі й насипали гору [10, с. 159]. Оповідь про насипану гору, імовірно, треба розуміти як натяк на символічні могили, традиція насипати які здавна побутувала в Україні.

Цікавими є перекази про перемогу Яна Собеського над турками під Віднем 1683 р. В одному із них розповідається про те, що за наказом Собеського полонених турків було допроваджено до Чесанова (*місто в Польщі, належить до Любачівського повіту Підкарпатського воєводства. – І. Т.*), де було підготовано великі ями, у кожній з яких закопано по п'ятдесят живих турків [10, с. 160]. Звісно, що до таких тоталітарних методів страти полонених Собеський ніколи не вдавався, він радше використовував їх як робочу силу для відбудови спустошеного ними краю.

Отже, чимало легенд і переказів про перебування татар і турків ще й сьогодні можна занотувати у селах Прикарпаття. З подіями ординських набігів пов'язані назви багатьох оронімів, гідронімів, урочищ.

У народних переказах реалістично відображено сезон татарських набігів і пору дня «коли люди собирали врожай», «молотили овес і в'язали вівсянку в стоги», «коли люди були в церкві» [13, с. 88, 98]. Оптимістичним є мотив взаємовиручки бойків у боротьбі зі спільним ворогом [13, с. 97–98]. Цікавим у народних легендах і переказах є натяк на участь татарських жінок-воїнів у походах [13, с. 98–99, 104].

Наявність значної кількості топонімів східного походження засвідчує певний вплив представників турецького й татарського народів на життя нашого краю в минулому. Адже українці перетиналися зі східними народами не лише на полі бою, а й у торгових ринкових рядах, на вулицях міст. Побутування назв місцевостей, пов'язаних із етнічними «татари» і «турки» є свідченням їх реального сліду в галицьких землях.

Більшість топонімічних переказів Прикарпаття – це народні оповіді зі стержневими історичними мотивами. Вони виразно розповідають про татарське лихоліття в краї. Загалом, це короткі оповіді, здебільшого місцеві адаптації поширених

сюжетів та мотивів. Їхньою особливістю є чітке розкриття теми татарських набігів та привернення уваги до трагічних подій тих часів. На думку дослідника карпатських легенд і переказів Василя Сокола, «у цих творах спостерігається виразна тенденція до узагальнення подій і фактів. Тут діють мужні захисники рідної землі й ненависні вороги, хоч вони часто наділяються конкретними іменами, рисами характеру» [36, с. 124, 131]. Це твори, у яких втілилася історична пам'ять народу.

Загалом, уся збережена народна традиція віддзеркалює недоброзичливе ставлення до турків і татар. Вони залишилися в народній пам'яті як наїзники зі своїми корисливими цілями, а не як приятелі чи добрі сусіди. Таке упереджене ставлення обумовлене реаліями тодішнього життя, хоча насправді так було не завжди. Інколи після виснажливих військових баталій, як тільки було укладено перемир'я, колишні вороги одразу розпочинали торгувати, а значить спілкуватися, домовлятися, укладати угоди про купівлю-продаж товарів, умови постачання тощо. Це було виявом прагнення до мирного співіснування народів.

Джерела та література

1. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – Ф. 14-3. – Од. зб. 930. – 30 арк. (Легенди, перекази, бувальщини та народна топоніміка Бойківщини, записав Г. Дем'ян).

2. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – Ф. 28-3. – Од. зб. 47. – Арк. 6–7 (Записи Мелітона Бучинського, здійснені 1867 р. у селі Гринівцях Товмацького повіту Станіславівського циркулу); Ф. 28-3. – Од. зб. 177. – 90 арк. (Археологічні та етнографічні записи. Записав 1904 р. Б. Заклинський на Станіславщині).

3. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – Ф. 29-3. – Од. зб. 263. – 10 арк. (Розповіді, оповідання, історично-етнографічні матеріали. Записав Д. Бойчук на Станіславщині).

4. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / За ред. Ю. Г. Гошка. – Київ: Наукова думка, 1983. – 304 с.

5. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Дмитро Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 142 с.
6. Вебер Н. В. Мікроойконімія Івано-Франківщини: дисертація на здобуття наук. ступ. канд. філ. наук.; спец. 10. 02. 01. – «Укр. мова» / Надія Вебер. – Івано-Франківськ. – 2012. – С. 14.
7. Габорах М. М. Топонімія Галицької Гуцульщини / Мирослав Габорах. Етимологічний словник-довідник. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011. – 656 с.
8. Гаврилів Б. М., Кісь Я. П., Педич В. П. Татарське лихоліття на Прикарпатті. Історична передмова до видання І. Левицький «Поражение татаров под Мартиновом в 1624 році» / Богдан Гаврилів та ін. – Івано-Франківськ, 1998. – 40 с.
9. Гаврилів Б. М., Миронюк І. Ф., Сигидин М. В. Козацтво і Західна Україна: історія, культурна спадщина / Богдан Гаврилів. – Івано-Франківськ: «Лілея – НВ». – 128 с.
10. Грицак Є. М. Народні перекази про татар і турків / Євген Грицак // Молода Україна: ілюстрований журнал для молоді. – Жовква, 1925, червень. – Річник III. – Число 6. – С. 159–160.
11. Дашкевич Я. Р. (Пісковий С.) Львівські «теки» А. Шнайдера як історико-краєзнавче джерело / Ярослав Дашкевич // Архіви України. – 1965. – №. 4. – С. 73–76.
12. Задорожна О. Ф. Актіві книги як джерело до реконструкції землеволодінь у Київському воєводстві у XVI–XVII ст. / Оксана Задорожна // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 19. – Кн. 1. – Київ, 2009. – С. 36–47.
- 12-а. Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1997: видання шосте / Упорядник Н. Комар. – Івано-Франківськ, 1997. – 148 с.
13. Історичні перекази українців / Зібрав та впорядкував Василь Сокіл. – Львів: Вид-во М. Коць, 2003. – 327 с.
14. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / Відп. ред. П. Захарчишина; склали: П. Пироженко, В. Сіверська. – Київ: Наукова думка, 1965. – 356 с.
15. Качкан В. А. Українське народознавство в іменах / Володимир Качкан: у двох частинах. Ч. 1. – Київ: Либідь, 1994. – 336 с.
16. Качкан В. А. Українське народознавство в іменах / Володимир Качкан: у двох частинах. Ч. 2. – Київ: Либідь, 1995. – 288 с.
17. Кащишин Й. К. Завій над Луквою-рікою / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 528 с.

18. Кащишин Й. К. Над Сівкою – село моє Середнє / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 352 с.
19. Кирчів Р. Ф. Фольклор // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / Роман Кирчів. – Київ, 1983. – С. 248–265.
20. Кордуба М. М. Земля свідком минулого: Географічні назви як історичне джерело / Мирон Кордуба. – Львів, 1924. – 14 с.
21. Купчинський О. А. Двочленні географічні назви на «ї»: Матеріали до українського топонімічного словника // Питання історії української мови XIV–XVII ст. / Олег Купчинський. – Київ, 1970. – С. 101–129.
22. Кушнірюк Я. Г. Топографічні назви Карпатського регіону в народних легендах і переказах / Ярослав Кушнірюк // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 57–66.
23. Легенди Карпат / Упоряд. Г. Ігнатович. – Ужгород, 1968. – 304 с.
24. Легенди та перекази / Упоряд. А. Іоаніді. – Київ, 1985. – 400 с.
25. Михайловський Р. І. Негівці – історія жива. Що за назвою / Ростислав Михайловський. – Ч. 1. Брошнів-Осада: Таля. – 112 с.
26. Паньків М. І. Топоніміка Прикарпаття як джерело до вивчення краю / Михайло Паньків // Карпати: Людина. Етнос. Цивілізація. – 2010. – № 2. – С. 160–174.
27. Паньків М. І. Оборонні споруди XV–XVIII ст. Прикарпаття / Михайло Паньків // «Замки України: дослідження, збереження, використання» (матеріали міжнародної науково-практичної конференції 3 листопада 2011 р. – Галич: інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2011. – 324 с.
28. Паньків М. І. Текла кровця по Вкраїні (топоніми, легенди, перекази та пісні про татарські напади на Прикарпаття з середини XV до початку XVIII ст.) / Михайло Паньків. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. – 224 с.
29. Паньків М. І. Татарське лихоліття на Тлумаччині (друга половина XV – початок XVIII ст. / Михайло Паньків // Тлумач: історія та сучасність: матеріали [упоряд. А. А. Білас]. – Тлумач; Івано-Франківськ: Злагода, 2014. – С. 18–25.
30. Писана керниця: топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібрав та впорядкував В. Сокіл. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1994. – 208 с.

31. Попадюк Ф. А. Боднарів. Історія розвитку села від найдавніших часів до наших днів / Федір Попадюк. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2004. – 155 с.

32. Процак Р. І. Назви населених пунктів / Роман Процак. – Івано-Франківськ, 2001. – 140 с.

33. Салтищина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kalush-streets.info/sela_kalusha/83-novicya.html

34. Села Калушини: легенди, перекази, оповіді, версії / Упорядники І. Хомин, Л. Мельник та ін. – Брошнів : Видавництво-друкарня «Таля», 2009. – 88 с.

35. Сокил В. В. Топонимические легенды и предания украинцев Карпат / Василий Сокил // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Минск, 1990. – 20 с.

36. Сокил В. В. Народні легенди та перекази українців Карпат / Василь Сокил. – Київ: Наукова думка, 1995. – 157 с.

37. Хованець Ч. Станиславів 1676 р. / переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. – 2014. – № 24 (липень–грудень). – С. 25–29.

38. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімічні утворення) / Михайло Худаш, Марія Демчук. – Київ: Наукова думка, 1991. – 268 с.

39. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення відапелятивних антропонімів) / Михайло Худаш. – Львів, 2004. – 536 с.

40. Цюп'як Р. О. Войнилову – 635 / Роман Цюп'як // Західний Вісник. – 2010. – 5 листоп. – № 45. – С. 4–5.

41. Шпак Д. М. Тлумачний словник топонімів села Старі Кути / Дмитро Шпак. – Львів, 1998. – 160 с. – (з циклу «Пам'ять Землі»).

42. Янко М. Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР / Микола Янко. – Київ, 1973. – 179 с.

43. Яцій В. О. Ойконімія Івано-Франківської області: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Василь Яцій; Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 2009. – 18 с.

43-a. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648 / Maurycy Horn // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców śląskich w Opolu. Historia. – T. 13. – Seria A. – 1975. – S. 29–49.

44. Jan Sobieski. Listy do Marysieńki, oprac. Leszek Kukulski. – Warszawa: Czytelnik, 1962. – 643 s.

45. Stupnicki H. Galicya pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym: z mapą Galicyi i Bukowiny / Hipolit Stupnicki. – Lwów: A. J. Madfes i H. Bodek, 1869. – 175 s.

46. Sznajder A. Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, orograficznym, geognostycznym, etnograficznym, handlowym, przemysłowym, sfragistycznym etc. etc. zebrał i wydał pod opieką zebranego ku temu celowi z grona obywateli krajowych Komitetu / Antoni Sznajder. – Lwów, 1871. – T. 1. – 408 s.; Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji... – Lwów: z drukarni J. Dobrzańskiego i K. Gromana 1874. – T. 2. – 487 s.

47. Sznajder J. Z kraju Hucułów / Józef Sznajder // Lud. Organ towarzystwa ludoznawczego we Lwowie pod redakcją d-ra Antonitgo Kaliny: rocznik 5. – Lwów, 1899. – S. 57–62.

48. Sznajder J. Garść podań zebranych w powiecie dolińskim i kałuskim / Józef Sznajder // Lud. Kwartalnik etnograficzny. – T. 13. – Lwów, 1899. – S. 233–243.

Ivan Tymiv
Kalush

The Turkic mark in the precinct of the Precarpathian region

Abstract. *In this article the names of the populated areas, countries, (tracts) and hydronyms formed of the ethnonyms «Tartar» and «Turk» are found out by reasons of the scientific and folklore sources (legends and retellings). The origins of the settlements that appeared under the influence of the historical events connected with the struggle against the Turkish and Tartar invasions to Ukraine are considered. The names formation of the memorable tombs and signs at the battle places and other objects are found out.*

Key words: *sources, legends, retellings, toponyms, microtoponyms, hydronyms, the Turks, the Tartars, invasions, sights.*

ГАЛУРГІЯ КАЛУЩИНИ

УДК 661.832(09)(477. 86)

Іван Костів

м. Калуш

Калущина – край калійних добрив

***Анотація.** У статті наведені дані з історії видобування та перероблення соляних покладів на Калущині, виварювання харчової солі; відкриття калійних солей – сильвініту та каїніту та початку їх промислового видобування; про запаси сировини сульфатно-хлоридного типу, перші виробництва із її хімічного перероблення на калімагнезію і калію сульфат. Проаналізовано роль створених у Калуші потужних гірничо-рудних об'єктів та промислових комплексів із виробництва сульфатних калійно-магнієвих добрив, значення калійних добрив для рослин і людини. Зроблено висновок про причини низьких техніко-економічних показників, які зумовили зупинку виробництв і спричинили низку екологічних проблем, а також про перспективи відновлення на Калущині виробництва калійних добрив.*

***Ключові слова:** калійні руди, запаси, видобування, перероблення, історія, добрива, сильвініт, каїніт, стан виробництва.*

В Україні у 1970–1980-х роках виробляли висококонцентровані добрива та природний каїніт у Калуші та Стебнику в кількості біля 500 тис. тонн у перерахунку на 100 % поживної речовини. Сьогодні калійна промисловість не працює. І це в той час, коли потреба і ціни на калійні добрива зростають.

Видобування і перероблення соляних покладів на Калущині та в Калуші сягає сивої давнини. Тут, починаючи ще з княжих часів, із луговнень видобували ропу, із якої у казанах виварювали харчову сіль. Перша згадка про солеварню подана в письмових джерелах за 1447 рік [6, с. 15]. Пізніше вздовж

правого берега ріки Сівки викопували примітивні шахти – шибики, із яких черпали ропу для варіння солі. Число їх досягало 75. У деяких зразках солі вона виявилася гіркою, що відобразилось на попиті. Як виявилось пізніше, гіркота солі була викликана наявністю калійних солей – сильвініту та каїніту.

Вперше поклади каїніту на Прикарпатті були відкриті в Калуші у травні 1804 р. [7]. На той час елемент калій ще не був відомим, його відкрив у 1807 р. молодий англійський хімік Гемфрі Деві [13, с. 285]. Аналізи калуської солі виконувались у Відні в 1810 р. Цю дату вважають часом відкриття калійних солей Галичини. Але лише в 1867 р. з доповіді професора Генріха Розе на зборах Геологічного товариства в Берліні світ дізнався про наявність калійних солей не лише в Німеччині, де перша соляна копальня була відкрита у місті Штасфурт у 1852 р. [14, с. 15], але й у Галичині на Прикарпатті [7]. Вже в 1867 р. в Калуші було створене приватне підприємство з експлуатації калійних солей, пройдений шахтний ствол [7], який пропрацював до 1979 р. Від 1870 р. сильвініт і каїніт із Калуша надходили у продаж як калійні добрива, про цінність яких вже тоді добре знали. У 1909 р. була створена акціонерна спілка «Калі», яка у травні 1914 р. увійшла у склад товариства з експлуатації калійних (поташових) солей – ТЕСП (*фото 21–22*) [7]. У 1913 р. калуська шахта видала 13363 тонни (*далі – т*) продукції, за період Великої війни працювала з перервами, точних даних за цей період немає. У 1922 р. було випущено 43562 т сильвініту і 2490 т каїніту. Випуск продукції зростав і в 1927 р. становив 148331 т сильвініту і 23482 т каїніту [7].

У 1925 р. розпочалось будівництво фабрики хлориду калію, яка розпочала роботу у 1928 р. випуском 8768 т калію хлориду. Цей корпус калійної фабрики простояв до наших днів. Крім того, випускали сильвініт (148331 т) і каїніт (23482 т) у

1927 р. Роботу фабрики удосконалювали і збільшили випуск калію хлориду до 38382 т у 1936 р. Випускали різні сорти каїніту – від 10 до 14 % калію, у тому часлі каїніт із вмістом бору як мікроелементу.

У листопаді 1931 р. був зданий в експлуатацію рудник «Голинь», який працював до 1972 р. До 1930 р. Польща ще ввозила калійні добрива, але відтепер імпорт припинився і почався їх експорт до Англії, Бельгії, Голландії, Чехословаччини, Латвії, Швеції та ін. У цей період польська калійна промисловість успішно конкурувала на світовому ринку з СРСР, Німеччиною та Іспанією. У 1930 р. Польща виробляла 55,1 тис. т калійних добрив у перерахунку на K_2O (*фото 23*) [12, с. 829].

У 1941 р., захопивши наші землі, Німеччина продовжила роботу калійних рудників і фабрики. Після закінчення війни Радянський Союз у грудні 1944 р. відновив як геолого-розвідувальні роботи, так і роботу фабрики [8, с. 73].

Хотінське поле було відроблене в 1961–1975 рр. на глибині 140–270 м. Загальний об'єм вироблених порожнин складав 947 тис. м³.

Промислової хімічної переробки каїнітових та полімінеральних калійних руд до 1957 р. ще не було.

Першим виробництвом із хімічної переробки полімінеральних калійних руд сульфатно-хлоридного типу на калімагnezію і сульфат калію був дослідно-експлуатаційний цех сульфату калію Калуського калійного комбінату, який працював за галургійною технологією, яку розробляли у Львівській політехніці у 20–30 роках [15] і продовжили після війни у Всесоюзному науково-дослідному інституті галургії (Санкт-Петербург). Цей інститут розробив проєкт дослідно-експлуатаційного цеху сульфату калію. Досвіду промислової переробки подібних руд у світі ще не було. Цех сульфату калію включили в роботу 4 вересня 1957 р., тільки сульфатне відділення.

Відділення випаровання запустили значно пізніше. Планувалося спорудження відділення флотації залишку після розчинення руди, але його не виконали. Перші місяці роботи цеху сульфату калію значилися частими зупинками, пов'язаними з особливостями нової технології, поломками обладнання, переробленням окремих вузлів. Простоювання були значними і займали до 52% календарного часу. У цеху переробляли легкорозчинні каїнітову і сильвінітову руди. Поступово налагоджувалась робота цеху, одержували товарну продукцію. Цех працював до 1967 р.

Дослідно-експлуатаційний цех випускав 3000 т за рік калію сульфату із вмістом калію у перерахунку на K_2O не менше 45 % (85 % калію сульфату (K_2SO_4)). Із домішок продукт містив не більше 1 % магнію у перерахунку на MgO і до 0,3 % Cl^- . Калію сульфат одержували за схемою: розчинення руди, освітлення насиченого розчину, кристалізація шеніту, його фільтрування і розклад водою до сульфату калію. Як супутній продукт одержували харчову сіль і кристалічний магнію хлорид [3].

У 1967 р. на Калуському калійному комбінаті була введена в експлуатацію дослідно-промислова збагачувальна фабрика [4] після реконструкції фабрики, яка до цього переробляла сильвінітову руду на калію хлорид. Вона працювала до 1979 р. Технологічний процес перероблення каїнітової руди базувався на галургійному методі. Процес включав одержання калімагнезії, очищеного сульфату калію (325 т за рік), харчової солі (50 тис. т за рік) і магнійхлоридного розчину як окремого продукту.

У дослідно-експлуатаційному цеху обстежили технологічний процес і зібрали дані для комплексу хімфабрик, введених в експлуатацію в 1967 р., який працював на руді рудника «Ново-Голинь» та Домбровського кар'єру. Цех сульфату калію працював на легкорозчинних рудах, а руди нового рудника і кар'єру містили важкорозчинні сульфатні мінерали, які передбачали

виділяти методом флотації і переробляти за схемою, розробленою раніше на дослідній установці у Стебнику [1]. Обладнання флотації у дослідно-експлуатаційному цеху сульфату калію не встановлювали, обмежилися лише лабораторними дослідженнями. Однак зібраних фактичних даних для побудови нової фабрики виявилось недостатньо, технологія на реальній сировині нових рудників не була перевірена. Внаслідок цього досягнутий на новій фабриці максимальний ступінь вилучення калію в добрива не перевищував 60 %. Вищих техніко-економічних показників роботи змішаної схеми не вдалось досягнути через нестабільність складу руди і високий вміст у ній важкорозчинних лангбейніту і кізериту, а також глинистих домішок. Через незадовільну роботу флотаційного відділення воно було зупинене в 1983 р. Згідно з обстеженням технологічного процесу, у Калуші на стадії розчинення розчинялося від 90 до 100 % силвіну і каїніту, 22–23 % лангбейніту, менше 20 % кізериту. Внаслідок цього на стадії розчинення руди одержані розчини були недостатньо насичені солями калію і магнію і під час їх охолодження продукційний шеніт забруднювався натрію хлори-дом. Тому проектні показники на комплексі хімфабрик не були досягнуті, пізніше зробили перерахунок потужності виробництва і перевели його у планово-збиткове.

Після запуску магнієвого заводу відхідний магній-хлоридний розчин переробляли на синтетичний карналіт – сировину для електролітичного магнію. За такою технологією витяг калію і сульфатів із руди в калімагнезію досягав 55–60 % і менше, магнію – не більше 60 %. Відходами виробництва були нерозчинений залишок стадії розчинення руди, глинистий мул, гіпс, промивні води, частина технічної солі та ін.

Готовою продукцією виробництва були калімагнезія із вмістом від 26 до 30 % калію у перерахунку на K_2O , 8 % магнію у перерахунку на MgO і не більше 25 % хлору. Високий вміст

хлору зумовлений низьким ступенем розчинення сульфатних мінералів і низьким рівнем технології.

Була виконана велика кількість дослідно-промислових досліджень з метою збільшення ступеня розчинення калійно-магнієвих мінералів руди і покращення якості калімагнезії. Зокрема була розроблена схема «повного розчинення», яка передбачала розчинення водою галіту із галітолангбейнітового залишку з наступним випарюванням галітового розчину і одержанням харчової солі, подальшим розчиненням лангбейніто-полігалітового залишку з одержанням лангбейнітового розчину і поверненням його на стадію кристалізації шеніту, висушуванням і гранулюванням полігалітового добрива. Була розроблена технологія очищення шенітової суспензії на стадії вакуум-кристалізації від домішок натрію хлориду, за рахунок чого вміст хлору в калімагнезії зменшувався до 10%. Але через різні причини ці удосконалення технологія не були впроваджені.

У Стебнику переробляли руди аналогічного складу. Планувалася реконструкція підприємства, яка передбачала попередню обробку подрібненої руди промводами з метою гідратації важкорозчинного лангбейніту і кізериту у легкорозчинні шеніт і епсоміт. Переваги способу із попередньою гідратацією полягають у збільшенні витягу калію із руди в продукти до 73–78 %, а магнію – до 65–70 %, а також у спрощенні технології за рахунок зниження числа ступенів розчинення. Але через фінансово-економічну ситуацію в країні ця технологія також не була впроваджена у виробництво.

Користь від калію, особливо безхлоридних його форм, загальновідома. Калій є найважливішим елементом для життя і в одночас – найбільш дефіцитним у ґрунті. Поряд із азотом і фосфором він є одним із основних елементів для живлення рослин. Калій сприяє перетворенню рослинами азоту в білок, збільшенню вмісту цукру в цукрових буряках, цитрусових і

баштанних культурах, томатах, білків у зернових, покращенню споживчих якостей всієї сільськогосподарської продукції. Недостатнє забезпечення рослин калієм призводить до того, що азотні добрива не переводяться в білок і залишаються у вигляді нітратів, отруйних для живого організму. Вживання з рослинною їжею калію та магнію зменшує захворюваність на серцево-судинні, гіпертонічні і ревматичні хвороби. Люди з надмірною масою тіла, а також гіпертоніки за допомогою калію і магнію можуть регулювати свій вуглеводневий і жировий обмін без втомлюваних дієт та обмежень у харчуванні з метою схуднення, а також нормалізувати артеріальний тиск. Сполуки калію в організмі необхідні для нормального функціонування всіх м'яких тканин: клітин мозку, судин, капілярів, м'язів (особливо серцевого), печінки, нирок, залоз внутрішньої секреції та інших. Вони регулюють водно-сольовий обмін в організмі, сприяють розщепленню цукру у крові. Директор дослідницького інституту харчування і серцево-судинної системи США Девід А. Мак-Коррон стверджував: «Ні один із хімічних елементів не спричиняє такого суттєвого впливу на нормальний перебіг процесів внутріклітинної регуляції фізіологічних функцій, як калій» [11, с. 17].

Калій блокує надходження в рослини радіоактивних ізотопів цезію, які потрапили в ґрунти внаслідок аварії на ЧАЕС. Рослина поглинає більш рухливий калій, а малорухливі і важкі ізотопи цезію залишаються в ґрунті і поступово розкладаються. Вперше повідомлення про те, що від радіоактивного цезію – 137 у рослинах можна позбутись за допомогою калію, долетіло з далекого тихоокеанського атола Бікіні, де в 1940–1950 рр. США проводили наземні випробування ядерної зброї. Жителів атола, аборигенів, на період випробувань перевезли на інші острови. Перед їх поверненням на Бікіні було необхідно здійснити дезактивацію ґрунту, зараженого радіоактивним цезієм – 137 і

стронцієм – 90. Спочатку планувалося на всьому атолі зняти родючий шар ґрунту товщиною пів метра і захоронити. Це означало на довгі роки позбавити аборигенів можливості вирощувати продукти харчування. Американські спеціалісти виявили, що засвоєння радіоактивного цезію – 137 перешкоджається внесенням у ґрунт калію і рослини практично не заражаються радіонуклідами. Таким чином були збережені ґрунти і рослинність, зокрема кокосові пальми, плоди яких становлять значну частину раціону жителів атола. «Калієва терапія» забруднених радіонуклідами земель була своєчасно використана білоруськими агрохіміками і ґрунтознавцями під час вирішення аналогічних проблем екологічно чистої продукції після аварії на ЧАЕС. Вже через п'ять років білоруський досвід внесення підвищених доз калійних добрив (до 200 кг на гектар) дозволив знизити вміст радіонуклідів на більшій частині території Білорусі до рівня, нижчого за гранично допустимий. Подібна технологія пропонується для знезараження сільгосппродукції на територіях Семипалатинського полігону та інших подібних об'єктах. Ці висновки треба врахувати і в Україні як захід із ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Аналогічно очищується сільгосп продукція від радіоактивного стронцію – 90: за допомогою подібного до нього елемента – магнію, який є в калійно-магнієвих добривах [11 с. 9–20].

Калій збільшує морозостійкість рослин. Можна запевняти, що за нормального внесення калію в ґрунти втрати посівів зернових у морозні зими не будуть такими важкими. Крім того, калій підвищує стійкість рослин до посухи. Це також актуально для нас, оскільки останніми роками надходять повідомлення про засухи в східних та південних областях України. Калій підвищує стійкість сільськогосподарських культур до хвороб, що не менш важливо, оскільки в останні роки деякі культури вже не можна вирощувати без пестицидів.

Рослини з ґрунту виносять обмінний калій. Урожай зернових і насіння соняшника особливо виснажують ґрунт за калієм і після себе потребують внесення калійних добрив. Винос калію із ґрунту в останні роки мало компенсується внесенням калійних добрив. Забирання поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур значно перевищує їх надходження з мінеральними добривами. Це означає, що відбувається виснаження ґрунтів. Збереження такого стану призведе до деградації чорноземів, наслідком чого стане поступове зниження урожайності. З кожним новим урожаєм орні землі дедалі більше виснажуються, їх родючість знижується, виправити ситуацію можна тільки за рахунок внесення в ґрунти нових порцій добрив, у тому числі калійних.

Дані про перспективи споживання, особливо азіатськими країнами, свідчать про зростання попиту на сульфатні форми калійних добрив. Вони мають низку переваг перед хлоридними, які виробляють у Білорусі та Російській Федерації. Сульфатні добрива незамінні під цитрусові культури, томати, тютюн, картоплю, зернові, виноград та інші. Саме такі форми добрив виробляли у Калуші з полімінеральних руд. У Європі розробляються тільки два родовища таких руд: у Німеччині та в Україні. Зупинені українські калійні підприємства мають ще потужні запаси сировини, які могли б забезпечити їх роботу на сотні років. На Прикарпатті є родовища калійних солей із запасами 7,8 мільярдів тонн. На відміну від підприємств виробників азотних та фосфорних мінеральних добрив, калійні мають власну сировинну базу. У зв'язку з подорожчанням природного газу, який є сировиною для азотної промисловості, можна очікувати зростання ціни на азотні добрива.

Для забезпечення оптимальних сівозмін потреба України в калійних добривах, за матеріалами аналітично-консультативної ради Верховної Ради України з питань економіки, складає

2,0 млн. т калію у перерахунку на K_2O . Приблизно таку ж кількість використало сільське господарство України в 1970–1980 рр. [10, с. 53–57]. Сьогодні, щоб закупити таку кількість калійних добрив за кордоном, потрібно 1,3 млрд. євро.

За період від 1995 р. виробництво калійних добрив в Україні швидко зменшувалося і супроводжувалося ростом збитковості. Така ситуація призвела калійні підприємства ДП «Калійний завод» ВАТ «Оріана» (м. Калуш) і ПГХП «Полімінерал» (м. Стебник) до зупинки, що означало припинення виробництва калійних добрив в Україні. При цьому виникли і загострилися екологічні проблеми. Заскладовані на земній поверхні соляні відходи видобування та перероблення полімінеральної сировини, а також розсоли Домбровського кар'єру під впливом атмосферних опадів розчиняються і виносяться у водоносний горизонт, спричиняючи засолення обширних територій.

У світі нараховується близько 30 калійних соленосних басейнів на всіх континентах. Основні запаси калійних солей, як і прогнозовані ресурси, зосереджені в родовищах без сульфатного сильвінітового і сильвініт-карналітового геолого-промислових типів (95 %). Приблизно 4 % запасів належать до сульфатного типу, більше 1 % – зосереджені в розсолах. Світові прогнозовані ресурси калійних солей (в перерахунку на K_2O) оцінюються в 250 млрд. тонн. До 80 % цієї кількості зосереджено в калійних басейнах Канади, Росії, Білорусії, США, Німеччини, Тайланду. Значними запасами калійної сировини володіють країни, які ще не розпочали їх використання (Аргентина, Тайланд, Лаос, Конго, Нігерія, Мексика, Туркменістан).

Випуск калію сульфату оцінюється в 2,7 млн. т калію у перерахунку на K_2O на рік і становить 7–8 % від світового виробництва калійних добрив. Прогнозують зростання як попиту на калію сульфат (K_2SO_4), так і збільшення потенційної потужності його виробництва до 3,3 млн. т. 60 % продукції

будуть використовувати Китай, США, Західна Європа. Найбільшими темпами росте попит в Південно-Східній Азії, країнах Африки і Близького Сходу. Спостерігається стійкий попит на калію сульфат (K_2SO_4) з перспективною тенденцією до підвищення цін.

У ХХІ ст., за прогнозами, попит на калійні добрива буде збільшуватися. Це визначається, з одного боку, зростанням кількості населення, а з іншого – скороченням площ орних земель, зменшенням водних ресурсів. Забезпечити потреби людей у продуктах харчування можна буде тільки за рахунок інтенсифікації землеробства, тому важливу роль відіграватимуть мінеральні добрива, що підвищують урожайність. Зараз на виробництво сільськогосподарської продукції відведено тільки 10–15 % всієї поверхні земної суші. А прогнозують, що площа орних земель на 2020 р. скоротиться до 0,17 га на одну особу, в Азіатському регіоні – з 0,15 га до 0,08 га, а в Індії – з 0,14 га до 0,1 га.

Відомо, що співвідношення N : P : K повинно бути збалансованим, баланс поживних речовин необхідний для екологічно здорового і економічно рентабельного та стійкого виробництва сільськогосподарських культур. Ще в 1997 р. в Україні воно дорівнювало 1: 0,26 : 0,15 [10, с. 112]. Збереження негативного балансу калію загрожує родючості ґрунтів, зниженню урожайності сільськогосподарських культур. Для зернових рівень внесення калію в ґрунт повинен перевищувати його винесення в 1,4 раза.

Для порівняння на 1 га ріллі у 1988 р. вносилося калію в перерахунку на 100 % поживної речовини: в Україні 47,8, у Російській Федерації 26,5, у країнах Балтії – 116, у Західній Європі – 107, у Північній Америці – 127 [9, с. 120], у Японії – 200 кг. У Білорусі на 1 га ріллі вносять близько 140 кг всіх видів добрив.

З усіх відомих сільськогосподарських культур найбільше калію з ґрунту виносить соняшник, підвищений вміст у ґрунті калію сприяє росту ріпаку. Зараз актуальним є питання заміни моторного палива на оливи (зокрема ріпакову), то це вимагатиме використання більшої кількості калійних добрив. Отже, використання якісних калійних добрив зміцнить продовольчу і енергетичну базу України.

Ріст виробництва калійних добрив має стабільну перспективу до зростання на 3–4 % за рік. Цьому сприяє ріст виробництва продуктів харчування, натуральних волокон і біопалива. В останні роки вичерпались запаси руди на Солігорському рудоуправлінні (Білорусь) і затопилися перший рудник на Верхнекамському родовищі і в Саскачевані, що призвело до зменшення надходження калійних добрив на світовий ринок. Як наслідок, зросли ціни на калійні добрива. Імпортний калію хлорид в Україні в основному витрачається для одержання комплексних і змішаних добрив і калію сульфату. Основним виробником калійних добрив – калію хлориду (KCl) – є Канада, яка сьогодні випускає 40 % світового випуску калію хлориду. У ФРН випускають калію хлорид і невелику кількість калію сульфату і калімагnezії.

В Італії через вичерпування запасів каїнітових руд на острові Сицилія калійне виробництво фірми «Італкалі» зупинилося в середині 90-х рр.

У США випускають калію хлорид, а також на базі руд Карлсбадського родовища в невеликій кількості калімаг – відмитий від легкорозчинного натрію хлориду лангбейніт, який після висушування містить 22 % калію у перерахунку на K_2O , 18 % магнезії у перерахунку на MgO і менше 2,5 % хлору (Cl^-). Після розсіювання дрібнодисперсний порошок лангбейніту переробляють на калію сульфат. Запаси сировини у США також вичерпуються і випуск сульфатних добрив скорочується.

У світі виробляють також калію сульфат методами конверсії. Сировиною для цього служить калію хлорид і сульфатна кислота. Обидва реагенти є дорогими. Крім того, у результаті конверсії утворюється малоконцентрована хлоридна кислота, яка має обмежений збут. Через це конверсійний калію сульфат є дорогим продуктом і випускається в невеликій кількості. Виробництво потужністю 18 тис. тонн сульфату калію раніше працювало і в Україні. Замість сульфатної кислоти за кордоном використовують також природні сульфатні солі: натрію сульфат у Середній Азії або магнію сульфат у Туркменістану й Німеччині. В Україні природних запасів чистих сульфатних солей немає.

Україна має великі запаси калійних руд сульфатного типу, зокрема, Прикарпатський соленосний басейн, розміщений на Східному прогині Карпат в межах Львівської та Івано-Франківської областей, протяжністю близько 300 км і шириною 25–60 км. Площа поширення покладів калійних солей становить 24 % від загальної площі соленосного басейну Прикарпатського родовища. Поклади калійних руд представлені групою ізольованих лінз шириною 100–150 м та протяжністю 3–5 км. Соляні формації утворені калійно-магнієвими мінералами (каїнітовими, лангбейнітовими та іншими, в основному сульфатного типу). Вміст калію у перерахунку на K_2O у покладах коливається від 8 до 14 %, а нерозчинного у воді залишку – 10–20 %. Найбільші лінзи калійних солей в калуській галогенній формації відповідають Калуш-Голинському, Стебницькому, Тура Велика, Марково-Росільнянському Доброгостівському, Моршинському і Тростянецькому родовищам.

Калійні руди Прикарпаття характеризуються неоднорідністю і різноманітністю мінерального складу. Жодне родовище у світі не містить аналогічного різновиду калійних мінералів.

Полімінеральні калійні руди Прикарпаття містять більше 20 мінералів, основні з них наведені у табл. 1.

Таблиця 1. Запаси калійних родовищ Прикарпаття

Назва родовища	Запаси (млн. тонн)						
	A	B	C ₁	C ₂	прогно- зні	збалан- совані	загаль- ні
Велика Белина		10,0	-	10,0	364,0	-	384,0
Блажівське		-	10,8	10,8	100,0	-	121,6
Бориславське		446,1	-	67,8	500,0	-	1013,9
Стебницьке		1087,8	-	119,2	-	-	1207,0
Уличнянське		76,9	-	77,8	150,0	-	304,7
Довголука Гірне		33,4	-	2,1	6,00	-	95,5
Нежухівське		-	-	80,0	185,0	-	265,0
Дільниця Попелі		-	-	23,7	51,0	1,8	96,5
Нинівське		167,1		37,4	100,0	-	304,5
Моршинське		-	-	32,0	60,0	-	92,0
Дільниця Болахів		-	-	-	340,0	-	340,0
Дільниця Лисовичі		-	-	-	150,0	-	150,0
Тура Велика		49,8	-	47,8	50,0	-	147,1
Тростянецьке		87,5	-	70,3	-	4,8	162,6
Долинське		-	-	-	170,0	-	170,0
Калуш-Голинське		472,6	-	119,1	-	-	691,7

Марково-Розсільне		-	549,6	441,9	45,8	-	1037,3
Надвірнянське		-	-	-	250,0	-	250,0
Делятинське		-	-	33,1	4,0	-	37,1
Ославське		-	-	34,1	106,0	-	140,1
Нижній Березів		-	-	-	120,0	-	120,0
Пістинське		-	-	-	150,0	-	150,0
Вінницьке		-	-	-	500,0	-	500,0
Усього:		2431,2	560,4	1206,4	3455,8	26,6	7780,4

У межах Прикарпатського соленосного басейну виявлено 17 родовищ з сумарними запасами калійних солей 7,8 млрд. т (у перерахунку на K_2O – 0,6 млрд. т). Прогнозні ресурси оцінюють в 10–15 млрд. т руди. Найбільшими є Стебницьке (0,9 млрд. т), Калуш-Голинське (0,4 млрд. т) та Доброгостів-Уличнянське (1,2 млрд. т) родовища.

Основними мінералами є каїніт, лангбейніт і галіт, які й утворюють калієносні породи. Поширеною є каїнітова порода, що містить 35–60 % каїніту, 20–40 % галіту та в невеликій кількості інші мінерали.

Каїнітова порода трапляється не тільки в Прикарпатському, а також і в інших родовищах. Другою за поширенням є лангбейніто-каїнітова порода, що містить 10–20 % лангбейніту, 20–30 % каїніту, 30–40 % галіту. Така порода трапляється тільки в полімінеральній калійній руді Прикарпаття. Поширеною є лангбейнітова порода, що містить 30–50 % лангбейніту, 30 % галіту. Лангбейнітова порода трапляється в калійних родовищах США, ФРН, Пакистану, Австрії, але ніде, за винятком Прикарпаття і США, не утворює промислових запасів.

Була розроблена і затверджена на колегії Мінпрому України «Програма розвитку виробництва калійних добрив в

Україні на 2003–2007 рр»., яка передбачала відновлення і нарощування потужності калійної промисловості України, але вона не була реалізована.

Калійні підприємства в Україні працювали тільки в Калуші і Стебнику і випускали в 1970–1980 роках 500 тис. т. і в 1990 р. 142,9 тис. т. калійних добрив у перерахунку на 100 % поживної речовини. У наступні роки випуск калійних добрив швидко знижувався. Технологія переробки руди на безхлоридні калійні добрива в Калуші була енергозатратною і збитковою і потребувала вдосконалення.

Ріст споживання і ціни на калійні добрива дозволяє зробити висновок про перспективність виробництва безхлоридних калійних добрив на базі полімінеральних руд Прикарпаття. У Калуші виробництво може бути відновлене. Запасів полімінеральної калійної руди залишилось біля 416 млн. тонн у недобудованій шахті «Пійло». При організації виробництва запасів руди рудника «Пійло» за потужності 500 тис. т калімагnezії вистачить на 80 років.

На Прикарпатті є нові родовища з запасами по мільярду і більше тонн кожне, запасів руди на кожному з них вистачить на 200 років експлуатації.

Полімінеральні калійні руди Прикарпаття придатні для виробництва безхлоридних калійно-магнієвих добрив – калімагnezії. Ці добрива є незамінні для хлорофобних культур – цитрусових, винограду, помідорів, картоплі, тютюну, баштанних культур, а також зернових. Вигідне географічне розташування Прикарпаття сприятиме відновленню виробництва безхлоридних калійних добрив.

Сьогодні напрацьовані нові способи перероблення руд на безхлоридні добрива, які можуть лягти в основу нової високоєфективної технології. Майбутня технологія дозволить підвищити ступінь витягу калію з руди в добриво до 80–86 %, знизити вміст хлору в ньому до 2–5 %, спростити процес і знизити

його енергоємність. Для закінчення робіт із реалізації вказаних технологій потрібно додатково провести науково-дослідні роботи, створити дослідно-промислові установки, а також виконати техніко-економічні розрахунки.

В останні роки ведеться пошук нових технологій перероблення полімінеральної калійної руди, метою яких є зниження питомих затрат сировини та енергії і підвищення якості добрив. Пошук ведеться в напрямку переведення важкорозчинних мінералів лангбейніту і кізериту у легкорозчинний шеніт або каїніт з наступним розчиненням утворених легкорозчинних калійно-магнієвих мінералів гарячими зворотними сольовими розчинами і одержанням насиченого розчину, під час охолодження якого викристалізовується шеніт. Його відділяють і сушать з одержанням калімагнезії. У цих технологіях витяг калію з руди в добриво досягає 82–86 %. Розроблений спосіб розчинення полімінеральної калійної руди водою, під час якого нерозчинений лангбейніто-полігалітовий залишок містить менше 1 % хлору і після сушіння може бути використаний як безхлоридне калійно-магнієве добриво. Одержаний насичений розчин переробляють на безхлоридну калімагнезію.

Полімінеральні калійні руди Прикарпаття через високий вміст глинистих домішок раціонально переробляти із попереднім відділенням більшої частини глини за допомогою нагромаджуваних у рудниках концентрованих розчинів і подальшою гідратацією важкорозчинних мінералів.

Отже, наявність значних запасів полімінеральних калійних руд Прикарпаття (розвіданих 7,8 млрд. т), наявність у їх складі важко- і легкорозчинних мінералів (до 30 % лангбейніту, 10 % кізериту, 5 % полігаліту), до 20–30 % глини, низька ефективність існуючих способів перероблення, а також невисока якість сульфатних калійно-магнієвих добрив зумовлює необхідність наукових досліджень та удосконалення технологій їх перероблення. А значення калію для людини є основним обґрунтуванням відновлення роботи калійних виробництв у Калуші та Стебнику.

Джерела та література

1. Державне підприємство «Науково-дослідний інститут галургії» (далі – ДП «НДІ «Галургія»). – Фонди. ДП «НДІ «Галургія». Полузаводские испытания новой схемы переработки каинитово-лангбейнитовой породы. – Ленинград, 1949. – 194 арк.
2. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Временный технологический регламент комплексной переработки смешанных калийных пород Предкарпатья с получением бесхлорных калийных удобрений, бишофита и сульфата натрия. – Ленинград, 1960. – 170 арк.
3. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Регламент виробництва сульфату калію і бішофіту в дослідно-експлуатаційному цеху Калуського калійного комбінату. – Калуш, 1962. – 29 арк.
4. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Регламент виробництва калімагnezії, кухонної солі і очищеного сульфату калію на дослідно-промисловій фабриці. – Калуш, 1976. – 78 арк.
5. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Исходные данные для корректировки рабочего проекта перевода предприятия на схему полного растворения. – Калуш, 1986. – 328 арк.
6. Грабовецький В. В. Історія Калуша з найдавніших часів до ХХ ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.
7. Грайнер Ю. Виробництво калійних солей в Польщі / Юзеф Грайнер. Переклад з польської. – Львів, 1938. – 40 с.
8. Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали. – Ужгород: Карпати, 1970. – 176 с.
9. Сільське господарство України. – Київ: КМУ, 1997. – 156 с.
10. Хімічні технології і хімічна промисловість України. – Київ, 1998. – 172 с.
11. Головков Б. Ю. Калий в прошлом, настоящем и будущем / Б. Головков, А. Ломакин, Л. Рейбман. – Санкт-Петербург: ИПК «НП-Принт», 2001. – 180 с.
12. Справочник по удобрениям / Под ред. Э. Брицке и Л. Балашева. – Ленинград: Госхимтехиздат, 1933. – 900 с.
13. Химическая энциклопедия. – Т. 2 / Под ред. И. Кнунянца. – М.: Советская энциклопедия. – 1990. – 672 с.
14. Heintz B., Günter D., Hartung K. Kali im Südharz-Unstrut-Revier. – Band 1. – Bochum, 2003. – 444 s.
15. Längauer D. O siarchanie potasu z naszych złoŝ solnych // Przegląd gorniczo-hutniczy. – Katowice, 1935. – Том 27. – Nr 1–2. – S. 16–36.

Kalush is a land of potash fertilizers

Abstract. *These data from the history of mining and processing of salt deposits in Kalush region, boiling of food salt; the discovery of potassium salts – sylvine and kainite and the beginning of their industrial production; about reserves of raw materials of sulfate-chloride type, the first production from its chemical processing on kalimagnesia and potassium sulfate. The role of powerful mining ore and industrial complexes created in Kalush for the production of sulfate potassium-magnesium fertilizers, the value of potassium fertilizers for plants and humans has been analyzed. The conclusion is made about the reasons of low technical and economic indicators, which caused the stop of production and caused a number of environmental problems, and about the prospects for the restoration of potash fertilizers in Kalush.*

Key words: *potassium ore, reserves, mining, processing, history, fertilizers, sylvinite, kainite, present state of production*

ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ

Витяг зі спогадів українського державного діяча та історика Дмитра Дорошенка про військовий погром у Калуші в липні 1917 р.

Наступ розпочався. Як звісно, спочатку він мав успіх. Після страшної канонади, яка цілком поруйнувала ворожі окопи на десятки кілометрів, війська пішли в атаку, проломили ворожий фронт по лінії Богородчани – Станиславів – Козова і просунулись уперед на 25–40 кілометрів, захопили міста Галич і Калуш. Але дуже скоро на цьому успіх і припинився. В кількох місцях окремі полки, захопивши ворожі окопи, не захотіли там залишитись і повернули назад; в других місцях не схотіли піддержати своїх наступаючих сусідів. Наслідки первісної перемоги були втрачені і доводилось уже думати про оборону. Сміливий порив окремих частин і смерть тисячів людей загинули марно.

А найстрашніше з усього погром, нотований в літописах останньої війни. Здеморалізовані солдати, упившись найдених в Калуші горівок і всяких трунків, кинулись грабити і розбивати крамниці, приватні й громадські будинки, мордувати людей, насилувати жінок. Але що було дивне: погромниками кермувала чиясь досвідчена рука і вказувала виключно українські громадські інституції й приватні мешкання для погрому; всі польські доми залишились цілі. Від погрому потерпіли майже виключно українці й жиди. Жахливі подробиці калуського погрому оповів мені д[окто]р Іван Куровець**, що втік з Калуша до Чернівців. Пізніше розсліdom було встановлено, що погромом дійсно керувала купка людей, що здавна звила собі кубло при армійських інституціях, людей, що належали до компанії Геровських та Будиловців. Губерніяльний комісар Галичини Красковський*** при перших звістках про події в Калуші, виїхав туди, кинувся розганяти громил, виявив надзвичайну сміливість і відвагу, але

нічого вдіяти не міг, солдати були п'яні, офіцери від них ховались, австрійці страшенно бомбардували місто і от-от мали знову його захопити, що незабаром і сталося. Красковський ледви встиг вибратись з міста під убійчим вогнем.

Як тільки прийшла до мене звістка про успіх наступу і про здобуття Галича й Калуша, я негайно виїхав туди на місце, щоб відразу впровадити нашу адміністрацію в новоздобутих повітах.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). В чотирьох частинах: галицька руйна – доба Центральної Ради – доба Гетьманщина – доба Дерикторії. – Друге видання. – «Українське видавництво». – Мюнхен, 1969. – С. 133.

Документ підготувала: **Людмила Андрійчук**, науковий співробітник Меморіального музею «Калуська в'язниця» Музейно-виставкового центру.

*Дмитро Дорошенко (27.03(08.04)1882 р., м. Вільно (нині Вільнюс) – 19.03.1951 р., Мюнхен) – український історик, державний та громадський діяч. Від 1901 р. навчався у Варшавському, від 1902 р. – у Санкт-Петербурзькому університетах. У 1909 р. закінчив історико-філологічний факультет Університету св. Володимира у Києві. Впродовж 1909–1913 рр. вчителював у м. Катеринославі (нині Дніпропетровськ). 1913 р. виїхав до Києва, де викладав історію у школах. У березні 1917 р. обраний членом Української Центральної Ради (УЦР). 5 травня 1917 р. Тимчасовий уряд призначив Дорошенка комісаром Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора. За дорученням УЦР почав формувати Генеральний Секретаріат із перспективою його очолити, однак через внутрішні суперечності подав у відставку й був призначений губернатором комісаром УЦР на Чернігівщині. З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського увійшов до складу його уряду, де у травні-листопаді 1918 р. очолював Міністерство закордонних справ. Через незгоду із грамотою гетьмана про федерацію з небільшовицькою Росією, вийшов у відставку. На початку 1919 р. викладав історію у Кам'янець-Подільському університеті. Від серпня 1919 р. до січня 1920 р. – очолював українську місію Червоного Хреста на Балканах. У 1921–1951 рр. – професор Українського вільного університету у Відні, Празі, Мюнхені; водночас 1926–1936 рр. – професор Карлового університету в Празі; 1936–1939 рр. – професор православного богословського факультету Варшавського університету; 1945–1951 рр. – президент Української вільної академії наук; 1947–1950 рр. – професор Колегії св. Андрія у Вінніпезі (Канада). Автор наукових досліджень з минулого української державності княжого та

козацько-гетьманського періодів, історії української Церкви, української історіографії, Визвольних змагань 1917–1921 рр., історії української культури. Автор бро-шури «Тарас Шевченко – національний поет України». Спогади Д. Доро-шенка складаються з двох томів. Перший має назву «Мої спогади про давнє минуле» (Вінніпег, 1949), він охоплює 1901–1914 рр., а другий – «Мої спогади про недавнє минуле», оповідає про події 1914–1920 рр. [Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 524; Веденєєв Д. Дмитро Дорошенко / Енциклопедія Сучасної України. Т. 8: «Дл» – «Дя» / Гол. Ред-кол.: Дзюба І.М., Київ, 2008. – С. 339].

******Іван Куровець (17.01.1863 р. у с. Батятичі Камінко-Струмилівського повіту в Галичині (тепер Кам'яно-Бузький район Львівської обл. – 13.05.1931 р., м. Львів). Середню освіту здобув у Львівській Академічній гімназії. У 1887 р. закінчив Медичну Академію у Відні. Навчаючись в австрійській столиці, долучився до громадської праці в студентському товаристві «Січ». З 1889 р. працював лікарем у Калуші, де здобув авторитет як висококваліфікований фахівець. Організатор медичної служби ЗУНР. У Калуші брав активну участь в українському русі – став одним з засновників «Народного Дому» та місцевої філії «Хлопського Банку». Як член Української національно-демократичної партії (УНДП) відвідав кожне село Калущини. У 1908 і 1913 рр. обирався депутатом Галицького сейму від Калуського повіту. У період Першої світової війни І. Куровець перебував у Калуші під московською окупацією. Відступаючи, російські солдати влаштували грабунок і погром у його помешканні. [Павлишин О. Іван Куровець / Олег Павлишин // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/18/150Kurovec.pdf>].

*******Іван Красковський (24.06.1880 р., с. Дубичі Гродненська губернія (нині Польща) – 23.08.1955 р., Братислава) – громадсько-політичний діяч. 1903–1905 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Варшавського університету, звідки звільнений за участь у нелегальному студентському гуртку. У 1907 р. закінчив Санкт-Петербурзький університет. У 1907–1914 рр. вчителював у м. Вільно (нині Вільнюс). До Києва переїхав у 1915 р. Брав участь у революційних подіях 1917 р. Наприкінці квітня 1917 р. призначений комісаром Тернопільської губернії Воєнного генерал-губернаторства областей Галичини і Буковини. Від грудня – товариш голови Генерального секретаріату УНР В. Винниченка. У період Української Держави – співробітник МЗС, голова Української дипломатичної місії на Кавказі, посол УНР у Грузії. На еміграції мешкав у Польщі, Литві, Латвії. [Гуцал П. Іван Красковський // Енциклопедія історії України. Т. 5: Кон – Кю. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: В-во «Наукова думка», 2008. – С. 294–295].

Торговельна школа

На підставі дозволу шкільної влади дня 15.XI.1941 р. були оголошені вписи до Державної Торговельної Школи з українською мовою навчання. Рівночасно відкрито однорічний торговельний курс. Після вступних іспитів прийнято до Торговельної школи 168 учнів (з цього 68 дівчат) а на курс 30 уч[нів] (в тому 12 дівч.) При цьому зазначаємо, що школа може приймати ще дальших учнів.

Школа в засаді дворічна і має на меті дати загальне купецьке формування та виховати добрих працівників торговельних і господарських підприємств. Третій рік науки приготує вже спеціалістів до ведення торговельних підприємств, дорожніх відділів, банків, податкових урядів і т. п.

Шкільний рік почався 5.XII.1941 р. Наука в школі відбувається у ранніх годинах, на курсі від 16 год. У торговельній школі вчать таких предметів 1) релігія, 2) організація господарських підприємств, 3) товарознавство, 4) господарська гео-

*Михайло Гуцуляк (1894–1976) – український вчений, педагог, меценат, громадський і культурний діяч. Народився у с. Новоселиця Снятинського повіту Станіславського воєводства. Середню освіту здобув у Вишницькій гімназії на Буковині. Від 1916 р. в австрійському війську. Учасник Листопадового чину. В УГА служив чотарем. Перебував у польському полоні в Тухолі. У 1926 р. закінчив філософський відділ Віденського університету, докторат захистив з географії. Викладав у створених ним українських гімназіях Рівного, Калуша, Відня. Очолював торговельні школи в Калуші (1941–1943) і Самборі (1944). Від 10 червня 1948 р. проживав у Ванкувері (Канада). Він автор книг: «Українець – співтворець кордонів Канади й Аляски» (*про Петра Палетику, дослідника північно-західних берегів Америки*) (1967), «Історія українців у Британській Колумбії», «Перший листопад 1918 на західних землях України» (1971, 1993). Дійсний член «Українського історичного товариства». Власник великої бібліотеки (більше тисячі томів). «Книжки я дуже цінував ще змалку і з великою любов'ю їх збираю». Власник колекції гуцульських старожитностей (одяг, писанки, музичні інструменти тощо). Це зібрання подароване державному музею в Оттаві. [Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер? Спомини, писані в Канаді понадвечір життя. – Київ: Либідь: 1996. – С. 179–181, 186].

графія, 5) купецькі рахунки, 6) книговедення (*діловодство*. – Л. А.), 7) німецька мова з нім[ецькою] кореспонденцією (*листування*. – Л. А.), 8) кореспонденція, 9) стенографія, 10) машинописання, 11) техніка реклями, 12) гігієна, 13) руханка, 14) домашнє господарство (для дівчат). Організуються учнівська й учительська бібліотека, товарознавчий кабінет і салі для руханки і писання на машинах.

В багатьох селах нашої округи немає шести чи семи-клясних шкіл і тому батьки і громадянство тих сіл повинні подбати вже тепер – ще в місяці січні – щоби здібніших дітей перевести до вище зорганізованих шкіл в поблизьких селах чи в місті, бо в наступному році можна буде вступити до більшості фахових – в тому і до торговельних шкіл, тільки після закінчення 6 класи народної школи.

Український Окр[ужний] Комітет** зорганізував для шкільної ремісничої молоді бурсу (для хлопців і для дівчат), де поки що приміщення около 60 бурсаків. Покищо весь тягар устаткування й удержання бурси несе Окр[ужний], який видав вже на цю ціль кілька тисяч золотих. Не сумніваємося, що українське громадянство калуської округи, розуміючи як слід вагу школи, піддержить працю Укр[аїнського] Окр[ужного] Комітету і дирекції, особливо, коли візьме під увагу, що під теперішню пору, і на будуче, вся торгівля і господарське життя перейде і мусить вдержатися в наших руках, та що ми самі мусимо подбати про це, щоб виховати як найкращих і добрих фахівців.

Джерело: Гуцуляк М. Торговельна школа // Калуський голос. – 1942. – №1(22). – С. 2.

Документ підготувала: **Людмила Андрійчук**, науковий співробітник Меморіального музею «Калуська в'язниця» Музейно-виставкового центру.

** Український Окружний Комітет (*далі УОК*) – діяв у складі Українського крайового комітету, створеного у вересні 1941 р. німецькою адміністрацією. Як суспільно-громадська установа УОК мав завдання допомагати усім, хто потерпів від війни, захищати населення від зловживань окупаційної влади, створювати гімназії і професійні школи, організовувати громадські та шкільні їдальні, гуртожитки тощо. УОК припинив діяльність у березні 1942 р. [Добринський М. Український крайовий комітет. Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Т. 9. – Львів : НТШ, 2000. – С. 3427– 3428].

Додаток 3

Витяг з повідомлення головнокомандувача вермахту про покарання за невиконання наказів німецьких органів влади

«...8. Особи, винні у зберіганні зброї, запасних частин, патронів та інших боєприпасів, як також у будь-якій допомозі більшовикам і бандитам та у навмисних шкодах, нанесених німецьким військам, караються смертю».

Косик В. Україна під час Другої світової війни (1938–1945). Збірник документів: Київ–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1992. – С. 574.

Документ підготувала: **Емілія Андріїв**, кандидат історичних наук.

Додаток 4

З Наказу Кайтеля про вжиття крайніх заходів проти опору від 16 вересня 1941 р.

«...Справжнім засобом залякування може бути тільки смертна кара. Зокрема, треба в основному карати смертю шпигунські дії, акти саботажу і спроби поступити на службу ворожих збройних сил. Також у випадку недозволеного посідання зброї треба звичайно виносити смертний вирок».

Косик В. Україна під час Другої світової війни (1938–1945). Збірник документів: Київ–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1992. – С. 600–601.

Документ підготувала: **Емілія Андріїв**, кандидат історичних наук.

Додаток 5

Витяг з попередження від 25 вересня 1943 р.

Є привід знову вказати на зміст розпорядження від 31 жовтня 1939 р., (стор. 10). «Про боротьбу з насильницькими замахами в генерал-губернаторстві», а також на впливаючий з цього обов'язок негайно повідомляти про всі випадки, що можуть бути використані для боротьби з партизанами.

Згідно з вище згаданим розпорядженням карається смертю той, хто:

Чинить насильницькі дії проти німецької держави або діючої в генерал-губернаторстві німецької влади.

Навмисне псує обладнання німецьких органів влади, речі, необхідні для праці німецьких установ, або споруди загального користування.

Закликає або заохочує до саботажу виданих німецькими органами влади постанов чи розпоряджень.

Робить замах на німця в зв'язку з його приналежністю до німецької нації.

Навмисне учиняє підпал.

Підмовляє або допомагає здійснити один з таких злочинів.

Умовляється зробити один з зазначених злочинів, пропонує себе для його здійснення, або приймає таку пропозицію.

Дізнається про намір вчинити один із зазначених злочинів і негайно не повідомить про це владу чи особу, якій загрожує злочин, щоб можна було вчасно перешкодити задуманому злочину.

Дізнається про те, що не німець незаконно тримає вогнепальну зброю, боєприпаси, ручні гранати чи вибухові речовини і негайно не донесе про це владі.

Замовчування або запізнене повідомлення нещадно переслідуватиметься на підставі вищезгаданих пунктів військовопольовими судами.

*Губернатор Галицької області
Командувач СС і поліції Т'єр
СС бригаденфюрер і генерал-майор поліції*

ДАЛО. – Ф. 30. – Оп. 6. – Спр. 228. – Арк. 6.

Документ підготувала: **Емілія Андрійв**, кандидат історичних наук.

Спогади Парасковії Мазурик про участь в підпіллі ОУН на Калущині

Парасковія Дмитрівна Мазурик, народилася 5 квітня 1922 р. в с. Голинь Калуського району Івано-Франківської області, українка, греко-католичка, селянка, заарештована в 1945 р., повернулася на Україну в 1960 р.

Відділи УПА потребували забезпечення одягом і провіантом. Їм потрібний був зв'язок. Нелегкі обов'язки постачальників і зв'язкових узяли на себе жінки і дівчата, з числа яких було створену так звану «жіночу сітку». Мене призначили станичною. Довго я не могла приступити до справи, бо мій чоловік Микола Федорович Мельник був у підпіллі, а на мої плечі лягла господарка й опіка за старенькою бабцею.

Відділ, у якому був чоловік, неодноразово в Карпатах зустрічався з ковпаківцями, але боїв за ним не вів. Микола дуже мало розповідав про друзів повстанців, не «посвячував» мене у секрети.

Одного разу станичний Василь Марчук сказав мені, що відділ, в якому був чоловік, відходив в інший район, і повідомив, де я можу його побачити. Забезпечувала повстанців продуктами, одягом, медикаментами, бинтами (їх робили з полотняних сорочок), подушками, усім необхідним наша «жіноча сітка». Зв'язок між партизанами і нашою жіночою сіткою здійснювався через мене. Членами нашої організації були Євдокія Голинська (була підрайоною зв'язковою), Марія Ткачук (станична), її заарештували у Станіславі з медикаментами, Марія Шевчук (трагічно загинула разом з партизанами).

Бачилися ми з Миколою лише кілька хвилин. Як виявилось це було наше останнє побачення.

Через кілька днів мене видав «стрибок» (*воєк радянського винищувального батальйону. – Л. А.*) Микола Микитин. За мною прийшли військовий (пізніше я дізналася, що прізвище цього енкаведиста Кравченко) і стрибок-поляк і наказали йти в сільраду. Як тільки вийшла з хати, почала втікати, вирішила, хай краще вб'ють, щоб не терпіти знущань. Але Кравченко крикнув, щоб не стріляли. За мною побігли і скоро зловили. Коли мене привели до енкаведиста той сказав: «Жить не будеш и умереть не умрешь».

Тримали нас у стайні солтиса Івахнюка, сім'ю якого вже вивезли. Цього дня заарештували в селі 33 жінок, у тому числі Голинську Євдокію, Ткачук Марію, Максимович Юстину, Лелак Марію та інших (вже й не пригадую всіх).

Того дня мені виповнилось 23 роки. На допит взяли до хати. Допитував Кравченко. Я вирішила мовчати, хоч мене дуже били. До вечора протримали нас у селі, а відтак погнали пішки у Калуш. Вели конвоїри з автоматами. На ніч замкнули в камеру попереднього ув'язнення. Там я зустрілась з односельчанином, який повідомив, що мій чоловік загинув, під час облави. Похоронили його потайки вночі, а хрест на могилі я поставила лише два роки тому.

Довелося мені витерпіти жахливі тортури. У камері попереднього ув'язнення пробула близько двох тижнів, потім привели у тюрму. Там вже так не били. Тримали певно з пів року, а потім перевезли у Станіслав. Суду наді мною фактично не було. Через місяць загнали нас в товарні вагони і завезли в Інту (*в Абезь-Інта, Комі АРСР було 20 окремих радянських концтаборів, де в'язні працювали у вугільних шахтах. – Л. А.*).

Розмістили у великому таборі. Політв'язні займали окремі бараки. Спали ми на нарах, на які стелили матраци. Видали нам куфайки, бушлати, ватні штани, валянки, шапки. Морози доходили до 40 градусів, а нас гнали на розвантаження вагонів з

деревиною. Працювати було дуже тяжко. Ми жалілися, але нам не вірили. Послали до лікаря на перевірку. Він підтвердив, що ми справді виснажені. Тоді перевели на пилораму. На роботу і з роботи водили під конвоєм.

В Інті я працювала до 1948 року. Потім викликали мене на преслідство (*повторне розслідування. – Л. А.*) до Станіслава. Коли їхали через Калуш, то конвоїр дозволив кинути записку. Згодом я дізналася, що в той час померла моя мама, а я була рядом і не могла взяти участі у похоронах. Досі не знаю, хто підняв мою записку і переслав додому.

У Станіславові довго не тримали. Суд так і не відбувся, викликали, щоб прочитати вирок: «Осуждена особым совещанием при МГБ СССР в 1948 г. По ст. 54 – 1а, 54 – 11 УК УССР к лишению свободы на пять лет». А відтак знову відправили в Інту в «особые лагерь». Дозволили лише 2 рази в рік писати листи.

У 1950 р. мене під конвоєм відправлено у Красноярський край на заслання. Судимість знято аж після смерті Сталіна. У Тасєєвському (*правильно в Тайшетському. – Л. А.*) районі працювала на лісоповалі. В комендатурі реєструвалася 2 рази на місяць. Паспорта ще не мала. Його видали лише в 1955 р. Термін заслання ніде вказаний не був.

Пробула в Сибіру до 1960 р. На засланні познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком. Там народилися у нас діти. Вижило лише троє.

Повернулися у рідне село мого чоловіка. Тут і живемо.

В своєму житті хотіла лишень одного – дочекатися вільної, незалежної України, за яку ми страждали, терпіли тортури, за яку поклав голови цвіт нашої нації.

Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / ред. кол. Я. Лялька, І. Патер, Ю. Сливка та ін. – Львів: Просвіта, 1993. – Кн. 1. – С. 556–557.

Документ підготувала: **Людмила Андрійчук**, науковий співробітник Меморіального музею «Калуська в'язниця» Музейно-виставкового центру.

Фотоматеріали
Пам'ятки міського самоврядування XVI–XIX ст.

Фото 1. Титульна сторінка кн. Павла Щербича «Ius municipale, Магдебурзьке міське право...» (1581).

*Фото 2–3. Печатки магістрату
м. Калуша др. полов. XVIII та XIX ст.*

*Фото 4–5.
Відбиток і матриця печатки Калузького староства поч. XX ст.*

Фото 6. Ратуша у Калуші кін. XIX ст.

До нашого народу!

1. Не випродуймо свою худібку без ко-
нечної потреби. Худібка більше варта чим
паперовий гріш.

Не слухаймо намови купців, зашануймо
свою худібку а через те і себе.

2. Не купуймо під сю хвилю таких річей,
яких хвилево не мож спровадити. Власне тому,
що їх не мож тепер спровадити, дерут шкіру
за них. Такі річі є одіж, білє, кухонне та
инше начинє.

3. Шануймо наші ліси, щоби було по-
достатком дров і на слідуочі роки. Лише
ощадний чоловік зовесь добрим господаром.

4. Не обижаймо других, не ділаймо
кривди, не над'уживаймо здобутої свободи,
бо не буде благословенства Божого.

5. Не слухаймо тих, що шепчут нам
мститись на ворогах. Пімста ще ніколи не дала
доброго плода.

6. Не дерім ся межи собою, щоби не сміялись вороги
та сторонські люде. В згоді і любові, спокійно і розумно
радьмо і працюймо над нашою будуччиною.

7. Нагодуймо і приодіймо вбогого, нагого та голодного

8. Не посягаймо за легкий а не правий хосен, най руки
наші будут чисті а лица світлі. — Будьмо синами дня, а не
темряви, сорому, ночі!

Українська Повітова Рада в Калуші

Друк Лео Данковича в Станіславові.

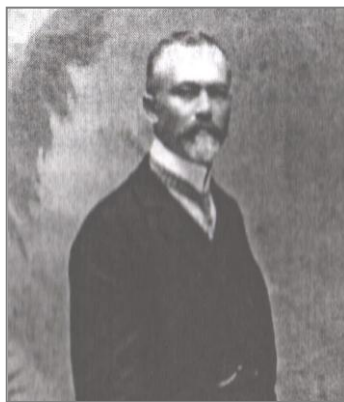
*Фото 7. Відозва «До нашого народу». 1918 р.
Джерело: ДАІФО. – Ф. 636. – Оп.1 – Спр. 8. – Арк. 36.*

Фото 8. Свято з'єднання України в Калуші, 8 січня 1919 р.

**Фото 9. Д-р. Іван Куровець
(1863–1931), калуський лікар.
Фонди «Союзу Українок».**

**Фото 10. Д-р Андрій Кос
(1860–1918), калуський
адвокат.
Фонди ЛНБ ім. В. Стефаника.**

Фото 11. Калуський повітовий суд 1922–1923 рр. (2 ряд, 4-й Ян Пясецький (голова суду). Джерело: (КМК. – О. ф.-2).

Фото 12. Калуське повітове староство XIX – 30 рр. XX ст. Приватна колекція.

Фото 13. Родина Дяконів:
 верхній ряд зліва направо:
 Микола Пілянський, Віра
 Пілянська (донька Я. Дякона),
 Софія Дякон (Романко), Ярослав
 Дякон. Нижче: Марія Дякон
 (невістка Я. Дякона) і
 сестра Я. Дякона Софія. Діти
 (онуки Я. Дякона): Роксоляна
 Пілянська, Оксана Дякон і
 Михайло Дякон, внизу – Оксана
 Пілянська і Андрій Дякон.
 Кропивник, 1967 (1968) р. Фото
 Ореста Дякона.

**Фото 14. Донька Ярослава Дякона
 Віра Пілянська та його внук
 Андрій Дякон біля щойно урочисто
 відкритої меморіальної дошки
 Ярославу Дякону на приміщенні
 Петранківської ЗОШ І–ІІІ
 ступенів з нагоди 120 річниці від
 Дня його народження.
 Петранка, 20. 01. 2019 р.
 Фото Богдана Кудлака.**

Фото 15. *Оксана Тебешевська
педагог, поетеса, краєзнавиця,
громадська діячка.*

Фото 16. *Біля могили Степан
Бандери, цв. Вальдфрідгоф,
Мюнхен, 24 серпня 2018 р.*

Фото 17. *Біля меморіальної дошки командирові ТВ «Магура»
Ярославові Косарчину (Байраку), м. Калуш, ЗОШ І-ІІІ ст. № 3,
27 червня 2018 р.*

Фото 18. Юлія Ганущак
(«Галичанка») (1915–1997),
референт УЧХ Станіславщини
у 1944–1945 рр.

Джерело: КМК. – Д. ф. 122.

Фото 19. Ірина Шлемко
(«Рута») член підпілля ОУН
(1912–1946).

Джерело: КМК. – О. ф. 237.15.

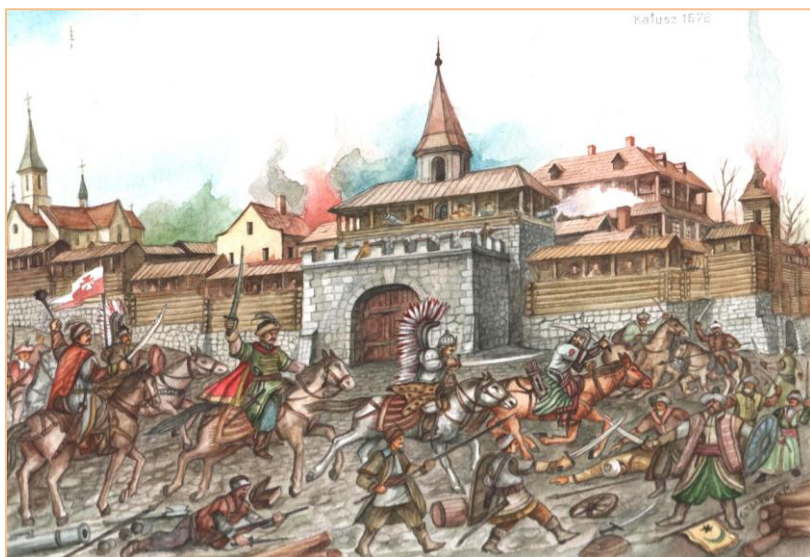

Фото 20. Надія Відоняк
(«Тамара») (1924–1.10. 1946),

*зв'язкова ОУН.
Експозиція КМК.*

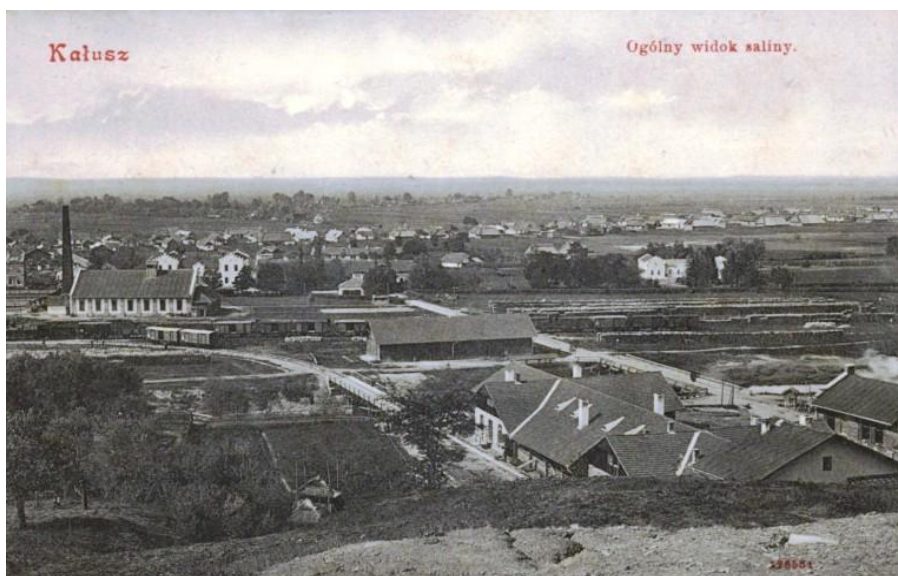
Мал. 1. Худ. Шляхтич Б. А. Татари ідуть (38х55см), п. акв., 1990.

Мал. 2. Худ. Гаталевич М. Ф. Бій з турками і татарами під стінами Калуського замку 1676 р. (15,5 х 20,5 см), п., акв., гр., 2018.

**Фото 21. Товариство експлуатації солі поташової (ТЕСП)
у Калуші. Джерело: КМК. – О. ф. 365.1.**

**Фото 22. Загальний вигляд Саліни. 1910 р.
Джерело: Колекція поштівок Національної бібліотеки у Варшаві.**

*Фото 23. Праця в руднику Саліни. 1927 р.
Джерело: КМК. – Ф. О. н. 365.1.*

*Фото 24. Гірничий оркестр в Калуші 1934 р.
Керівник: Кароль Ягельницький (п'ятий у першому ряду).
Джерело: Приватна фотозбірка Євгена Мазура.*

Відомості про авторів

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України.

Іван Тимів, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини, історик, член Національної спілки краєзнавців України.

Оксана Тебешевська, педагог, філолог, заслужений учитель України, член Національної спілки письменників України.

Ольга Кецмур, заслужений учитель України, вчитель української мови і літератури Калуського ліцею № 10.

Оксана Півторак, завідувач бібліотеки Опорного навчального закладу Войнилівський ліцей селищної ради Войнилівської ОТГ, Калуський район, Івано-Франківська область, голова Калуського міськрайонного відділення Української бібліотечної асоціації.

Віталій Півторак, учитель української мови і літератури Калуської гімназії ім. Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, Ризької української середньої школи (Латвійська Республіка).

Дарія Півторак, магістр-культуролог, методист, провідний спеціаліст Навчально-методичного центру культури і туризму Прикарпаття.

Дарія Ониськів, журналіст, член Національної спілки краєзнавців України.

Емілія Андрійв, кандидат історичних наук, вчитель Калуської загальноосвітньої школи I-III ст. № 3.

Людмила Андрійчук, науковий співробітник Меморіального музею «Калуська в'язниця», історик.

Олег Ониськів, працівник апарату Калуського міськ-районного суду Івано-Франківської області, викладач Калуського коледжу економіки, права та інформаційних технологій Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Анна Чорній, провідний науковий співробітник Меморіального комплексу «Дем'янів лаз» обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери.

Олег Відливаний, старший науковий співробітник Меморіального музею «Калуська в'язниця», історик, член Національної спілки краєзнавців України.

Юлія Маковей, викладач історії Калуського коледжу економіки, права та інформаційних технологій Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, спеціаліст другої категорії.

Іван Костів, кандидат технічних наук, директор Державного підприємства «Науково-дослідний інститут галузії».

Information about the authors

Oleh Maliarchuk, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Records Management and Information Activities of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Ivan Tymiv, Senior Research Worker of the Local Lore Museum of the Kalush District, Historian, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Oksana Tebeshevska, Teacher, Philologist, Honored Teacher of Ukraine, Member of the National Union of Writers of Ukraine.

Olha Ketsmur, the honored teacher of Ukraine, the teacher of the Ukrainian language and literature of the Kalush Lyceum № 10.

Oksana Pivtorak, head of library reference Voynylivskoyi school Kalush district, Ivano-Frankivsk region., Chairman of Kalush city district branch of Ukrainian Library Association

Vitaly Pivtorak, is teacher of Ukrainian language and literature in Kalush grammar school named after Dmytro Bakhma-tyuk of City Council Kalush in Ivano-Frankivsk region, Riga Ukrainian Secondary School (Latvia).

Dariia Pivtorak, Master of Cultural Studies, methodologist, leading specialist of the Culture and Tourism Training Center of Ivano-Frankivsk regional state administration.

Dariia Onyskiv, Journalist, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Emilia Andriiv, Candidate of Historical Sciences, a teacher of the Kalush School of Secondary Education No.3.

Ljudmila Andriychuk, Researcher of the Memorial Museum «Kalush Prison», Historian.

Oleh Onyskiv, Employee of the apparatus of the Kalush City-Raion Court of Ivano-Frankivsk region, lecturer at the Kalush college of Economics, Law and Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

Anna Chernii, the Lead Researcher at the Memorial Complex «Demianiv Laz» of the Regional Museum of Liberation named by Stepan Bandera.

Oleh Vidlyvanyi, Senior Researcher at the Local History Museum of the Kalush District, historian, member of the National Union of Local History of Ukraine.

Yuliia Makovei, a teacher of history of the Kalush College of Economics, Law and Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, a specialist of the second category.

Ivan Kostiv, the Candidate of Technical Sciences, Director of the State Enterprise «Research Institute of Galurgy».

Вимоги до оформлення статей

Музейно-виставковий центр м. Калуша запрошує до спів-праці науковців, учителів, краєзнавців, працівників музеїв. Однією з форм такої співпраці може буде друкування результатів індивідуальних або колективних наукових студій та краєзнавчих розвідок з минулого Калущини у науковому виданні «КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ».

Наукові студії мають бути оформлені згідно з вимогами до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (електронну версію прохання надсилати на поштову чи електронну адресу або передати особисто (на цифровому носії) до редакції (адреси вказані на кінцевому титулі збірника).

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити в правому верхньому куті перед заголовком дослідження без скорочень за таким алгоритмом: прізвище, ім'я (повністю), наукова ступінь, наукове звання; посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах); електронна адреса (обов'язково) (за відсутності такої вказати поштову адресу); моб. телефон.

На e-mail бажано надсилати в заархівованому вигляді (архів із розширенням *.rar або *.zip). Архів має бути звичайний, не такий, що сам розпаковується!

Вимоги до оформлення електронного варіанту:

текст: виконаний у текстовому процесорі Word (версії 7.0 – 2003) із розширенням *.doc гарнітура Times New Roman Суг, кегль 14, інтервал 1,5, поля 2,5 см. з усіх боків;

науковий апарат (посилання, зауваження тощо): – посилання і зауваження: винятково післятекстові (гарнітура Times New Roman

Суг, кегль 12, інтервал 1,15 ; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: [2, с. 5], [арк. 15] тощо) (форму посилання оформляти згідно з виданням: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

Післятекстові посилання подаються звичайним (не автоматичним) списком, за абеткою під заголовком «**ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА**», при цьому прізвище автора публікації подається з ініціалом його імені та по-батькові (*наприклад Пилипчук Я. Й.*), а у повторі ім'я автора зазначається повністю (*наприклад Ярослав Пилипчук*). У списку покликань вказується загальна кількість аркушів архівної справи, а в тексті номер використано-го аркуша. В газетних публікаціях зазначається автор, назва, номер випуску, сторінка.

Гарнітура Times New Roman Суг, кегль 14, інтервал 1,15; індекси зауважень (приміток) позначати символами*, а покликання на джерела індексами 1, 2, 3 і т. д., де індекси та символи* виставляється вручну з клавіатури;

графіка (ілюстрації, графіки, діаграми, схеми тощо):

– у режимі «градації сірого» («чорно-біла»), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 600 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF. Усі ілюстрації мають бути з підписами. Максимальна кількість ілюстрацій (рисунків (малюнків), світлин) разом – 4 позиції! Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) – 3 позиції разом!

Згідно з вимогами до фахових видань, **ОБОВ'ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ** для публікації Вашого матеріалу є наявність УДК, а також анотацій і ключових слів українською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов'язковий).

Загальний обсяг наукових статей 12–18 сторінок. Статті друкуються в авторській редакції.

Наукове видання

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 4

Збірник наукових статей, документів та матеріалів

Головний редактор – Олег Малярчук
Упорядник та відповідальний науковий редактор – Іван Тимів
Літературна редакція – Ірина Судук, Ольга Кецмур
Коректура – Людмила Андрійчук, Оксана Керкуш

Обкладинка та фотодизайн – Артур Єфремов
Комп'ютерна верстка – Іван Тимів

Адреса редакційної колегії:
77300, м. Калуш, вул. Шевченка, 9
Краєзнавчий музей Калущини

E-mail: meckalush@gmail.com

К-90 Калуські історичні студії. – Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / Упоряд. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – 276 с.

Підпис. до друку 21.05.20. Формат видання 148×210мм.
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк.17,25. Тираж 60 прим. Зам. в021172/20
Віддруковано з оригіналів автора.

Друкарня “Фоліант”
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua

e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24 від 20.07.2004